

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ І СУ-
СПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

IV
Ж 17 110
1936-9/12

САМОСТІЙНА ДУМКА

З М І С Т

Донат Криворучко: Присвята	—	—	—	—	397
Н. Новоселецький: * * *	—	—	—	—	398
Тетяна Княгиницька: * * *	—	—	—	—	398
Ліда Мак: * * *	—	—	—	—	399
Орест Масікевич: * * *	—	—	—	—	399
Петро Криштофович: Вечір	—	—	—	—	399
Улас Самчук: Кулак	—	—	—	—	400
Н. Г.: Советські літературні аскари	—	—	—	—	512
Михайло Мухин: Більше світла!	—	—	—	—	527
Р-т: Літературний блокнот	—	—	—	—	544
ОЛЕ: Червоні сторінки	—	—	—	—	547
Хроніка	—	—	—	—	558

Річник VI. Вересень - Грудень, 1936. Книжка 9-12.

Увага!

(Важне для ПІСЛЯплатників!)

Увага!

Ваша залежність за передплату „Самостійної Думки“ до 31. XII. 1936 була зазначена в 6-8 книжці.

Просимо негайно вирівняти залежність і висилати біжучу ПЕРЕДПЛАТУ.

ЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД :

П. Авреліян Козак, аптикар — 20 л., п. Николай Семенюк, учитель — 80 л., п. Дмитро Кавалюк, урядник — 60 л., п. Оме-
лян Іваницький, директор школи у п. — 25 л., товариство
„Буковина“ з чистого доходу з свята Івана Франка — 290 л.,
пані Марія Клим, учителька у п. — 25 л., п. інж. Тит Черський
— 60 л., п. Кость Томюк, директор школи у п. — 60 л. і п.
Юрій Гавалешка, професор — 20 л.

Усім жертводавцям складаємо сердечну подяку.

Адміністрація.

ВЖЕ ПОЯВИВСЯ НЕБУДЕНИЙ РОМАН УЛАСА САМЧУКА

КУЛАК

Це найновіший твір У. Самчука, якого літературна критика
признала за найвизначнішого і передового сучасного укра-
їнського письменника.

Замовлення слати на адресу видавництва. Ціна в крає
100 л. В Ч. С. Р. просимо звертатися на адресу автора
Praha-Podolí, 1057, Na Hřebenech. Ціна для Ч. С. Р. кч. 20.—

Можна набути й у всіх наших представників.

ERRATA:

Ст.	рядок	замість:	має бути:
293	3 зн.	Я	Як
294	6 зн.	... органічної душі	... органічної відрази душі
295	15 зн.	Івана Франка	його
299	16 зв.	стрічав	стрічали
300	22 зв.	універсальним, живим,	універсальним, живим...
302	6 зн.	шибку	глибку
394	14 зв.	лишився	лишилися
396	6 зн.	Довленко	Довженко

Від Редакції

Закінчуємо 6 рік видання „Самостійної Думки” Спізнаємося з випуском книжки, та, перебувши найгіршу кризу, вступаємо в новий видавничий рік **З ПЕВНІСТЮ ДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ** журналу.

Як наші старі читачі могли помітити, „С. Д.” від початку й до тепер виявляла **ПОСТІЙНЕ ПІДНЕСЕННЯ**. З місцевого буковинського журналу, яким „С. Д.” була напочатку, стала органом, що його предметом є культурна дійсність на цій нашій національній території, **ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА**.

В журналі згуртовано **НАЙЦІННІШІ** наші літературно-мистецькі та фахові **СИЛИ**. Редакція дбає, щоб поруч красивого письменства та літературної критики, пропорційно заступлені були й інші ділянки культури, як музика, пластичне мистецтво і т. п., які назагал так занедбуються в українській пресі. Зокрема ходило редакції про піддання критичному дослідові **СХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ** культурної дійсності, яка вже багато літ є незнаною землею для цьогобічного українського загалу.

В час, коли в цілому світі та в Україні культура стала полем найзаявтішої боротьби ідей, гостро потрібно органу, який би не лише давав **ДОБРУ ЛЕКТУРУ** й **БАГАТУ ІНФОРМАЦІЮ**, але й плекав **ІДЕОЛОГІЮ НАШОГО КУЛЬТУРНОГО БУДІВНИЦТВА** та витичував напрямні нашої **КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ**.

Редакція зробить усе для того, щоб „С. Д.” відповідав своїм великим завданням. Читачі ж повинні з свого боку правильним повненням власного елементарного обов'язку — **ВЧАСНИМ НАДСИЛАННЯМ ПЕРЕДПЛАТИ**, уможливити **НОРМАЛЬНУ** появу журналу.

ЗА РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ! ДО ДІЛА!

Донат Криворучко

П р и с в я т а

Туди, де віє помсти вітер,
Де все своє, де свій нарід,
Прямує цих пекучих літер
Побідний, переможний хід !

Туди в жадану і велику
Країну давніх мрій і снів
Несу, як святощі реліквій,
Свій радісно-тривожний спів !

З оцих чужих, далеких бруків,
Під гомін непотрібних слів,
Святочно простягаю руки,
До кров'ю зрошених степів !

Туди, де був Базар і Крути,
Де йде борня, де ллється кров,
Де ворогам — лише отрута !
І де братам — лише любов !

Де йдуть на смерть могутнім кроком
З завзяттям радісних очей
Безлік борців, безлік пророків,
Мужів, жінок, малих дітей !

Де, двигаючи прапор вище,
Ростуть в змаганні рік-у-рік
Нові

Білас,

і Данилишин,

і Березинський,

і Старик !

Туди, де золотий тризуб,
Влизька й Косинки вмитий кров'ю,
Веде до світлих жертв і згуб,
До віри, помсти і любови !

Де голос волі гомонить :
„Тут серце й розум воедино
З'єднались в ватру, де горить
Святих сім літер :

У К Р А І Н А !”

9 липня 1936 року.

М. Новоселецький

* *
*

Сосновий ліс співає дужий гимн,
 Співає тонів міліоном
 І гострим запахом смоли п'янить
 Повітря там, —
 далеко вдома.

Маленький білий дім,
 Червоні квіти біля нього,
 Доріжка в церкву через сад,
 У церкві піп і дяк, —
 далеко вдома.

Кохання палке, співчуття,
 Правдивий сміх, правдивий плач,
 Бадьора думка, певний крок, —
 Усе лиш там,
 далеко вдома.

Тетяна Княгиницька

* *
*

Ліси, як кучерявий чупер.
 Шумлива буря чеше зчаста
 дощами гриву Лучини.
 Колишеться трава, квітчаста,
 як плечка Докії, красуні.
 В трембіти грає вітер, б'є по струнах
 прудкого Черемша, що сріблом кутий,
 як по бандурі, бандурист,
 та знов, збиточний, шле у Кути
 свій пронизливий, ясний свист.

Ліда Мак

* * *

На пригорі — немов вертка дівчина
Кружляє віттям фоя буйнокоса.
Й провійна вітром шумка одежина
Тужливим гомоном в верхах голосить.

З сокирою, з розчухраним волоссям,
Із блиском огневиці в вістрію сталі
Іде собі безжурний, гордий, босий,
Гуцульський син — протяти фої жалі.

Орест Масікевич

* * *

Я іду у світ сьогодні —
Розстеливсь мандрівки шлях —
І пишу тобі з історій
Днів моїх майбутніх — так :

Круки як тобі присняться,
Білі кості, битий шлях, -
Я не верну. Таке щастя :
Кінь спіткнувся в воротах...

Як присниться квіт горою,
А в верхах вірлиний лет —
Знай : приходжу я весною,
Як барвінок зацвіте...

7. IV. 1932

Петро Криштофович

Вечір

Суворий вечір, матовим залізом
Гризе дороги, крає сірі скелі. —
Вже мати постіль синові не стеле.
Чомусь вже й дрож за пазуху не лізе.

А були вечорі ласкаві й ласі :
На призьбі мати. Вишні перегнуті.
Здавалося — долоні лиш напнути,
Й зоря найкраща вже на перелазі.

Тепер, понад усе, думки суворі,
Що спрагнено й рішучо п'ють сузір'я.
І місяцю тугих думок не звірю —
Щоб не розніс у синяві простори.

29 VII. 1936.

Улас Самчук

КУЛАК

— „Жертва чужого гріха”, — посміхнувся Лев. Ці слова й з цією самою усмішкою він висловлював не раз. Він уже призвичаївся до них і вважав за щось зовсім нормальне.

— Ну, нічого, — каже Павловський. — Хотів би й я бути такою жертвою.

Лев узяв листа, розгорнув його рішуче й недбало. — „Вельмешановний і т. д.” — умгу, — читає й умгукає. „Справа ваша фертик. Ви вже в нас. Довго тягнулось, зате гаразд витягнулось. Платня на початок 120, але роботи, розуміється, до чортової матері багато. Вірю тільки, що звичка й добра воля навіть чортову матір перепруть. Ото ж чекаю ітд. Ваш Терентій Йорданов.

— Молодець, їй-богу, твій Терентій, — невдержався з своїм вигуком Павловський. Але що в цій буді я один лишуся, це вже редька. Що я без тебе?

— А знаєш що, Юрок? — каже спокійно Лев.

— Ну? Говори!

— Ходім до каварні, до кіна! Шубовснимо в музику, втопимось у музиці. Бех!... — І Лев підступив до свого приятеля, з притиском широкими міцними долонями взяв його за плечі. — Знаєш? Так! Ти, друзяко дорогий, усе знаєш! — І тріпнув ним міцно.

— Кроком руш! — скомандував Павловський і вони обидва потарабанили вниз по дерев'яних сходах.

Легко, вільно, ніби їх хто ніс, парубки ввійшли до каварні, заняли скромне в куті місце й одразу почали змагатися. Лев навіть цигарку попросив. Він тримав її незграбно між двома товстими пальцями правої руки, дивився вперто, майже сердито на свого друга.

— Мусиш! Мусиш! — вперто настоював Лев. Інакше я тебе не знаю!

— Не знай! Дуже прошу! Але грошей від тебе тепер я не візьму! Це амінь, це шлюс, це точка! Так собі і знай.

Лев високо підняв брови. — Ти вперся, як осел, а все тільки для того, щоб конечно мене образити. Ти давав мені гроші? Відповідай! Давав? Маю їх тобі повернути? Не верти головою, як кінь у спеку! Я мушу тобі повернути до останнього гроша й баста! Ти сам тепер голий, як коліно. Ні?

— Ні!

— Ну, знаєш! З тобою говорити, все одно, що бегемота вчити азбуку.

— Якого ти чорта пінишся. Скільки в тебе тих грошей? Раптом дивись який багач, на тютюн завелось. А скільки ти

потребуеш? От підеш до того самого Терентія й побачиш... Він тобі наперед не дасть, жерти щось мусиш, на дорогу потребуеш, на дрібні витрати потребуеш... А я ось диви вже в моду ввійшов, міщух преться на полотно — намазав одну — другу пику і свіжий гріш.

Лев відвернувся й мовчав. Мав щире бажання вибити комусь зуби. Смоктав сердито свою цигарку, порскав димом. Паршивенька, на дешевому папері, реклямка кивала до нього делікатною ніжкою, а незграбний, подібний на Чарлі Чапліна, жидок дивиться зіркатими очима й думає: так, так! Це будучий мільйонер. У цьому ніхто не змилиться!

Другого, чи третього дня, коли ранкове сонце, мов золотий генеральський еполет, оздобило гору, Лев вийшов до праці з остаточним наміром поговорити з своїм шефом. Це досить неприємно. Це дійсно не зовсім приємно говорити з тим диваком, з тим округлим, череватим помилковим твором Бога.

Шеф, довідавшись про наміри Льва, зовсім розкис. У нього навіть гірше почав варити шлунок. Йому верзлися дикі сні. Думка відкрити сальончик уже врослася в його лисий череп і його вузька приплющена голова, здавалось, побільшала. Тепер він кидає. Такий був майстер. Такий меткий продавач. Ні, ні! Це все тільки жарт. Це просто шарж написаний п'яним карикатуристом з горища божевільних. Він упреться всіма ногами й не допустить до такого.

Та Лев раз сказав і більше не бажав повторяти. Ще через пару днів шеф заговорив до Льва: — Ну, пане Бойчук. Чи все ще не вилікувалися з того безглуздя, що так зненацька опанувало вашою не дурною головою? Ви в мене дістанете й сто п'ятдесят. Ну? Хай буде. Це ж не шістдесят і не сімдесят, а цілих сто п'ятдесят. Уявіть собі тільки: ми відкриваємо сальон. За рік той сальон розпухне, як моя сусідка Кухман і, тоді ви дістанете не сто п'ятдесят, а два рази сто п'ятдесят. А це буде, напевно буде, так само, як завтра мене болітиме зуб.

Лев пройшовся перед шефом кілька разів, подумав, після підняв його, ніби коромисло помпи, руку й сіпнувши нею каже: — Дорогий мій шефе. Сльози вам не лічать. По натурі ви сангвінік і не уявляю, як можете щось подібне говорити. Оберніться навкруги, тикніть пальцем навмання й попадете на людину. Беріть і все. Навкруги нас тридцять чи сорок тисяч людей.

Маркуш робить кілька своїх рухів, що значать розпач і питає: — Так ви все таки йдете?

— Йду!

— В ліс?

— В ліс!

— І не думаєте, що робите карколомну дурницю, яка забере вам усе, що мали й що будете мати ?

— О, я так не можу думати. Мені ще тільки двадцять п'ять років.

— Тааак! Розуміється! В цьому я не сумніваюся. Ви сьогодні на крилах. Ви ростете! Ви гадаєте, що там у лісі дерево можна переганяти в мільйони! — викрикнув Маркуш. Після цього весь день він не ходив, а бігав. Його білий плащ розвівався, мов крила. Багато знайомих висловило йому співчуття, а Лев нічого не бачить, нічого не помічає. Він робить своє діло так само, як і кожного дня. Це його обов'язок. Ці дні, цей місяць мусять минуть і там далі започаткується те нове, до чого завжди тягнувся. Більше, ширше поля! Розмаху! Ризикувати, але чути себе борцем.

Мав ще досить тяжке завдання переломити Марію, що ніяк не хотіла чути про ліс. Який ліс? Нащо йому ліс? Що йому мало тут місця? Нема чого їсти? Ось тільки минуть перші приливи матірної химери, вони одружаться, вони будуть щасливі...

На превелике щастя на цей раз Марія була дуже розумна. Вона вже досить знає його, щоб бути настирливою. Зустрілися просто на вулиці.

— Ах, знаєш, Маріє, — сказав Лев, при зустрічі. — Я маю таку тяжечу голову, що просто боюсь за себе. Вона напхана думками, мов дорожня валіза речами. Уяви, мій шеф вбив собі в голову, що я родився тільки на те, щоб спасти від краху його підприємство. Він не бажає мене відпустити, але що мені до його бажання. Я тепер увесь занятий. Руки заняті, ноги, голова заняті. Ні одного вільного куточка в голові, а все міркую: так, Маріє! Я хочу жити й будувати! Це моє рішуче переконання. Коли б тут не ти, а тисяча народу, виліз би на стовп і кричав би, мов дурний. Бо я вірю в це. Розумієш?

Марія була ніжна й зрозуміла. Вона розуміє його дуже гарно. Так. Вона розуміє його, але: Лев?

— Що?

— Ти мене не покинеш?

— Тебе? Для чого?

— Е! Ти людина така. Я розумію тебе, але ти нікого не хоч розуміти.

— Бо я... Бо я... Розумієш? Я ідеаліст! І знов я не ідеаліст! Я чужак тут! Не свій! Я прийшов здалека й мандрую собі через чужу країну й як ти хоч, щоб я все отак одразу розумів. Бач! Оглянься навкруги. Подивись які люди навкруги. Самі округлі каплуни. В них навіть борода порядно не росте, а очі, мов з олова. Я не розумію їх дійсно. А я хочу от взяти все в свої руки, стиснути в кулаці, натяг-

нути віжки — вйо! І понестися навзаводи! От, чого я хочу. Що мені, прошу тебе, ось такий Маркуш з його черевом, чи такий облуплений дурень бурмістр, або...

— Сентиментальна Марія, — перебила його Марія.

— Не втручайся, прошу! Я не висловив своєї думки. Ти для мене багато значиш, бо я люблю, але я людина, що зложена з двох матеріалів. З твердого й м'якого. Часом чую, як вони роздвоюються. Сьогодні я у владі твердого, а дивись завтра... Мене цілого полоняють чорт зна які думки і... Ет! Що про це. Краще давай що інше. Ось на днях їду й кінець! Ліс! Мій чудовий ліс! Сине, здорове небо, зелень! Га? Пригадую з в'язниці Шабеляна. А ліс, каже, шумить. Тихо, велично, а ліс тільки: шшш! Шшш! У Буцу піду. Це там.

— Боже, як ти всім тим захоплений! — проговорила Марія.

— Без захоплення нічого порядного не зробиш. А я все велике й порядне люблю. Все, що велике. І ліс, і поле, і людей. А захоплення... Це річ менту. Завтра я встану, вмиюся, зав'яжу краватку, нап'юся міцного чаю й піду на дванадцять годин у каторгу. Мені все одно. Я все везу, але... Ось бач який я! Бач! Я люблю! Є речі, що я з притиском, з присмаком люблю і захоплююсь. Однак тим захоплююсь, що люблю. От як! А знов таки я люблю працю. Це просто мій чорт. Він сидить десь тут у мені і мучить мене. Я люблю, щоб руки, щоб голова, щоб серце були в русі. Розумієш? О, ти напевно розумієш, бо на чорта тоді й руки, і голова! Я люблю, щоб це все було в мозолях від праці, бо праця... Що є, прошу тебе, Маріє, краще від праці? Що? Мовчиш, бо розумієш мене, бо мусиш розуміти. Інакше не може бути!

Вийшли вже за місто. Тихо було навкруги. Теплі й м'які хмарини вкрили небо й намірявся пуститись дощ. Марія чула коло себе пружне, гаряче тіло Льва, чула його певні зовсім не такі, як перед роком слова й їй дуже хотілося відрізати чути над собою його владу. Вона з приємністю користалась йому геть ціла, разом з тілом і душею... Хотіла чути на собі міцний дотик його руки, що бере її, підносить, розхристує, чи загортає й кладе де хоче й як хоче. Це чудове, приємне жіноче відчуття. Марія була проти намірів Льва, однак зректись свого почуття не мала сили. Це було б не мудро. Це була б тільки химера й більш нічого, а зректись задля химери хоч одну кришечку щастя безглуздо. Ні, ні! Марія не з таких. Марія зовсім інша. Марія хоче бути не хитрою, а жіночою, не сильною, а жіночою, зо всіх боків жіночою. Вона десь вчитала, що найбільша сила жінки, це її жіночість. Бути такою гарно й практично, але Марія не тільки це вчитала. Вона так переконана. Так її створено. Вона ніколи не хотіла інакшою бути. Їй і так добре.

Не було нічого штучного в її голосі коли вона говорила : — А не бажав би ти, щоб ми одружилися ? Ти й я ? Ми тоді були б разом... Ти був би в лісі й я була б там. Ти мені даси обов'язково сина. Ти будеш мій дорогий тато. Великий, поважний. Будеш носити гнідий одяг, зроблю тобі стракату піжаму, пошию просторий з соняшниками шовковий халат, куплю тобі справжню англійську люльку. Ти прийдеш ввечері додому. Марусю, скажеш. Я сьогодні не маю часу йти до вечері. Я зайнятий. Принеси, будь ласка, вечерю до мене в робітню. Добре ! Дуже прошу. На вечерю дистанеш венгерської шинки, яйця, міцний чай. Ха, ха, ха ! — Марія тихо засміялася. — Я сама, каже далі, все тобі принесу й постелю на б'юрку чисту скатертинку. І сяду коло тебе на софі й зроблю товариство як довго будеш їсти, або прочитаю часописи. Стіл твій стоятиме аркою такою тріумфальною, а на ній всілякі тобі телефони, календарі, паперів ціла повінь.

Лев усе то терпеливо вислухав. Він розумів її так само, як і вона. Щось тільки між ними було різного... Лев. Ех, той Лев. Ось він підняв праву руку, положив її на плече Марії й пригорнув її до себе, мов попільницю, чи рахункову книжку. Вона піддалася йому й вони були зовсім, зовсім близько одно від одного. Чув її пружні, ще зовсім молоді й зовсім дівочі груди. Не цілував, бо не бажав так швидко руйнувати це все, що чує тепер у самому собі. Це міцне, гостре почуття різко проймає його цілого. Тепер воно наплило й залляло найдальші закутини його ества і, здавалось, одна іскра й усе спалахне.

— Знаєш, Маріє моя ! Я взяв би тебе цілу й цілу вложив би в себе. Хотів би носити тебе з собою, мов годинник, але все, що ти сказала... Це бач не для мене. Є люди, що взяли б це одразу, бо що тут вагання ? Все за тим, щоб сказати так і більше нічого. І це самотньо розумне. Але я скажу ні. Чому ? Я знаю, що тобі це зовсім незрозуміло. Чому ? Чому ? Що за дурні питання. Але ось чому : я ще не знаю себе цілком. Ще їй-богу, я не чую себе справжнім. Може вже на другий рік ти, Маріє, перша відмовишся від мене, бо я буду подібний на всіх чортів, тільки не на себе самого. Зрозумій. Так може бути. Я... Я щось таке передчуваю.

Притиснув її до себе так широко й так міцно. З її грудей вирвалось глибоке зідхання й руки її знялися, щоб сплестися на його карку. Чула його уста й пила з них спеку, жар, надхнення. Вогкість висихала на них і вони всмоктувались, щоб видобути з глибини краплинку живої мокрої, солоної крові. Було в цьому багато людського, але ще більше ніж людського, Божого, бо з їх істот у далеку, чорну ніч сліпучим промінем біла страшна, сильна любов. І цю ніч вони

любили! Так! У цю ніч! Вони росли в огні цілунку й м'які, сиві хмарини вились над їх головами.

Л І С.

Так усе лишилось недоговореним. Марія не могла більше його питати. Знала, що все дарма. Вона тільки думала. Він заставив її думати про все те, що колись здавалося зрозумілим і простим. Від'їхав у ліс, проводила його на двірці, сварилася за панчохи, краватки, сорочки. Турбувалася за кожну його шпоньку й накладала старанно зложені періжки, овочі, все, що могло його жити на першу пору.

А там був ліс. Великий, широкий ліс. Ніколи не бачила його й думала, що могло тягнути його туди. Дерев там стрункі, мов гарні дівчата, і так їх багато, що можна кожну кохати, кожній віддатись. Марія знає пристрасть його. Чудові ті дерева, мов струни золоті, що в'яжуть небо з землею, але ж Марія... Хіба не краща вона?

Думи Марії були такі й вона з ними не ховалася. Вона вже виразно призналася собі, що лишилась не тільки сама, а що половина її відірвалася від неї й залишило її.

А Лев поїхав. Зустрів його Йорданов у своєму бюро, подав руку, посадив на стілець. — Це, бачте, моє нове бюро. Це вже мабуть десяте на своєму житті влаштовую. Централя моя, пробачте, в Рівному. Це, як бачите, ще не центр світу, але... Все має свої початки. То ж то! Вибачте, що трохи затягнулося з вами. В мене тут різні пляни. Розгорнутись бажаю й кажу вам з місця: зо мною зможете зробити багато, але зможете й мало. В цьому другому випадку ми скоро розстанемося, бо я люблю людей з двох мотивів: за їх зовнішність і за їх працю. Людина, що сподобається мені тільки зовнішньо, може не сподобатись працею й тоді я мушу лишити її на боці, так собі, для кіна чи каварні. Але в мене все з початку. Вам мушу прозрадити одразу, що вас я вибрав для своєї роботи за кордоном. Знаєте яку мову?

— Почав вчитися німецької.

— Мало. А говорите принаймні?

— Ще ні, але трошки практики й піде.

— З людьми поводитись умієте?

— Постільки, поскільки...

— Треба добре. Людей треба знати. Треба вміти бачити людину. Ну, побачимо. Я зводжу знайомства з німецькими фірмами. З початку тут, ближче, а далі побачимо. Пішлю вас туди. Хочете?

— Розуміється.

— Ну, й гаразд. На Шлеску німецькому, та зрештою й з цього боку в Катовицях, є фірма Голдштайн. Вона робить у мене невеликі замовлення. Ото ж поїдете з ними. Але не покладаюся на вас одразу. Поїдете, щоб підучитися, а та-

кож між людьми треба бути. Тут хачі одні. А подобається ліс? Ааа! Розуміється. Ліс наш перший сорт. Чудовий ліс. Треба тільки з ним уміти. Тут усе, бачте, чужаки його підрубують і то як тільки хочуть. А варто взятися б за нього своїм. Хіба ж це не робота?

— Розуміється робота, — підтвердив Лев. — Мені іноді здається, що в нас при всьому чужаки. Куди тільки не глянь, аж дивно. А ми ось так собі, ніби ми й не ми. Але нічого... Я певний, що все зміниться. Не думаєте?

— Чому ні. Я переконаний. Ось тільки коли пара розумніших між вами голів знайдеться. Політика політикою, але гола політика все одно, що гола жінка. Її бере хто хоче. Ось ви дайте таку політику, щоб небо, земля й усе, що на ній, у ваші руки попало. Це політика. А маєте ви якісь свідоцтва від вашого бувшого шефа?

Лев показав. — Добре! — поглянувши на свідоцтво, зазначив Йорданов. Свідоцтво добре. А тепер до діла. Зараз поїмо... Альо! — гукнув він у другу кімнату. Прощу щось їсти! Ви мусите, так би мовити, у мене обутися. Повезу вас по своїх володіннях. Праця це чиста, тільки треба її полюбити. Кожна річ у руках тільки тоді має цінну, коли вона тобі корисна. Інакше не варто тратити час. А робота, яка б вона не була, мусить у руках горіти.

Переписниця внесла холодну перекуску, пляшку содовки й пляшку малинового соку. — Ну, — сказав Йорданов. Без церемонії... Присядьте. Панночко. Перестрочіть мені отого папірця, що на машині. Я за пів години його потребуватиму.

— Добре, — сказала панночка й вийшла. Лев і Йорданов почали їсти й пити. Йорданов їв зовсім мало, а тільки пив. Випивши воду, він підніс своє черево, що нагадувало наложені один на другий два рятункові пояси. — Ну, а тепер до Аделаїди Крушон. Це, бачте, моя централь. Смачне прізвище, ні?

Лев підтвердив. — Ви курите? Ні? Треба курити. Це діловій людині придає виразу.

„Ділова людина” — думав Лев. Це перший раз впало таке слово у зв'язку з ним самим. Гарне, розумне слово!

Після вони вийшли на двір. Там стояло вже подібне на стоптану кальшину авто. — Цього Форда залучив я сюди перед тижнем. Смійтесь, але час і гроші ощадить і такий... Прийде час і здамо його в наш музей.

Але ще більше здивувало Льва, коли старий підійшов до свого Форда й не пройшло п'яти хвилин, як останній загарчав, сіпнувся... Йорданов і Лев ледве встигли всісти, Форд пустив хвостик диму, бадьоро оточивсь ковбасою й висховзнув на дорогу.

Хвилини швидко полетіли. Лев схопив і відчув їх лет. Йому стало так, як це не раз у думках, у мріях бажав, щоб сталося. Дерев'я й поля пройшли повз нього, мов чудове військо з прапорами й музикою. Ось поле. Чудове, рідне поле, яке так завжди любив. Відчув себе таким, яким ще не був, але яким може стати. Відчув ту свою гордість, певність, ту велику свою силу, що завжди ставала між ним і його товаришами, що ділила його від усіх. Він любив себе. Так. Він не міг себе не любити, бо вірив собі. Був переконаним, що його певність у себе допоможе йому стати тим, для чого родився.

Йорданов сидів побіч і великими, цегляної барви, руками цупко тримав очовгане коло керми. Лев кинув погляд й схопив виразно різблений профіль, у якому чоло, ніс, уста й підборіддя говорили, що з цією людиною сидіти зовсім надійно. Години стрімко летять і зникають за плечима разом з хмарами, вітром і курявою. Спереди з'явилися перші ознаки міста, що перли просто назустріч старому Фордові та його пасажирам.

Оглянули все, що належало Йорданову. Маленьке бюро, площу, на якій мав повстати склад... Лев одразу відчув працю й віднісся до цього з повним розумінням. А на вечір стара машина несла їх знов назад у ліс. Робилося темно. Самохід блиснув довгими віями й освітив вибоїсту дорогу. Величезний, густий, сосновий ліс, міцними, ніби з чугуну кольонами підпер вузьку смугу збідлиго неба. Машина викидала дикі звуки, що розсипались навкруги й вщент нищили глибинну лісову тишу.

— Це вам ліс, — коротко й байдуже зазначив Йорданов, коли машина зупинилась перед дерев'яним баракком бюро.

— Так ліс! — підтвердив Лев.

— Сьогодні тут тиша, але побачите завтра... Отам! — махнув він рукою в бік тартаку.

— Дуже буду радий побачити.

Він не чекав навіть до ранку, щоб побачити те, що буде завтра. Не дивлячись на втому, він залишив свою дерев'яну буду, де він має від цього дня жити, і помандрував до тартаку. У темноті, у імлі ночі видавався йому тартак чародійним замком, за мурами якого живе його красуня любка. Треба полізти туди, викрасти любку. Це чудова, запальна мрія. Він піймав себе на гарячому вчинку якоїсь поетичної творчості. Що спільного має це з його працею? Багато. Він переконаний, що всі великі купці були поетами. Інакше їх діло не вийшло б таким струнким і таким сильним.

Його вкрила ніч. Згадав вчорашню ніч, а в ній Марію. Згадав і посміхнувся, мов піймав у собі живий образ Марії. Як вона ще близько коло нього.

Вернувся Лев до своєї буди пізно. Переспав ніч на твердій без ніякого сінника постелі. Так само покищо спав і Йорданов, але він не мав часу звертати на це увагу.

З першим ранковим світанком, що сірою імлою оповив усі предмети навкруги, ліс почав прокидатись і рухатись. Першим звівся вугляр. Він із товаришом припер до своєї машини замість вугля купу дерев'яних трин. Дебелий, старовинний на дванадцять кінських сил паровик, що по коліна вгруз у землю, мовчки й байдуже проковтнув трини й по часі почав розправляти свої незграбні м'язі. Довга бляшана рура, ніби цигарка в поганого газетного паперу засапала й виплюнула в сірий туман копицю гнідого, з запахом смоли, диму. Його розбиті клапті розповзлися по верхах дерев і непевно, довго роздумуючи висіли над лісом, над тартаком і цілим довкіллям.

Зарухались люди. Одна за одною сірі постаті робітників заняли свої стійки. Паровик хрипло, шепуче свиснув, шарпнулась і засіпалась перша пила, за нею друга. Їх, різної ширини, ножі замигали в повітрі, поки не підсунулись і не торкнулись до них здоровенні оглодані колоди. Їх підпихали до цього повільно й розважливо. Блискучі пруги рейок і розхлябані возики байдуже виконували свої невдячні обов'язки. А з другого боку з щілин між ножами вилазили свіжі, жовті цалівки, півторачки, що почасі підбирались і вкладались у стоси.

Йорданов у розхрістаному жовто-вилинялому каптані, у заязозяній на подвійній потилиці кепці, з грубим, плескатим за вухом олівцем і метром за холявою, розмовляв з якимсь елеганськo одягнутим паничком, що прибув сюди на бричці-однокінці. По хвилі паничок від'їхав, а на його місце прибув дужий, подібний на вивернутий пень дядько. Безліч куснів дерева, повів його до бюра.

Цього Йорданов загорнув під руку і, переступаючи через Виявилось, що це посередник неживої вже княгині Ан-дрейової, що скінчила своє земне існування року Божого 1916 у великому місті Парижі. Її безконечні, розкидані по цілій бувшій Російській Імперії ліси, лишилися стояти, хоч на них з'явилась ціла зграя претендентів. Революція їх де-що підстригла, багато їх відкраяли совети, а решта по цей бік zostалися на волю Божу, мов безпритульні діти СССР.

В скорім часі з'явилися господарі. В нутрі пралісів за-скреготіли мотори, засовгали пили. Величезні, навантажені поїзди білих дощок, бальків, кругляків-папіряків протягнулися на захід. Лишилися лісі, смолясті пні, келетки відпадків, купи кори та сміття. З'явилися просторі зруби, галявини, а на них поросли будяки, суніці, опеньки. Хлопчики з околиць ніх сіл пасли тут худобу, клали зо смоляків огонь, робили присок і пекли крадені картоплі.

У цих то лісах і загачився Йорданов. Нюх його в таких випадках був дуже тонкий і ніколи ще його не змилив. Йому вдалося втертися в довір'я цього самого присадкуватого дядька, стелився перед ним листом, говорив тоном розвареної коханням вдовиці й у недовзі сталося це, що бачимо. Почали напливати замовлення, відродилися старі знайомства, фірма Голдштайн зо Шлеска першою замовила сто тисяч кубів дерева по дуже вигідній ціні.

Лев приглядався до всього, мов школяр, що попав перший раз до школи. Особливо що здивувало його, це те, що він зустрів тут своїх знайомих із в'язниці. Зустрів тут Трохима Сороку. Зустріч була цікава. Всі раділи й згадували Шабеляна, що ще сидить, Сорокоуста, що вийшовши з в'язниці, попався на границі знов за контрабанду, Сатану, що помер у в'язниці. Цікаві були часи, хай вони краще не вертаються. На цьому всі погодилися.

І коли Лев запитав Йорданова, яким чином постягав він сюди тих втікачів, останній йому відповів: — Яким чином... Дуже просто. Я пізнав їх у найскрутнішу хвилину. А людей найкраще пізнаєш у біді. Знаю, що всі, хто тікав „звідти“, найкращі й найчесніші люди. Цього мені вистачило й я не помилився.

Лев почав швидко рости та вростатись у діло. Йорданов брав його з собою, пояснював, вводив у справу. Вони йшли в ліс, оглядали дерево, кожне дерево зокрема, цінили його. Воно росло тут цілі віки, пило соки рідної землі, а тепер з нього мусить вирости капітал.

— Ех, пане Бойчук, — казав Йорданов. Тут треба брати діло в свої руки. Шкода. Пропадає чудовий ліс, тікає від нас у чужину. А тутешні тільки дивляться. Але я вас не тому сюди привів. Не уявляйте себе Фавстом, а мене Мефістом. Краще уявіть себе школярем великої школи виміраючого капіталістичного ладу, бо поки ще він умре, це все так те, чим жила й живе наша планета. Цей лад відчиняє перед вами широчезне поле можливостей і буде велика шкода, коли ми не використаємо його до кінця.

Серед розмови вони вийшли на узгір'я, з якого видно було широчезне море лісу.

Йорданов казав: — Ось перед вами широке море. Пускайтесь у нього і пливіть. І коли вам удасться схопити нерви цієї стихії — ви переможеть, ви пан!

Отам — продовжував Йорданов — де ви бачите невеличку чорну пляму, там знаходиться мій тартачок. Бачите хмарку диму? То він... У ньому працюють покищо двадцять два, не рахуючи вас і мене, люди. Всі вони починають працю в шість годин ранку й кінчають у вісім вечора. Викреслюючи дві години на обід і пів години на сніданок, вони працюють у мене добровільно понад дванадцять годин.

А що за те дістають? Жебрацьку платню... І мушу взм признатись, що моя каса часто не встані виплатити їм і ту мізерію. І що ж ви думаєте? Мій завод усе таки йде, працює, росте. Я вирахував, що за півроку я зможу скоротити працю робітників на дев'ять годин і піднести їх платню на двадцять п'ять відсотків. Що буде за рік зараз не берусь казати, але в кожному разі я переконаний, що мій тартак стане гідним конкурентом усім чисельним тут тартакам, що виросли не так, як ми — органічно, а з готового чужого капіталу.

Ви! Нащо я взяв вас? Ви вже мабуть самі догадуєтесь. Я бачив вас, мені здалося, що з вас може виробитись порядний робітник і через те я вас узяв. Не брав робітника готового з двох мотивів: поперше йому я мусів би заплатити втриє стільки, як вам, подруге він не відповідав би принципіві цілого мого підприємства.

— Я вас розумію, пане Йорданов, — сказав Лев. Я розумію ціле це підприємство й буду намагатися всіма силами сприяти його ростові. Впевняю вас у цьому не для того, щоб ви вірили мені, а для того, щоб ви побачили, що я вмію взяти на себе відповідальність за свої слова. Не люблю людей, що бояться відповідальности.

— Добре. Через два дні ви їдете до Варшави. Якнайскоріше поладуйте пасові формальності та з Богом за кордон. Там вас чекає справжня школа.

Ще того самого вечора Лев писав Марії: — Кохана Марусю, пишу тобі подруге, не одержавши від тебе відповіді. Мій час у лісі минув швидко й чудово. Це те, що я так довго чекав і шукав. У свій час я стратив багато чудових молодих років на різні партійні нісенітниці, вивчав різні теорії й у зуб не розумів, що то є справжня праця. Праця, це великанська рушійна сила всього. Вона міняє людину, вона ушляхетнює її й надає життю справжній сенс. За пару днів я від'їжджаю за кордон і одразу, як тільки буду знати, де я зупинюся на довший час — напишу тобі.

Через два дні Лев дійсно від'їхав до Варшави. Проводив його сам Йорданов. Він дав йому цілу чергу допоручень до Катовиць, Королівської Гути та інших промислових міст. — Ну, а тепер до побачення! Щасливої дороги, про всі ваші пригоди пишть!

З цим і розлучилися. Швидкий поїзд поніс Льва в нове давно вимріяне життя.

Европа.

З початку Лев не знав, що тут робити. Чуже місто, мова, звички — все захоплює його живу, рухливу увагу... Але два-три дні й він знов узяв себе в руки. Приїхав за кордон і зупинився на Шлеску в Бреславі. Катовиці, Королівська

Гута, Бойтен і Гляйвіц підготували його до зустрічі більших міст. Перед ним нарешті Європа. Так. Це вона. Справжня Європа, далека й зовсім не та, яку бачив і чув, починаючи від народження. Можна дивуватися, що це той саме суходіл на тій самій планеті. Кожна людина, кожна краватка, кожний твердяк виразно й рішуче підкреслюють себе в очах Льва й він проти власної волі починає глибше та яскравіше усвідомлювати сам себе й усе, що до нього відноситься. Почуваючи самотність, згадав своїх найближчих і почав їм писати.

— Дорогий Друже, — писав він Павловському. Взагалі не варто нічого писати, бо всього не опишеш, але я не вдержав. Пишу. Це вказує на мій душевний стан. Ніяка праця не встані згасити вогонь захоплення. Мені, мій добрий черевій Йорданов, зустрінув порядну дозу морфію, чи чогось іншого. Тепер хочеться весь час щось робити, кудись бігти, з кимсь говорити, сперечатися.

Перш усього я наняв собі помешкання. Стареча, міцна кімната з дубовими старими меблями. Така саме й моя господиня, товста пані, що продає тютюн, цигари й ранками подає мені каву. Велитенського розміру дзеркало щоранку зустрічає мою особу привітним, радісним усміхом. Встаю точно в сім годин під брязкіт телефону в снігах. Господиня кожного ранку якраз у цю пору з кимсь телефонічно розмовляє.

Реклями, книгарні, каварні... Про все це варто писати, але їй-богу, в мене не стане снаги. Слів у мене досить, та якраз не ті, що треба. Люблю слова цупкі, короткі й яскраві... Але це не з моїх уст. Мій язик надто м'який, мов з гуми.

На днях перечитав я кілька книжок американських авторів. З виразом „блаженного" Ганді, знявши штани, вони осмішують свою країну. Так. Можливо вона й смішна тим, хто не бачив смішнішого. Можливо вози Форда й Нью-Йорські хмародери їм смішні. Мені ні. Після келії число 12 я не бачу в світі нічого огиднішого й смішнішого. Не знаю пана Уптона Сінклера, ані Вудворта, але хто б вони не були, їм треба було б посидіти в келії число 12 принаймні дванадцять днів і вони стратили б свій добрий гумор назавжди...

Ах, яка глупота! Я властиво нічого не написав тобі про те, що бачив і вже треба кінчати листа. Кінчаю. Мій „ядерний" лист каже тобі все, тільки не те, що треба. Хай мене Бог хоронить від холери, язикатої жінки й письменницької трясці!

Твій суворий, африканський Лев.

П. С. Пана Сінклера й пана Вудворта я пізнав за склом вітрини однієї книгарні в дуже солідній оправі видання Мала. Але це факт хоч історичний та не важливий. Л. Б.

Лев дуже скоро стратив свою поважність. Це було дуже легко зробити. Все навкруги сміється й тішиться. Кіно, плякат реклями, блискуча лімузина... Все те регоче. В каварні голосно регоче музика. Юрба буршів, що вилазить з старої пивниці „Швайдніцеркелер” регоче на цілу вулицю. Навіть суворий, бронзовий Вільгельм I на своєму бентюжницькому коні посміхається в широку бороду.

Шкода, що Лев не має відповідного товариства. Вдарився до листів. Написав шефові, написав Марії. Вона вже писала йому до Катовиць довгого, повного жару, пари й випарів листа, але він відповів їй цілком по-своєму. Чи вона зрозуміє? Ледве. Але це не значить, що він забув її, не кохає. Лев? Забуде? О, це не може статися. Він може її обійти, взяти в міцну руку, підняти й поставити збоку, мов ляльку, з дороги, але забути — ні!

Зате Павловський зрозумів його з ніг до голови. Цей головатий да Вінчі відповів Львові таким саме тоном. Він повідомляв, що черево бувшого Львового шефа вийшло з під його пензля дуже імпозантно. Що жовткова дочка бурмістра киплячими сльозами оплакувала від'їзд Льва й тепер, здається цілу свою увагу скупчила на його особу. Він, зрештою, нічого не має проти і, мабуть, от-от позбудеться славетної Матрони. Остання, з приводу цього, дістала сильну повінь злости й щодня лупить по лисині ополоником свого малороса. „А в нього, після останнього твого листа, якого йому прочитав, витворилась у голові більша анархія, ніж у польському соймі і він обізвав мене „скотиною”. Особливо він любить мене за Маркса. Не дивлячись на своє минуле — начальника в'язниці, він тепер перший марксист. Коли б я не боявся витратитися, то купив би йому всі томи того апостола й за кару змусив би його перечитати. Але він боїться страшенно поліції. Це нагадує Передонова, що навіть свого кота обголив, боячись, що в його шерсті сидить і підглядає за ним поліція”.

Закінчив Павловський свого листа: „Твій скромний, божеський Рафаель”.

Деякий час Лев зовсім не мав певного заняття. Обходив безліч вулиць, оглянувши усе, що звертало на себе увагу, був в університеті. Тут випадково натрапив на одну оповістку: якась там мадам з Москви дає лекції російської й англійської мови. Прізвище тієї мадам було Макдональд. Але чого з Москви? Пані Макдональд і з Москви. Це зацікавило Льва й він вирішив навідати ту пані. Скаже, що бажав би вчитися англійської мови. Спитається за ціну лекцій.

Знайшов пані Макдональд у нетрях поверхів велитеського будинку на вулиці Канта. Задзвонив. Відчинила йому сама пані Макдональд. Вся в чорному, висока, струнка

і, не дивлячись на зовсім біле волосся, свіжа, майже молодда. На грудях, на довгому шнурку теліпається монокуляр. Привітала Льва дуже ввічливо. Вона подобалась одразу Львові, а Лев видно заімпонував їй. Попросила його сісти. Почали розмову на тему звідки й як. Пані Макдональд дуже скоро зорієнтувалась і зрозуміла Льва.

Помешкання її дуже своєрідне. Дика мішанина російських трійок, мужиків у постолах, пузатих бань з чисто англійськими камінами, софами і т. п. крамом.

Вона заявила, що має дочку, але її зараз нема дома. Вона в університеті. Там працює вона в одного глухого професора славіста. На цьому відвідини Льва мали скінчитися. Обмінялися візитівками, адресами, добрими побажаннями і, як нові знайомі, попрощалися. Аж на вулиці Лев спостеріг, що не мав нагоди порозмовляти за англійську мову. Ну, зрештою це й добре. Все одно він не має наміру покищо вчитися тієї мови, але знайомство річ приємна.

Вже на другий день рано, виходячи з помешкання до міста вниз зупинила його воротарка й сказала, що одна пані з другого поверху цього самого будинку бажає з ним побачитись. Це там, де знаходиться бюро фірми Гаан, перші двері направо.

Лев дивується. Що за пані й чого їй треба? Лев з місця міняє напрям, піднімається до другого поверху й дзвонить. Відчиняє середнього зросту, струнка з каштановим волоссям і яскраво набарвленими устами панна.

— Вибачте. Так і так. Мене...

— Ааа! — засяяла панна. Очі, уста й ціла вона обернулася у радість. Так це ви? — і регочеться. Лев з початку розгубився. Чого вона регочеться?

— Дозвольте, — почав він було тяжкою німецькою мовою, але панна його перебила й безцеремонно сміючись потягнула його за собою. Зупинилися в почекальні. Дзеркала, вішаки, на них якісь лисячі комірці, плащі. На ключках капелюхи.

— Прошу. Відложіть вашого плаща й капелюха. Так. Тепер, будь ласка, сюди. — І відчинила двері направо.

Увійшли до невеликої кімнати з широким заваленим паперами столом. На столі дві машини до писання й автоматичний телефон. Збоку електричний радіатор.

— Прошу, будьте ласкаві, сядьте. Ось тут, — вказала місце на стільці перед столом. Сама вона сіла просто на краю стола, де лежав на розгорнутому папері сніданок. Шинка, булочки, кава. — Не поснідаєте зо мною? Прошу. Я маю досить. Ось прошу цигарки...

— Ні, ні. Дякую, — пробурмотів Лев. Незнайома панночка, починає швидко гомоніти, бомбаючи чудовими в шовкових панчішках ногами.

Лев сів, узяв цигарку. „Мокка“. Це чудова цигарка. Незнайома не їсть, а закурює також.

— Ви мені вибачте, — гомоніла панна. Ви були вчора в пані Віри ?

— Ні. Такої пані я не знаю.

— Як то ? Ви не були вчора в пані Віри Кант-штрассе 36 ? Ах, були... Напевно були...

— Вельмишановна панночко. Будь ласка не говоріть так швидко. Я чужинець і не можу всього розуміти... Дозвольте вам представитись... Лев Бойчук...

— Гільде Людевік. Як, як ви сказали ? Ах, я вже знаю. Пані Віра дала мені вашу адресу. Пан Бойчук ? А я звуся Гільде Людевік. Подобається вам ? Я хочу бути з вами знайомою. Я вчуся в пані Віри вашої варварської мови... Я вже нею зломилася язика. „Я не умею гаваріть... Ви панімаєте?“ Ха-ха-ха ! Ану заговоріть ви !

— Ви, панночко, вважаєте мене мабуть за росіянина, — зазначує Лев.

— Розуміється... Ну, скажіть : їх габе зі герн. Скажіть це русіш. Будь ласка. Прошу.

— Але ж я не є русіш. Я українець.

— Ха-ха-ха ! Ві ? Як, як ? Це все одно. Дас іст егаль. Я не панімаю... Україніш, українш ! Дас іст егаль. Зо гат мір фрау Вера гезагт.

— Ні, ні, не егаль. Ваша пані не зовсім у тому розбирається.

— Ах, яка шкода. То ви не росіянин ? Шкода, шкода. Я так люблю ту варварську мову. Але ви з Росії ?

— Колись то була Росія.

— А тепер ?

— Тепер ні.

— І не шкодуєте ? Ви почуваетесь все таки росіянином ?

— Ні, панночко.

— Ну, чому ? Це ж усе одно. Руслянд, Руслянд ! Хороша Руслянд ! А бачили ви образи в пані Віри ? Розкішна, казкова країна !

Волга, Волга мать радная,

Волга рууская рьєка !

заспівала вона горлом сильно й розкотисто. — Хіба ж це не гарно ? — говорила вона захоплено.

— Можливо, але по-моєму в цьому нема нічого гарного.

— Як то ? Майн Гот, майн Гот ! То ж краса, ширінь, величність ! Расія, Сибір, каторга, Волга, Масква, батюшки ! Ха-ха-ха ! — Вона комічно вимовила те батюшки. — Ви, розуміється були в Москві ? Ах, Москва ! Москау анзеген унд штербен ! Ні ? А Распутін... Ну розкажіть, — перебила вона зненацька саму себе. — Розкажіть мені щось про Распутіна !

— Але, фройляйн! Я нічого про нього не знаю. Йй-богу! Ось ви напевно більше про нього знаєте.

— Ну, що ж ви тоді знаєте? — викрикує вона. — Ну? Що? Ви з Росії, жили в Росії, воювали напевно проти нас з козаками й нічого про неї не знаєте? Ух, ті козаки! Я бачила їх хор. Дон-Козакен. Жахливо! Як заспівають — заля тремтить! А бачили ви большевиків? Напевне бачили! Страшні, ні? Чека! Ух, чека!

Її тріскотню перебив дзвінок телефону. Елегансько махнувши ніжкою, не встаючи, її каштанова головка нахилилась і рука сягнула по слухавку. — Вибачайте! — кинула вона Львові. — Альо! Прошу! Так! Момент! — Положила назад слухавку, швидко зіскокнула й підбігла до машинки на писання. Та зручність, з якою її чудові з полірованими нігтями пальчики забігали по літерах машини, привела Льва до притомности. Він побачив, що це не зовсім збожеволіла істота. Навпаки. Скільки в неї діловости, запалу, руху. Лев встав, але панна махнула йому рукою, щоб ще сидів — Момент! — кинула вона. — Я миттю буду готова!

По скінченні листа, панночка щільно підійшла до Льва, взяла його руку і, потискаючи її, отверто, щиро дивилася йому в вічі.

— У вас, — каже вона, — дуже сполохані очі. Чого? Я дивачка, ні? Нічого. Ми ще будемо бачитися. Коли треба, я вам подзвону. В вас внизу є телефон. Мене дуже тішить наша зустріч сьогоднішня й будуча. До побачення. Вітайте пані Макдональд!

Лев вийшов на вулицю. Довго не може вийти зо здивування. Він біжить здовж вулиці, після повертає на головну. Там уже рух. Велитенські плякати оповідають про святого чорта Распутіна. Уфа Палац. Ось там Уфа. Там дають святого чорта. Увага! „Червона дама з Москви"! Нечувана драма, ГПУ. Фільм Метро Голдвін-Маер. На Тавцієвому майдані, коло ресторану Газе будується залізобетонний хмародер. Залізний його кістяк зводиться високо над майданом, а навколо нього плякати про Распутіна, про червону даму, Кремль, цибулясті бані. Лев перестає дивуватись, що мав таку зустріч...

А пані Макдональд, коли Лев до неї зайшов, пояснила це так: — І от думаю собі... Вам необхідні знайомства. Сама знаю, як тяжко в чужому місті без знайомств. Ви скажи мені, що служите в деревоторговельній фірмі „Йорданов і Ко". Це була колись дуже відома фірма, а мені впадо на думку: давай я познайомлю його з Гільдочкою. Це чудове котеня. До всього вона головною коресподенткою відомої тут деревоторговельної фірми „Гаан і Ко". Вона вчить мене російської мови, бо їх фірма має налагоджувати торговельні стосунки з ССРСР. Думаю, що й Йордан

нов буде зацікавлений у цьому. Вона часом виглядає де-що ексцентрично, але все то гра. Вона в дійсності дуже реальна, дуже розумна й дуже рухлива особа. Вона має на свого шефа дуже великий вплив, і, якщо вам вдалося б зискати її прихильність, ваша фірма напевно на тому не втратила б. Хочете, я можу вам також бути в пригоді й розуміється...

— Ну, само собою, — сказав Лев. — Розуміється.

— Ви вже сказали їй, що тут маєте робити?

— Ні.

— Чудово. І не кажіть. Вдавайте з себе багатого студента, вчіть її по-російськи. З свого боку я подбаю, щоб ваше приятельство якнайскоріше досягло мети. З вашою зовнішністю вам це легко вдасться, тим більше, що й щастя за вами. Ось такий чудовий випадок. Ви навіть у однім будинку з нею живете... Ні, вона живе не там, але там знаходиться бюро фірми. Це тільки між іншим відбійка. Централь їх у Берліні, головні склади на Горішньому Шлеску. Ось вам пучок інформацій...

Лев подякував, зазначив, що буде й надалі її навідувати й вийшов. Усе це окрилило його й надало йому відваги. Отже початок закреслено. Тепер уперед! Отверто й сміливо!

Він швидко й широко ступав вулицею Вільгельма й нестямився, як дійшов до Одри. Тут припинив трохи свою ходу й звільна пішов побережжям річки. В повітрі тихо й досить тепло. Деревя поволі, ліниво скидають жовтаві листочки в брудну воду. Пара пароплавів похитується й лопотить колесами по воді. У всіх напрямках через міст Лесінга біжать авто, квапляться люди. Серед них безліч студентів. Минувши кілька великих державних будинків, Лев зупиняється перед готичним пам'ятником на спомин Франко-Пруської війни 1811 року і сідає під ним на лавчині.

Як довго сидів, цього не зауважив. Мова пані Макдональд не виходила йому з голови. Можливість доброго початку його закордонної діяльності зовсім опанувала його думку й він уже снував бадьорі, відважні пляни й комбінації. В очах його рухлива, вічно горюча дівчина, що нагадує паличку бенгальського вогню. Думав про Марію, про Павловського. Обраховував свої скромні засоби, рахував, складав, розкладав і через те не зчувся, як стемніло й як у воді Одри відбилось безліч огнів.

Треба вставати й йти кудись на вечерю, але не бажаючи дорого платити в ресторані, пішов, купив собі щось у ковбасні й помандрував на квартиру.

До пізньої ночі робив розрахунки. Дещо треба скоротити. Листи, їжа, цигарки — річ менш вартісна. Головна зовнішність. Смокінг, сако, дбайливо прасовані штани, гарно

розчесаний проділь, чудова, модна краватка... Це все є перший атестат для успіху. Також необхідно поповнювати свої знання. Щоденно він перечитує на всіх доступних йому мовах часописи, журнали, книжки. Заходив до прилюдної читальні, до каварні, дещо купував за свої гроші. Життя економічне, господарське, торгівля. Все це треба взяти наступом, нахабством, упертістю. Все це, як здавалось йому, знаходиться під впливом преси. Страшна сила — преса. Треба мати її, треба вміти її тримати в руках і, навіть треба вміти читати.

Вечорами, коли він опинявся на вируючій у світлі електрики вулиці, ним опановував шал до гону, до розмаху, до нестримного руху. Вулички, вулиці, кіоски, крамниці, авта... Боротьба, інтрига, правда, неправда — все то точиться тут перед очима. В кожній каварні, за вікнами, за дверима, за столиками таїться безліч можливостей і треба тільки вміти підступити й уміти зірвати свою квітку щастя й успіху. Лев цілком зрозумів могутність сучасної цивілізації й по-своєму полюбив її. Тут якраз місце для нього. Він родився не для поля й не для плуга, але для оцього збігвища людей з жадібними, веселими, повними пристрасти обличчями.

Заходив і пересиджував пару годин у каварні на розі своєї вулиці. Це кафе Гутмахер. Сірі, приємні для зору обрії стін, такі ж меблі, такі ж килими. Стрункі, нагі дзеркала, меткі, ввічливі кельнери, вибрані ляльковаті гості. Думається тут гарно, ядерно й пляни, що повстають тут ризиковні, але величні.

Тут також лізуть спогади про свою батьківщину. Струшує головою, намагається брати те й це так як воно є, але не може. Бачить грань, бачить відміну й хочеться одним помахом руки закреслити початок відродження свого краю. „Там гремить і котить, мов сталевий дракон, буйний вітер, рве хмари, розносить їх у простори й поливає чорний ґрунт степів“. Ці слова з якоїсь книжки вбилися йому в голову. Чорт знає що за слова. До біса з ними. Геть!

Лев струшує головою, підходить до телефону. — Альо! — хвилина мовчанки й чекання. — Прошу, як можете сполучіть мене з фройляйн Людевік. Дякую! (мовчанка й чекання) — Аа! Поважання! Це я, Бойчук. Хотів би з вами зійтися, побачитися, говорити... Візьміть вашу працю й відкладіть. Таак. Це найкраще. Тисяча пардонів, але я в Гутмахера й вас тут нетерпляче чекаю. Це вічність, але чекаю. Будьте так милосердна й ласкава. Адье!

Вішає слухавку й сідає коло свого щільно завішаного від вуличного гармідеру вікна. Там рух і гамір, тут спокій, тепло й музика. Вона сказала „через чверть години“. Так, Ось минає чверть години й вона, огорнута в шкуру якогось

африканського звірюки, маєстатно вступає до каварні. Вона нагадує маленьку чудову тигрицю. Її очі ясні, сяючі. Щоки, уста барвлені, але тонко й розумно.

Підходить, подає обидві руки, злегка ніби присідає назад і її тигровий одяг сповзає у руки еластичного кельнера. Після сідає, закладає ногу на ногу, виймає з торбинки дзеркало й старанно перевіряє свої уста, щоки, брови й вій. Все то мусить бути на своєму місці. Розуміється. Все то є на своєму місці. Дуже прошу — подивіться!

Так. Тепер вона розкішна. Ніхто їй у цьому не заперечить. Вона окидає поглядом залу, бачить усе, замовляє каву, виймає цигарки... Лев пропонує свої. Ні, ні. Вона має свої, чудові „Мокка”. Інших не знає й не хоче знати. Дуже прошу — вона вгощає своїми, бо її найкращі... Найкращі цигарки ті, які курить найкраща жінка. Тут вона гарно, дрібно сміється.

Помахом руки Лев кличе кельнера, що зайнятий чимсь. — Ні, пане. В нас руками не розмахують і ми маємо ще досить часу. Ні? Досить, досить. Я замовила каву „Гак”. Чоколяди не можу пити. Мені сказали, що ви більшовик. Ні, ні. Ніякого печева. Я недавно вечеряла... Так оповідайте, але цікаво. Я люблю. Альо! Гер обер! Прошу скляночку води! Чи ви дійсно більшовик? О, це було б чудово. Я властиво ще не бачила, що це таке. Мають вони роги? Чорт їх знає. В нас можна було б відкрити цирк і возити пару більшовиків... Упевняю вас — був би успіх. Але справжніх більшовиків не тутешніх... Тутешні це непорозуміння.

— Так хто ж вам сказав про мене такі подробиці?

— Хто? Вам цікаво? Ніхто. Це моя фантазія. Пані Віра оповіла мені таке про вас... Але нічого. Це мені подобається. Головне, щоб мені подобалось. Пані Віра дуже видно хоче, щоб ви мені подобались і що ж... І добре... Вона буде цілком задоволена, бо ви мені дійсно подобаетесь. Ви є ще трохи настовбурчений, але мені якраз такі настовбурчені подобаються. Мій шеф колись був таким. Тепер він м'який, як верблюда шерсть...

Дим цигарок виводить свої химерні течії й користується яскравістю дзеркал відходить у несхvatну далечинь неіснуючого простору. Гільда сміється, бо вона вміє це добре робити. Її сміх ясний, чистий, справжній срібний сміх. Тонкої роботи гребінчик її вій кладе легку тінь і поглиблює таємничість зору й манючу привабу синіх її очей.

Лев струснув попіл цигарки до попільниці з написом Гутмаєр. Довгі, тонкі й міцні його пальці лівої руки лягли на мармурі й зір Гільди мимохіть зупинився на них. Лев оповів їй трошки про себе. Нічого не видумував. Сказав те, що мав у мовному запасі й вийшло добре. Слова зовсім прості й невишукані винесли, мов бджоли, з його душі мед і

чар його дивовижної молодости, і, коли скінчив, сам здивувався, що годинник так далеко втік і що Гільда така тиха, чуйна й лагідна. Він здавалось поклав руку на дике звіря й одним дотиком зрахмавив його.

Перед ними лежало порожнє з олів'яним папером пуделко з цигарок і повна попелу попільниця. Порожні мармурові столи стояли тихо й байдуже. На їх поверхні спокійно лежало розлите світло... Гільда глянула на свій годинник. — Ах, — сказала вона! Вже пізно. — Вона вже не сміється, просить принести їй футро, дивиться просто перед собою в далечінь... На дворі стояли таксівки й одним з них скористав Лев. Він відвіз Гільду перед поріг її мешкання, а сам пішки вернувся додому. Цього вечора він не шкодував. Іспит його — перший і дуже небезпечний іспит, здається, здав. Його дужий інстинкт непомилково штовхав його не звертати увагу на бюджет, а йти й робити. Він так робив.

І вернувшись додому, він не пішов одразу спати. На сон є безліч менш вартісного часу. Тепер не мають для нього ніякого значення ранки. Їх цілком без шкоди можна випхати сном. А ніч — ніч має бути його. Перечитав листування. Писала йому й Марія. Перший раз впало йому в думку це близьке слово й він поспіхом перебрав у думці сьогоднішній вечір. Ну, й що? Все, що було — було чисте й не обхідне. Нічого зайвого. Ось тільки настрочити пару слів Йорданову, а після довідатися про настрої в фірмі Голдман. Всі його справи, здається, пущені як слід і можна певно сподіватися корисних наслідків. „Мій милий, коханий!“ — писала Марія. — „День і ніч тільки про тебе думаю. Ти далеко, але для мене дуже близько. Я чую завжди тебе коло себе. Я вірю в тебе!“

Далі подавала кілька подробиць, що Оля прибавила одного золотого зуба, що Павловський змінив вигляд. Раниш, мовляв опускав голову, а підносив плечі, тепер навпаки. Завжди малює міщан і їх жінок.

„Фавст і пекло“ впало йому на думку. Він встав і, заложивши руки в кишені, досить довго ступав сюди й туди по кімнаті. Зупинився перед дзеркалом, підняв руки, голову, вдивлявся в свої очі, розправляв широкі плечі, так ніби мав взяти на них великий тягар. Постать його й її вигляд подобався йому самому.

Решта днів, що наступили по цьому, були подібні на попередні. „Конверсація“ з Гільдою, бібліотека, студії. Йому хотілось передовсім навчитися жити. Звучно й соковито, усіма нервами, як сказав один лаїк, жити.

Одного разу Лев вернувся під вечір додому й, не заставши від Гільди повідомлення про конверсацію, скинув черевики, комірець, натягнув патинки, закурив і слухав музику, радіо з сусідньої кімнати. Під звуки музики лізе в голову

різна нісенітниця. Думка його відмовляється займатись чимсь „поважним” і „Берзер Курір” поволі спадає на коліна. Музика заливає простір. „Це, здається, Вагнер — думає Лев. Так. Це безперечно він”. Напружуючи думку, він ловить величезні, блискучі кольони, що виступають з безвісті, поволі проходять перед очима й у безвість відходять. Це, мабуть, стовпи будучности. Це те, на чому опирається хрусталеве небо, незримого далекого, що манить кожного. Туди йдуть люди, йдуть і падають по дорозі, але не зневірюються. Встають і знов йдуть, бо там вічне сонце нашого щастя. Це певно чудово знати таку музику! Це певно радісно приймати й розуміти її звуки. Бо це не інструмент грає. Це грає ціле людство... Це грає сам живий людський геній гарячий, як сонце і, як сонце сильний.

Вдарив годинник і вибив дев'яту. Лев отямлюється й пригадує, що мусить ще написати листа. Музика, цей двигун найміцніших почувань, підскаже йому нарешті те, що вже давно хотів та не міг висловити. Він напише їй божевільного листа й хай читає, хай розуміє.

Перед ним нарешті воскресла знов Марія, та сама, що недавно вже почала заволікатися плівкою мороку. Марія, що колись так підносила його ще зовсім неокріплого, що так беззастережно віддавала йому цілу розкіш молодого дівочого чару... Ти! Моя чудова, моя найвища в почутті Марія! Я чую й бачу тебе! Ось тут я, дивись!

Присівши до столу, він виймає найкращий папір, бо на звичайному папері не можна покласти надзвичайних думок і надзвичайних почувань. Вони образилися б і одразу злиняли б. Вони не були б такі урочисті й такі святі.

По короткій надумі він почав писати. Родяться перші слова й перші стрічки. Ставляться рішучі знаки, щоб уяскравити слова, але в цю саме мить звільна відхиляються двері й товста пані Ключ, своїм співочим лагідним голосом повідомляє, що Льва кличуть до телефону.

Відриває від паперу зір, відхиляє голову, кладе на бік перо-самописку й виходить з кімнати. Ось у його руках телефон. — Альо! Ааа! Це ви! Одну мить!

І дійсно. В одну мить він уже лишив усе — всі образи й усі почуття.

В ту мить він не йшов, а біг у каварню „Вієн“, бо там Гільда. Вона там цього вечора танцює. Коли прибув вона саме танцювала танго... У своєму, ніби з золотої габи, одязі вона ціла переливається у промінях світла. Лев сів і чекає. Танго кінчається й при зустрічі вона сказала: — Жахливо захотілося потанцювати! Це щось страшно! Дас іст етвас шрекліхес (Лев учиться так вимови слів).

Я вже не бажаю, сказала вона, від вас нічого чути. Я вже почула все! Будьте тільки зо мною!

Ці слова... Ах, ті слова. Вона вимовила їх з притиском і при тому піймала його руку. Він уже знав дотики її тонкої долоні, але цей раз вони були гостріші... — Може будемо платити ?

Це питання було сказане не так устами, як очима. Лев відповів : так ! І вони заплатили, хоч ще не зовсім пізно. Щойно одинадцять годин і хто в такий час вертається додому. Ще можна пройтися пішки вулицями, можна звернути до каварень на Одрі, до студеньських пиварень, кудись, де більше чаду й менше розуму. Ні. Вони нікуди не йдуть. Вони беруть, як звичайно таксівку, бо Гільда сказала : — Ви ще ніколи не поцікавилися як і де я мешкаю. Це жахливо (дас іст шрекліх). На цей вечір запрошую вас до себе, а то ми весь час товчемося по каварнях.

— Добре, — сказав Лев. — Заїду до вас.

Великі, масивні двері, широкі з червоним килимом сходди, трохи застарілі на сходах лямпи. Але ще крок і на другому поверсі гарне, невеличке, зовсім дівоче й зовсім утульне помешканячко. Не можна його назвати помешкання. Воно мале й миле від порога, до спальні... Всі оздоби його нагадують саму Гільду — леви, коні, тигряча шкура, гнучка софа, м'яке, але рішуче світло. Кілька порцелянових чашечок, далі чай у ніби японському чайничку... Лев помітив купу візитівок у мармуровій вазочці з мармуровим голубцем. Цей голубець, це те одиноке, що ніяк не вливається в загальний тон і настрої докільля.

— Ви напевно любите музику ? — сказала вона діловим тоном : Вона тут не така, як там. Вона тут зовсім ніби мати родини. Чай, радіо, звичайний тон.

І дуже, дуже дивно, що Лев знов згадав Марію. Де він, а де вона ? Залита дощами й вітрами рідна земля піднімається в очах, мов на долоні. Між небом і черноземом свавільна стихія на дужих плечах пре в безвість хмари, а з ними зір, що хоче прорватися крізь стіни, крізь шовкове кімоно, крізь музику.

Рука відхилилась на бік, долоня лягла на спинку м'якого крісла й стиснула її пристрасно. Кожний палець налитий бажанням. Танги й фокстроти в міру можливості відгорнути від душі, розправити крила й летіти в далечинь. Він хотів бути не тим, чим є й він буде не тим, що є. В ньому щось твориться, росте справжня міць, але все таки, коли підійшла Гільда, рука його обняла її гнучкий стан. Це було неухильно потрібно, мов кожний гріх, на якому родяться й виростають великі святощі.

На другий день у дев'ять годин ранку Лев прокинувся зо сну. Немало здивувався, що знайшов себе в власній постелі... Приємно, міцно, що аж тріснула постіль, протяг-

нувся, глянув на годинник, на завішені вікна й на своє недбало розкидане убрання.

Він ще не пам'ятає, щоб коли так пізно вставав і щоб його вбрання так поневірялося на помості. „Треба вставати” — думав він, але як на зло сьогодні вставати не хотілося. На тілі відчував втому, але напруження волі зрушили його нерішучість і він устав.

Мав на сьогоднішній день багато цікавої й корисної для своєї фірми роботи. Швидко вмився, сам узяв зо столика в сінях уже прохолоду каву... На столі лежав нескінчений лист, але Лев не зважав на нього. Випив каву й заховав до течки листа. Першим, що зробив, — піднявся поверхом вище до канцелярії Гаана. Відчинила, як звичайно Гільда. Вона вже тут від осьмої, як звичайно, години така ж весела і така ж рухлива. Як і звичайно вона не має часу... Машина, телефон, усе то грало й танцювало від легких дотиків її тонких пальців.

Лев сказав їй пару слів і вийшов.

На вулиці велитенський гармідер. Струнками, захисної барви, лавами з фанфаровою оркестрою на чолі промаширували комуністи. Червоний із золотою п'ятикутною зорею прапор маяв над їх головами. За машируючими на двох панцерових автах у сталевих шоломах проповзла поліційна охорона.

У повітрі повно бадьорої революційної музики. Розтруби фанфар завзято виголошують Інтернаціонал. Лев піддається настроєві довкільля, вливається в юрбу й маширує в напрямку університетської брами. Дійшовши до торговельного палацу Бараша, машируючі лави зненацька зупиняються. Фанфари вмовкають. Увесь натовп, а з ним і Лев, кинувся на хідники під вітрини крамниць, бо зо всіх боків на середину вулиці посипалось каміння. Почулися стріли, вигуки, брязкіт розбитого скла. Від старої радниці густою масою напірали люди в гнідих сорочках. Криками „Дойчланд ервахє” вони накинулись на комуністів, приперли їх під пузату будову Бараша, брязнули велитенські вітрини, **сипнулось** скло, захитались у вітринах манекіни з жіночими підв'язками, поясами й нагрудниками.

В ту саму мить у саму середину колотнечі врзались панцерні авта й за короткий час площа спорожніла, тільки десь-недєсь лежали ранені в перемішку з товченим склом, шовковими жіночими комбіначками й купами цегли.

Все то сталося надзвичайно швидко й надзвичайно несподівано. Зустрілись, стукнулись і розсипались. Дві великі сили, що одна другу виключає. Дві істоти, що не вмістяться на одній площі міста, два різні люди, що не можуть йти одним хідником. Але які вони обидва назовні подібні.

Це дало для Льва новий матеріал для роздумування. Він вийшов із колотнечі цілком непошкоджений, але на душу його зробило це великий вплив.

Після цього Лев часто зустрічався з панною Людевік в її помешканні. Одночасно в бюро деревоторговельної фірми Гаан виникли проекти завести, замість з Росією, покищо торговельні зносини з ближчим своїм сусідом на сході. Вони вже правда були наладнані давно, але нічого не шкодить їх поглибити, тим більше коли з'являється така чудова нагода, як співробітництво з молодого фірмою, що може по зовсім доступних цінах доставляти скільки завгодно матеріалу.

Були видобуті на денне світло старі передвоєнні часописи, знайдено в них славетне ім'я Йорданова разом з його підприємствами й портретами. Переведено розвідку й вирішено остаточно, що зв'язки з фірмою Йорданов і Ко можуть бути цілком корисними для фірми Гаан і Ко.

Йорданов одразу відповів, зрозумів і оцінив діяльність молодого заступника. Він почав бомбардувати Льва листами, згадував про підвищення платні, натякав на різні вигоди особисті з доброго звороту справи, а також обіцяв, що сам готовий поїхати й розвідати стан речей на місці. Він почав говорити про збільшення акційного капіталу й уже розшматовував на мапі маєтки княгині Андрейової.

Лев усе то також уже давно зважив. Він уже досить добре зорієнтувався в місцевих обставинах. Побільшивши суму репрезентаційних грошей, у великих торговельних часописах з'явилися перші реклями фірми Йорданов і Ко.

Гільду він розкусив також. Виявилось, що пані Макдональд не помилилася в її оцінці. Вона була дійсно дуже цікавою й дуже необхідною співробітницею. Це вже не тільки хрустка панночка-ляльочка з головою напханою нісенітницями, про ГПУ й Распутіна. Це повна жаги й гострого розуму, замотана в шовк і золото, ділова людина. Одночасно це машинка чудового й тонкого складу, що вміє так само точно виконувати справи фірми, як і кусатися в обіймах коханця. Так. Це ділова жінка. Її леопардовий одяг дуже личить їй. Її очі вічно напружені в шуканні розкошів, краси й сили. Лев не раз мріяв про щось таке й ось він побачив свою мрію перед собою. Він колись не раз оглядав вітрини, де виставлені на показ такі тонкі й разом міцні створіння в вигляді жінок і, йдучи життям, шукав таких. Шукав і найшов. Бо хто шукає — знаходить. Бо їх безліч навкруги, їх повно скрізь, лиш треба вміти їх розпізнати серед величезної юрби щоденних буднів. Вони одразу випинаються серед довкілля й їх легко пізнати. Вони милі, лоскотливі й одночасно вони небезпечні, мов змії. Вони такі ніжні й разом кусливі, мов звірі, шури яких за-

любки носять на своїх тонких, тендітних плечах. Трони, війни, банки — ось підприємства, що так легко піддаються під владу цих чудових звірят і стократ мав рацію великий Корсиканець, коли казав, що найбільші приятельства між народами й державами найміцніше зв'язуються в спальнях найкращих жінок.

До кінця призначеного для Льва півроку він встиг познайомитися з самим Пааном. Сталося це в Берліні. Зустрілись у каварні, поговорили півгодинку й розійшлися не тільки добрими приятелями, а й співниками діла. В кишені Льва лежало старанно згорнене замовлення на кілька сотень вагонів дерева.

Маючи це в кишені, Лев вертався з Берліну зовсім окрилений. Цілий Берлін зо всіма його Цойкгавзами не зробив на нього більшого враження, як це невеличке замовлення. Він навіть не встиг вислати своїм знайомим обов'язкових листівок з виглядом якого небудь Александер-пляцу, чи Райхстагу. Натомість Йорданову старанно й дбайливо був приготовлений порядний, повний торговельної поезії, лист, в якому молодий комбінатор виявив не тільки силу свого мозку, а й силу свого серця. Цей лист було заслано допоруочною поштою.

Відпустка його добігала кінця. Останнє його завдання оглянути гуті й копальні Горішнього Шлеска й розвідати чи не вдалося б у будучому нав'язати безпосередній з ними контакт для доставки дерева. Вертаючись з Берліну через Бреслав, Лев вступив до пані Макдональд. Знайшов її, як і звичайно, у доброму настрою.

— Так, шановна пані. Ваші пляни й передбачення виявилися на сто відсотків правильними, — зазначив Лев.

— Дуже рада, що так сталося, — скромно відповіла, але нескромно посміхнулася пані Макдональд. Ось прошу... Дозвольте собі представити вам свою дочку. Ларіса. Ви стільки разів у мене бували, але її не бачили. Вона все працює.

— Надзвичайно приємно, — вклонився Лев.

— Ну, — сказала дочка. — Подобалась вам Німеччина, Берлін, панна Людевік?

— Все то речі різні, але скажу отверто: подобались. Мій скромний мовний запас не встані відповідно висловити мое захоплення.

Після пили чай зо справжніх склянок, з цитриною. Після чаю Лев забажав говорити з панією на самоті і, коли вийшла панночка дочка, Лев дуже просто й звичайно виняв з течки й передав пані пакет. — Це для вас, — сказав він. — Це дуже маленький гонорар — п'ять стовок, але не відмовте. Тільки, будь ласка, підпишіть поквітовання.

Пані Макдональд взяла пакет і підписала поквітовання. Зробила вона це зовсім байдуже й перед підписом перера-

хувала банківки. Після цього розмова не тривала довго. Гільда, копальні, дерево... Розійшлися найкращими приятелями з надією зустрітись. Молода Макдональд дуже шкодувала, що не мала щастя познайомитися з ним раніше. Ну, але можливо ще десь зустрінуться. До побачення.

Щодо Гільди, то розставання з нею було для Льва значно тяжчим, ніж він собі то уявляв. І то не через неї. Ні. Вона в цей час не змінилася й на волосинку. Така ж весела, така ж безжурна й така ж точна. Вона закликала його до себе, гуворили, повечеряли, їздили в „Віен“, де вона танцювала, а він курих і любувався нею збоку.

На другий день було свято й вони прокинулися на одній постелі в спальні Гільди досить пізно. Закуривши цигарки, вони лежали горілиць, пускали вгору струмочки диму й обговорювали біжучі справи своїх фірм. І тільки кінець розмови побіжно торкнувся їх особистого.

— Так ти тепер не боїшся мене, як агента ГПУ? — випускаючи довгий струм диму й отрясаючи до спільної попілнички попіл цигарки, говорив Лев.

— Ну... Агенти бувають тільки цікаві, але ніколи страшні. Я тебе ніколи, ніколи не боялася.

— І от ми розстаємося...

— Таак... — і затягнулась цигаркою. — Це досить дурне, — додала по хвильці. В тебе там мабуть наречена, томи Канта, ніжні ночі й халат, що? Ну, ну, не переч! Це ж так зрозуміло... Ми про це ніколи не говорили, бо не требуло. А я отак... Маю людей і не маю. Діло, діло й діло.

— І любов?

— Можливо й любов. Подивись, що то в мене на плечі. Ось тут... Щось болить...

— Е, нічого. Червона плямка. А чи зустрінемось, Гільдо?

— Невідмінно! В ваших пралісах. Поведеш мене на ведмедя... Я, зрештою, там була. Смішні то місця. Але діло зробили, ні?

Коротка перерва. — Так, — витискає разом з димом Лев. Знаєш... У мене все на думці... Тобі належить від нас якась нагорода...

Гільда розреготалася. — Сховайся з своєю нагородою. Ти ще, пробач, у цих справах досить наївний. Коли ти гадаєш, що я, чи наша фірма зробила вам якесь добродійство — глибоко помиляєшся. Це є наша таємниця, але хай буде... Пані Макдональд від мене дістала рівно одну тисячку... Це було передучора.

Лев ледве помітно посміхнувся. — Ну! — почала зненацька енергичніше Гільда. — Я до вас у кожному разі приїду! Розумієш? У кожному разі! Це рішуче. Сподіваюсь твоя наречена не закотить тобі трагедії... А може краще ні? В вас там ще все зідхання, ні?

Лев протягнув руку й знайшов її долоню. Міцно стиснув її.

— Ні. Ти все таки приїдь. Яюсь то буде.

— Прилечу... Літаком. Ми маєм свій... Ну, а тепер вста-
вати. Твій потяг відходить у...?

— У першій.

— Ну, от... Так раз-два! Каву п'єм у Газе й там само
обідаєм. Але умова: від тепер я плачу сама за себе. Роля
кавалера й дами скінчена.

— Само собою, — каже Лев. Не буду ж я платити за
тебе телеграфічно. Але коли прибудеш до нас, то не стану
ж я задля якоїсь примхи ламати добрі звички моїх працю-
рів. У нас ти гостя й тільки.

— В таких разі сьогодні ти мій гість.

— Згода.

І дійсно вони обідали в Газе. Випили по чарці вина.
Дзвін чарок нагадав гарні дні проведені разом. Через хру-
сталь дивились на Льва чудові, сині очі й говорили йому
найулюбленіші безвучні слова. Так, думав Лев. Це вона.
Нікому, тільки мені мала б вона належати, але я перекона-
ний, що ніколи вона не буде мені належати. Ні зайвих роз-
мов, ні нарікань, ні кльонів. А все ж вони прожили кілька
гарних місяців разом.

Уже в поїзді згадав Лев, що має ще крім Гільди пачку
нерозібраної й не прочитаної від учора пошти. Минуле вже
за плечима, його не вернеш. Машина неухильно везе тебе
вперед. Там чекає на тебе праця й будучність.

Першим розірвав Лев товстючого листа від Марії. Вона
скупчала за ним й коли Лев писав їй усе менше й менше, во-
на робила це навпаки. Вона писала йому цілі філософські
трактати. „Дорогий мій і т. д. Ти не пишеш... цілі ночі
продумую... зустрічаю ранок і сонце й виглядаю... творю
міт, легенду про тебе... прагну заспокоїти бурхливе серце.
Але я люблю свою легенду, в якій героєм є завжди ти, бо
„нема великого, що не мав би підставою легенду. Одино-
ким винуватцем цього є людство, що завжди хоче бути об-
манутим“. Мій коханий Лев! Це говорив Ренан, але ці сло-
ва дуже близькі до правди й хочеться їх повторяти.

Лев утягнув у себе більше повітря. „Як людство, так і
окрема його одиниця навіть потребує бути обманутим. Во-
но не могло б без цього існувати, бо дійсність, завжди не
задовольняла б його. Невмолима пристрасна природа з
шаленою швидкістю жене нас уперед. Ми не встигаємо отя-
митися, обдумати, зрозуміти себе й довкілля. Ми намага-
ємося щось досягнути, запускаємо бороди, дозволяємо си-
віті нашому волоссю, але завжди залишаємося нерозумни-
ми дітьми“.

Тут Лев не вдержався. Невдоволено зложив недочита-
ного листа й сховав у кишеню. Сперши руку на праве ко-

ліно, він задумався. Уста його дивовижно скривилися, ніби від болю. Два його сусіди грали на розложеній на колінах валізочці „шкат“, не звертали на нього ніякої уваги.

„Найшла час для філософії“ — думав Лев. — І знов хитнув головою, ніби хто хапав його за плечі й настирливо кричав в уха філософські істини.

Потяг легко й розгонно мчить. У вікнах мигають ще безлисті дерева, поля, села. Телеграфні стовпи, один за другим, мов знаки оклику з'являються в очах і зникають. За вікном у полях уже весна, хоч Лев майже не помічав її, так само, як і минулу зиму. Він не бачив тепер природи, для нього не було весни, зими... Всі ці примхи природи панують деінде й для нього не мають ніякого значення. Зрештою, яка з них користь.

Але заспокоївшись Лев знов виняв Маріїно лист. Там були ще витинки з часописів. Говорилося про Антихриста, про голод в Україні, про замучення якогось чекіста Макеєва, про те, що якийсь Бондар, Соханьов, Головка і Злочевський зрікаються своїх батьків, бо ті „кулаки“. „Ідіше Рундшау“ пише про антисемітизм, про Істраті. „Дойче Прессе“ про розстріли 1683 людей за два місяці в Україні.

Все це Марія ставила Львові, як докір і питала: „Чи можеш ти терпіти одну тільки думку, що й сам ти прислужуєшся для збільшення лиха на землі? Ні! — певно відповідає вона за нього. Я знаю тебе, знаю твою велику душу, й не вірю, що ти можеш забути мене, матір, рідний край в ім'я ненажерливого золотого божка. Я вірю, що ти стоїш вище всього того й підеш через життя з ім'ям правди й тільки правди!“

Тут Лев рішуче зім'яв листа й сховав у кишеню. Але спокою від цього не дістав. Навпаки. В голову лізли настирливі, мов осінні мухи, думки. Уявляв Марію й матір. Ці дві жінки стояли перед ним і докірливо дивилися на нього. — Ах, — вирвалося зухвале зідхання, яким він хотів відкинути все, що може перешкодити його намірам. Після цього він брався за інші листи, читав часописи, перебирав у думці останні дні й цим дещо заспокоївся.

У Битомі зупинився Лев у готелі „Кайзер Гоф“. Вечір провів у каварні „Гінденбург“. Завтра рано мав відвідати інженера Гірша з Юліїнських гут, до якого мав рекомендації від Гаана. Після цього мав оглянути копальні Гогенцолерн, Кастенцентрум і Гайніц.

Другого дня в десять годин після телефонічного попередження Лев їхав оглядати гуті Юлії. Зустрів його невеличкий з обв'язаною шиєю інженер Гірш, дуже щиро привітав і повів показувати свої укохані машини. Велитенські, ніби власним потом наолієні маховики, динамо, коксові печі, гуті. Все то зробило на Льва велике враження. Во-

доспади рідкого заліза, червоні кусні велитенських злитків, праси й розтиначі, що з скреготом розтинають товстючі залізні кусні, рух, порядок витворювали у Льва почуття по-божності до людського генія, що зродив це й пустив у хід.

Після кількох годин оглядин Лев був очарований. Він уже хотів би чути себе одною складовою частиною цього руху. Хотів би дивитись на ту річку топленого заліза й чути жорстоку його силу. Але час іде. Лев запрошує Гірша на склянку пива. Заходять до звичайної робітничої „кнайпи” і замовляють напій. Тут повно робітників. Лев аж тепер побачив тих справжніх пролетаріїв, за яких колись хотів боротися й робити світову революцію. Он у куті коло столу чотири чорні з волохатими, розхрістаними грудьми ріжуться в карти. Здоровенний, рудий, мов стара мідь, чоловігя розкарячив великі порвані коліна і, збивши на по-тилицю заязозяного капелюха, курить люльку, плює на по-міст і попиває пиво. Коло червоної американської грубки з книжкою в руках скулився невеличкий юнак у плащі барви перцю. Він уважно читає й вигріває обмашену залізною іржою спину.

— Ти, Роберт, дурний, мов мадярська ковбаса, — розважає один з грачів. — Тебе безперечно зродила кобила, а через те ти потребуєш щодня цілі тони харчів. Коли б ти менше жер, та скоротив хоч на п'ятдесят відсотків щоденну порцію пива, то й жінка тебе не била б, ну й штани твої не робили б такого відчайного вигляду. А то я можу сподіватись, що через тиждень тебе могтимуть випустити на сцену замість кабаретової співачки.

Роберт тільки плює й мовчить.

— Давай бородатого! Маж! Справжній Карл Маркс говорить твоїм черевом! — зауважує другий грач.

— А я, товариші, так міркую, докидає третій. — Дулю варте наше життя, що складається з жерні, курева й пиття. Який небудь глухий професор Пферд гадає, що наш брат добродійна ослятина, що має тільки тягнути ослячу капіцію й молитись Богу. От цього моя макітра ніяк не варить...

— І закрійся з своєю макітрою! Грай! Теж найшовся Кант! — суворо зазначає той саме мовчазний Роберт. — Всяке павкання марна трата часу. Ось тобі ціла п'ятка на чолі з Клярою Цеткін. Маж по них!

Його сусід одним помахом руки розбив свою чуприну, після з серцем стукнув об стіл кулаком. — От сатанський відродок! Він тобі цілий інтернаціонал нараз зібрав. Ну, чекай... Я тобі такого джімі підпущу, що ти... Це твоя масть?

— Так!

— Гачу по ній!

Хлопчина, що грів спину виняв з облізлої ташки термос і почав пити каву. Рудий, що сидів осторонь підсунувся до нього.

— Ти з фірми Фібіх-Грюнфелд? — питає й чухає під носом щітину.

— Так, — байдуже муркнув хлопчина й ховає свою книжку.

— Маєш ти час на оту забавку? Книгарню з собою возиш? Це, брате, й я колись пробував читати. Розгорнув книжку, а там таку тобі глупоту верзуть, що я не видержав і шпурнув нею в двері з двома нулями. Залізо розвозиш?

— Умгу, — муркнув запакованим ротом хлопчина.

В цей час повз рудого пробігало мале, ясноволосе дівчатко в червоній суконочці. Велетень схопив дівчатко, підкинув його вгору, мов пір'інку, і, видобувши з себе якийсь рев, зірвався на ноги й підстрибом обчвалав з дівчинкою навколо більярду.

Лев не втримався, щоб не засміятись. — Ну, от, — говорив Гірш. Це є робітництво. Зовсім добрі людські кусні.

Лев оповідав Гіршові про свою країну, дякував за турботи, що той з ним мав. На прощання Гірш сказав: — Я вас дуже гарно розумію. Але знаєте, що створити велику державу, виплекати націю це не все одно, що написати брошуру в триста двадцять сторінок. Це є індустрія. Все то індустрія. І творення нації... І то... Бо індустрія це велика розроблена система, з якої випливає конечна необхідність творення всього іншого.

Після цього Лев розпрощався. Але цього дня він не забуде ніколи. Та величезна праця вкладена в ці підприємства очаровувала його й промовляла сильним голосом до його людської свідомости.

Світогляд Праці і Ризика.

Під цим враженням Лев вернувся додому. В його вухах гули сирени, скреготіла сталь. Йому хотілося жбурнути всі свої сили на поля, на ліси свого замріяного краю й звинути його в кулаці. Треба змусити його до справжньої праці, до великої, широкої. Досить того куркульського тупцання між жінкою й коровою з обріями, що далі сусідського поля не сягають.

Ці свавільні бажання ще збільшились у нього після зустрічі з Йордановим. Він пішов зо старим і побачив, як за один піврік серед лісової гущі виріс величний, рухливий твір. Побачив подвійну в розмірі машину, що давала рух, побачив збільшення робітничих сил. Навколо кипіла праця. Цілі валки селянських підвод стягали на двірець дерево.

Вагон за вагоном відчалював від вантажного перону й відпливав.

— Тепер мусимо працювати день і ніч, — сказав Йорданов. — Це найвища кон'юнктура. Мусимо використати її до кінця.

У канцелярії також ішла жвава робота. Цокотіли машинки, з'явився телефон. — Мусів провести, — зазначив Йорданов. — Біганина з міста сюди по препаскудній дорозі значно більше коштує, хоча ми маємо ось таку штуку...

І Йорданов показав Львові чудову нову лімузину фірми „Опель”. — Щойно привезли зо станції. Можливо разом їхали, ха-ха! Подобається?

— Машина чудова, — зазначив Лев.

— Проектую закупити два тягарники й провести вузьку одноколіюку просто до станції. А то мене ті селянські шкапи згризуть. Це необхідно... Затягаю кредит.

Після вони відійшли до кабінету шефа. — Сідайте, дорогий приятелю, — сказав Йорданов.

Лев сів коло столу заналеженого папірцями й часописами.

— Маю намір, сказав Йорданов поділитися з вами моїми плянами на будуче, а також поговорити про ваші справи. Бачили ви ті ліси? Розуміється. Ну, так ми мусимо взятися за них докладно. На них мають ласе око бельгійці, одна бельгійська спілка, але пощо тут ми? Що ми маємо готувати з рук випустити... І от я шукаю можливості збільшення акційного капіталу, поліпшення доріг, розбудови залізнички, а вас хочу вислати знов за кордон. Варто нам проникнути до Англії. Гаан, це чудова й здоровенна риба. Дивуюся, що вам вдалося й її загачити. Це все відношу на ваш рахунок. Одночасно вам збільшується платня вдвоє. Добре?

— Я, пане шефе, ніколи не виступаю з домаганнями, поки не почуваю на то морального права. Хочу тільки попросити вас коротеньку... Ну, скажемо, тижневу відпустку...

— Защеміло серденько? Так, так... Довідався, довідався... А мовчав... Був я в К. Там піткав такого Грузина, а той мене й повідомив...

— Ви знаєте Грузина?

— Розуміється. І самого Гофмана. Це грошовитий мішок, тільки не для великого діла. Ні, ні. Він задовольняється пекарнею в повітовому містечку. Ну, розуміється також на банкових контах. Це він, безперечно, має... Так і буде. Тиждень відпустки маєте, хоч праці тепер йой-йой!

— Ваші наміри й проекти мені дуже привабливі. Будемо їх здійснювати, — сказав устаючи Лев.

— І здійснимо! — докінчив Йорданов.

Уже на другий день Лев мчав новою шефовою машиною до свого рідного міста. На полях розложилась весна. До-

роги підсихають, селяне крають свої нивки, а вгорі цвірінчать жайворонки.

Лев зупинився в готельчику „Европейський”. Його стіни носять сліди свого стилю. Першою справою є побачити Марію й Юрія. Зустріч з Марією не обіцяла нічого приємного. Лев уже наперед відчував її настирливі допити, плаксиві любощі й переборщені ніжності. Але нема ради. Всів у авто, тріснув дверцями й за п'ять хвилин перед дверима Гофманової пекарні.

Пані Гофманова людина досить прямолінійної вдачі. Свого здивовання й несподіванки сховати було їй неможливо. Тількищо шофер Льва зупинив воза перед дверима, як уже пані Гофманова стратила рівновагу й її короткі, товсті ноги витупцювали, мов на гарячому. — Ах, Боже! Ах, Боже! От несподіванка! Та прошу нагору. Там уже „наша“ за вами так побивається...

Марія була дома. Вона сиділа в своїй кімнаті й, коли перед будинком зупинилось авто, виглянула подивитися, хто там приїхав. Лиш одного погляду вистачає, щоб пізнати „його”. Серце її забилося й цілу її істоту проняло хвилювання. Вона намагалася тримати себе, але не було можливості.

А Лев біжить на верх. Марія чує його тверді кроки по дерев'яних сходах, ось ще одна хвилинка... Не витрималась і сама кинулась назустріч небезпеці. Не хотіла виявити себе малодушною. Хотіла втриматися на певній висоті...

Побачила його в півтемному коридорі. Високий, плечистий, з певною твердою ходою. Одягнений у сірий роґлян. — Лев? — викрикнула Марія і, побачивши за спиною Льва матір, зніяковіла, мов дівча. — Поважання! — сказав спокійно й радісно Лев. — Ти мене не чекала?

— Розуміється ні. Думала ти ще там... — Вона міцно стиснула його широку долоню.

Всі троє ввійшли до просторої з важкими дубовими меблями кімнати. Пані Гофманова засвітила електричну люстру й попросила гостя роздягнутись і сісти. Взяла його роґлян і винесла в коридор. — Боже, Боже! А я й забула! В мене там робота! А його нема дома! — Спара вибачилася перед Львом і потарабанила вниз.

Лев і Марія zostалися самі. Ні він, ні вона не знали з чого почати. Вона хвилювалася. — Мало ти мені писав, — сказала вона.

— Так, Маріє, але я мав так мало часу.

— Справи? Правда?

— Справи! Ти трошки сказала це глузливо, але це так.

— Через справи можна забути й усе інше.

— Часто буває, що так.

— Бачив матір?

— Ще ні.

— А писав їй ?

— Також ні. Вона не грамотна... Вітчим був зо мною дуже холодний.

— Міг писати для неї на мене.

— Цього я й не догадався...

— Ти, здається, багато дечого не догадався.

— Для чого ці докори ?

— Ах, це я так. Вибач ! Сядь тут ближче. Дай мені можливість на тебе подивитися. Ти дуже споважнів. Ну, розкажуй ! Сумував за мною ? Згадував ? Як справи ? Розкажуй, Лев ! Я так хочу все про тебе знати !

— Ну, дяка Богу, все гаразд. Справи в найкращому порядку.

— Не зрадив ще мене... З якою небудь Гретхен ? — Ці питання вирвалися в неї напів жартом, не сміло.

Лев усміхнувся. — Я все зрадив ! — сказав він певно. — Тебе, матір, традиції... і навіть самого себе. Але в цій зраді я відзискав себе. Себе справжнього.

Марія дивилася на нього впертим поглядом і, здавалось, ковтала кожне його слово. — А я... Не хочу робити з себе трагічну особу, але за цю зиму я дуже багато пережила. Уяви, я ввесь час була сама з собою, але мій світ дуже поширився. Передовсім я виплекала своє кохання. Я можу тепер сказати, тобі отверто, що значиш ти для мене. Ти сьогодні для мене все ! Кожна хвилинка мого життя, це ти ! Музика — ти ! Радість — ти, горе також ти ! Бути жінкою це неймовірна відповідальність. І я ручу за себе, Лев ! Але я тільки дуже боюсь за тебе ! Дуже боюсь... Уяви, іноді мені здавалося... що ти вже не вернешся до мене... Це таке, знаєш, жакливе почуття, що мені при тому хотілося кричати. Йй-богу !

— Менше драми, Маріє, — казав Лев.

— Менше драми ? Ти сам знаєш, що говориш не те... Сам ти напоений драмою. І інакше не можна. Нащо ти в такому разі відкидаєш те, що є й женешся за невідомим.

— В мені сидить такий дух ! Неспокій...

— А в мені жінка ! Ах, які зрештою дурні наші розмови. Я рада, що ти нарешті тут, що бачу тебе. Ти з нами вечереєш. Добре ? А як прийняла тебе мати... Бачив ? Вона познайомилася з Йордановим... Він наговорив про тебе стільки... дуже доброго, а до всього те авто... Боже, яка вона дивна людина і, скажу, щаслива. От уже батько не такий... Той і купець і не купець... Він добряк, а я хто зна в кого вдалася. Сестра вже вийшла за свого нескінченного лікаря й також щаслива. Я тобі про це не писала, бо вважала за непотрібне й не важне.

Лев залишився на вечерю. Прийшов старий Гофман, старша дочка з зятем. Пані Гофман накрила стіл у великій їдальні, одягнула гарну вечірню сукню.

Випили вино. Старий мав добрий настрій і безупинно реготав, оповідав про більярд, про свою зустріч з Йордановим. Марія тримала себе рівно, поважно й була весела. Вона не виявляла сьогодні своїх звичайних химер, до яких уже всі призвичаїлися, розмовляла з сестрою про нові одяги й інші дрібниці, що здебільша цікавили сестру. Часто розважала свого досить надутого швагра, що видно не зовсім був вдоволений з сьогоднішнього товариства. Лев поводив себе просто, спокійно, оповідав про свою подорож та підприємство, в якому працював. У короткому часі він устиг звернути на себе увагу всіх, включно до старшої дочки Гофманів і це було причиною невдоволення її чоловіка.

По вечері попросили Марію заграти. Вона охоче погодилась і всі перейшли в сальон. Вона взяла кілька акордів Штраусових вальсів, але порішила, що це дуже легке й перейшла на Шопена. Дужі пориви музики залили ясно освітлений сальон. Лев дивився на Марію в профіль. Її пишні, кучеряві коси орамлювали чудову, яскраво виявлену голову з характерними чолом, носом і підборіддям. Usta її тісно стулені. Руки й пальці швидко бігають по клявішав п'яніна, з якого виринають усе потужніші, все ширші акорди. В цей час Лев відчув, що в його грудях ще є серце.

Старий замовк і перестав сміятись. Стара розплилась і витерала хусточкою з чола піт, а зять з своєю жінкою дивилися то на стіни, то на килим помосту. І коли Марія дійшла в одному місці так далеко, де вже й сам Шопен не знав, що йому робити, вона вдарила по клявішах обома руками, п'яніно болоче заридало й затихло. Марія впала на клявіші обома ліктями, обличчя поклати на руки й заплакала.

Вона плакала дійсно сльозами. Ціла її чудова постать здригалася від того плачу. Всі зірвалися зо своїх місць, оточили її й заметушилися. Лев зніяковів і розгубився.

— Маріє! — турбувалась мати. — Що з тобою? Маріє! Боже! І це так, люди мої, завжди. І то живи з такою... Що хоч з нею роби!

— Це все нерви! — казав батько. Це все нерви. Вона втихомириться. Лиши її, стара. Марусенько! Заспокійся. Ну, заспокійся, дитино! Я казав: не купуй їй те п'яніно. Ні! Вперлася. „Баришня“, мовляв, мусить знати музику! От тобі маєш! — сердився старий.

— Ну, ну, ну! — заспокоювала його старша дочка.

Лев підступив до Марії. — Марусю! Що з тобою? — запитав він. Його голос звучав лагідно й якимось так, як це було колись, коли пізнала його Марія. Це були ті давні,

майже заглохлі нотки його душі, що тепер на хвилюку ожили й промовили.

Марія підняла голову. — Прошу вас, — сказала вона. — Не беріть це поважно. Я страшенно люблю музику.

Після вони залишилися на самоті й Марія сказала: — Лев. Я так хочу тобі вірити! Так дуже хочу. Мені здається, що ти перестаєш бути тим, яким знала тебе колись. Твоя мова, вираз і навіть рухи міняються. Я боюся за себе й за тебе. Можеш мене вислухати?

— Так! — сказав Лев.

— Я вже давно тебе зрозуміла. Ти любиш тільки свою працю й свої мрії. Але мені здається, що щастя не в тому... Не признаю за щастя щастя мільйонера, що ціле своє життя має на думці тільки працю. Він же навіть не потребує грошей, хоч вічно за ними гониться. Є з них такі, що не мають ні жінок, ні дітей, ані навіть коханок, а забившись у якусь діру в порваному халаті, цілі ночі просиджують над своїми плянами, розрахунками, чорт зна чим... Невже щось подібне може тобі подобатись?

— Я тепер зовсім не знаю, що мені може подобатись. Я не маю на це часу. Але працювати, Маріє, навчитись працювати сильно, ми мусимо! Це така сама необхідність, як щоденна їжа! Ризикувати, підприємати, відкривати нове — це наше завдання! Моя філософія вести світ до кращого. Я прагну бути чинним, я хочу вести себе, володіти собою, бути вільним і бути сильним. Ось мої бажання. І я мушу це все вибороти! Ще перед кількома роками я не знав як це робити. Я гонився за міражами, ловив хмари, але сьогодні все для мене ясно...

— Перед кількома роками ти напевно був щасливішим, — перебила його Марія.

— Хто що вважає щастям. Я був дикий, дурний і голодний.

— І вмів співчувати...

— Це було дуже мало від мене. Я був сам гідний співчуття. І ти перша звернула на мене увагу зо співчуття.

Вони змагалися ще довго. Марія малювала йому щасливу, спокійну будучину. І варто йому тільки захотіти. Варто одно слово й вони забезпечені, мають невелике власне господарство, родину, спокій... Вони будуть жити так, як живе безліч людей навкруги, так як жили їх батьки й діди.

На це відповів Лев: — Ніколи не шукав спокою. Спокій для мене смерть. Ще недавно я був ув одному місці серед вічно рухливих машин. Це для мене найбільша поезія й краса. Цей вічний рух! У цьому я чую силу, людську волю й людський геній.

— І в цьому людське нещастя.

— Це дуже можливо. Але не треба доказів, що ті народи, що те нещастя мають, стократ щасливіші від тих, що його не мають. Це аксіома. Все, що я кажу, я пережив своїм цілим еством. Твої аргументи зачерпнуті з музики й книжок.

Це останнє Лев промовив з притиском. А ніч не чекала. Час ступав уперед звичайним своїм кроком. Марія і Лев ще довго змагалися й що далі заходили в хаші філософії, то менше розуміли себе. І коли треба було наблизитися знов, приходилося вернутись до голого чуття.

Лев мусів здатися й залишився ночувати в Гофманів. Готель свій мусів відмовити. Йому приготували пишну постіль у кабінеті старого, де він провів решту ночі дуже спокійно. Вже на другий день ціле місто говорило про заручини Марії Гофманівни.

Пішли поздоровлення, відвідини. Ледве настав день, як пригнався Павловський. Хто зна як він довідався про приїзд Льва. Увігнався до кабінету, мов буревій, застав Льва ще в ліжку, стягнув його в одній піжамі на землю і, потрясаючи своїми здоровенними п'ястуками, мало не задушив Льва в обіймах. — Ах, ти варваре! Чом, мурине, не написав? От так-так! А тут, брат, сліз! А тут гамору! Ну, гарзд! Здоров'ю...

— Та з чим?

— Та з приїздом, ну й... з заручинами. От тобі й на! Заручився й мовчить. Досить, досить ломатись! Здавайся, брат!

— Хто заручився? Ти смієшся?

— Ха-ха-ха! Ти мабуть ще не прочунявся від учорашньої „Малагі"... Але що мене великомученика на заручини не запросив, це, брат, зле!

— Ні, Юра! Жартуєш. Я напrawdę ні з ким не заручався.

— Ціле місто знає, що заручився, а ти не знаєш. Лев Бойчук, мільйонер і прочая, і прочая, заручився з панною Гофманівною власницею двох сот тисяч готових знаків банку Жечипосполитої. Ха-ха-ха! Досить, досить! Шило в мішку... Ааа, глупота... Ха-ха-ха!

— Це, брате, найблагородніший скандал. Ніякого заручення не було й не могло бути. Я напишу спростовання в часописах.

— Нуу! Знаєш! — перебив його Павловський. — Це вже не такий тяжкий скандал. Сто чи там двісті тисяч...

— Ах, лиши це! Я не маю ніякого наміру...

— Який там намір. Женись і крапка. Маєш службу, маєш гроші, маєш жінку... Якого ще чорта. Вали, вали! Не зупиняйся. Ось зженемо Олю, Маню, Груню й цілу зграю... Марія вмере з радощів, а гроші, гроші, гроші! Чорт бери, скільки грошей!

— Схаменись! То ж навіть нічого не знає мати!...

— Ах, мати! Згадав нарешті мати... Коли тебе родила, не питала, тепер ти її не питай... Сьогодні загорнемо всіх до твого Опля й раз-два до самої матері чкурнемо. А старій зробиш радість... Вони й так давно вже конферують.

Лев не знав що робити. Дивно хитнув головою, сів і розгублено посміхнувся.

— Попався, брат! — регоче Павловський. Тепер шлюс! Не вилізеш! Не сумуй. Заручись, а окрутишся пізніше. Рік-два й ти Ротшільд і всі моря тобі по коліна. А Марія не дівка — золото! Чисте золото. За цей час я добре пізнав її. Тобою тільки й живе.

— Дивуюся, Юрку, що навіть ти мене не розумієш...

— Ах, про це після. Ти от краще натягай штани, мий піску й ходи до мене. В мене майже ательє. Словом — глянеш і ввреш. Картину здоровенну малюю. Думаю й твою блискучу подобизну, на глум прийдешнім, між музейне дрантя, змалювати. Твоя наречена справжня Монна Ліза вийшла. Ще не хвалилась?

„Ось воно” — думав Лев і почав швидко вдягатися. По часі вийшли до ідальні. Там повно квітів, візитівок. Марія з блідоватим обличчям і легко запалими очима зустріла Льва й указала на квіти. — Бачиш? — каже. — Приходили тебе вітати.

— Скоріше тебе, чи нас разом.

— Тобі не приємно?

— Ні, чому... Але знаєш, Марусе (це перший раз Марусе). Відложимо вже ту... (хотів сказати трагікомедію, але запнувся) подію на вечір. Тільки ради Бога не роби це дуже гармідерно.

— Чому? Нас усі тут знають...

— Я цього не люблю. Ще який чорт розляпає, що я тут...

— Чого ти боїшся? — здивована Марія.

— Ну, досить. Я зараз іду з Юрієм. Ми будемо пити каву тут у вас внизу... До каварні — хай їй чорт... Там налізе всякого дрантя. А після я йду до Юрія... По обіді — будь готова — поїдемо до мами.

Але внизу пити каву не прийшлося. В ту саму мить порцеляновий сервіс оздобив стіл і Марія в легкому своєму одязі, нагими, чудовими руками розілляла каву. Найкращі тісточки з відомої Гофманської пекарні знайшлися тут також. До кави сіли не тільки Юрій, Лев і Марія. З'явилася Груня й соромлива Маня, а також старша сестра з своїм чоловіком. Соромлива Маня відважилась і зауважила.

— А знаєте? Наш Георг Чорний незадоволений.

— А то ж чому? — серйозно запитала Марія, не розуміючи про кого мова.

— Маню! — сказав Юрій. — Захочу — один гокус-покус і вас нема. І ви вмерли, мов пійманий кожан. Це вона до мене п'є, — звернувся до решти Павловський.

— Ну, Манюсю. Ти вже краще притупи язичка, — сказала Марія.

— Він і так досить не гострий, — додав Павловський.

— Я, панове, нічого не розумію, — сказав Лев.

— І не обов'язково знати. Це, бач, Маня, оця само, що перед тобою... Бачиш її? Так воно в мене закохалося й увесь час тиче мені бурмістрівну під ніс... Так, так, Манюсю! Я закоханий. І що ж! Що мені хто зробить?

Маня страшенно почервоніла. — Диви! На злодію шапка горить! Я знов не те думала. Закохалась. Ха-ха-ха! В такого саджотруса!

— Так! Тверджу! Закохалась! — уперто, жартом говорив Юрій.

— Панове! Мовчіть і їжте! Лев! Не тільки саму каву, а й сметану. Він, панове, тільки й думає про свій ліс, стоси дерева...

— Умгу, — муркнув Лев, сьорбаючи злегка каву...

— Це якось урочисто сьогодні, — вигукнув Павловський. Лев, квіти! Коли б моє серце не таке — вискочило б. Сам я отщо...

— Не сам, не сам! — перебила Груня.

— Не сам! — кинула Маня.

— У тебе ще, Манюсю, на губах...

— Червона барва від учора... — перебиває Марію мовчазний на цей раз медик.

— Але, панове! — вигукнув Юрій. Ради всіх святих! Не думайте, що маюю їх я. Вона сама талановита малярка, хоч скромна, мов преосвященний Денис.

— Юркааа! — витягнула губки Маня.

— Хо-хо-хо! Юркааа! — перекривив її Павловський. Перший раз чую від неї це слово. Ну, скажіть, Манюсю, ще раз. Скажіть! Прошу! А то все було Жорж... Ха-ха-ха! Жорж! Памілуйте! А все Лев! Ти їх змушуєш говорити „мужицьким язиком"... Коли б не ти, Левку, так вони були б глибоко переконані, що Юрко звучить недоречно, погано, мізерно, химерно й як хочете, а що Жорж, це божественно, розкішно, медово, рожево та знов, як хочете... Ех, що то гроші й авторитет. Уууу! Маруся морщить свої п'явки. У вас, Марусю, не брови, а п'явки.

— Ви-но не дуже викпивайте нас, — сказала Марія. — Наше міщанство вам не на сміх. Це старе, традиційне, виховане! Ми дійсно любимо ту мову...

— Якою так гарно можна висловити всі почуття... — знов перебила Маня.

— Ооо! Дивіться! Маня сьогодні на верху, десь там високо! Я навіть не бачу її! А знаєте? І наш бурмістр також каже: „знаєте, каспада! Єто как-то асобенна пріятна, как-да чувствуеш себя в благороднай обстановке”. Для нього російщина все одно, що для Груні чорне пиво й краківська ковбаса, — випалив Павловський.

— Ви вульгарний! — крикнули одночасно всі жінки.

— Ротшільд! Вульгарний я? — питає Юрій Льва.

— Ні, да Вінчі.

— Ясно! Слово, докторе, за вами!

— Ні.

— Крито. Жінки сховайтесь. Ви завжди були консервативні. Були, є й будете, але це тільки пост-скрипtum... А пана Маркуша, — переіменив Павловський тон розмови, — ви все таки забули. — Він при цьому зідхнув і кинув погляд на Маню. — Маня чогось, панове, червоніє, а черговий його дотеп про Власту Буряна чули? Каже з „Берлінер Тагбляту” вичитав. Але при наших дамах...

— Ха-ха-ха! — приснула Маня.

— А ви то знаєте? — запитала Марія.

— Не я, а ціле місто знає.

— Ну, так розкажіть і нам...

— Щоб знов мене назвали вульгарним.

— Розкажіть, розкажіть, — посипалося зо всіх боків.

— Це знаєте, — почав Юрко, — Власта Бурян, його жінка, теща й дванадцятирічний синок мали кудись там їхати залізницею. Бурян купує при касі білети й каже: дайте мені, панно, три білети цілих і один дитячий для цього ось героя. Касірша витягає шию й дивиться крізь визирку. То ж він, каже вона, вже не дитина. Він носить довгі штани. — Ну, підхоплює Бурян. Коли ви судите по штанах, то будь ласка, дайте мені два білети цілих, один пів і один безплатний...

Всі регочуть. Лев очевидно прослухав Павловського, але засміявся й собі.

— Прошу вас, панове! Подивіться на Льва! Він посміхається, мов єгипетський сфінкс, якому сіла на ніс муха. Або, як курка, що знесе яйце, — додає по хвильці Павловський.

Знов регіт. Лев поворушився. — Чому ж якраз курка? — сказав він. Це не влучно.

— Бо тільки ця благородна тварина Божа оголошує світові свою радість, коли знесе предмет, що вартий ледве кілька грошей.

— Ти глибоко помилився б, коли думаєш, що моя усмішка наслідки такого дешевого плоду.

Марія глянула на нього довгим, поважним, допитливим поглядом. — Він, — зазначила Марія, сьогодні не зовсім щасливий.

— Зате щасливі ми! — перебив Юрій. — А це найголовніше. А покищо, панове, я конфіскую нашого дорогоцінного гостя для себе з надією, що ви за той час не помрете, а залишитесь такими, як були, є й будете. Це моє післяслово прошу прийняти з повним виразом глибокої до вас пошани, ваш і т. д. ... А ви, принц Уельський, будьте ласкаві потрудитися зо мною.

Всі встали. Юрій і Лев вклонились і вийшли. Дорогою Лев мовчав. У нього були невеселі думки. Він не був підготований до всього того, що так несподівано звалилося на його голову. Він тепер стає досить популярною особою. Про нього вже починають писати часописи. Чого доброго й ця вістка попаде в пресу й це, коли впаде в вуха кому не треба, може злизати блискучі пляни співпраці фірми Йорданов і Ко. Одинокa надія, що це закордон не попаде.

Приходять до Павловського. Господиня й панна Ольга зустрічають їх з вигуками, як і звичайно. Лев подався одразу до „ательє”.

Ціла галерія. Більше всього портрети. Між ними також портрет Марії. — Світла тут маловато, — каже Юрій, — а то б ти побачив цю жіночку. Це, брате, жіночка. Ти приглянься в вираз її очей. Глянь на те ніжне, мов персик, підборіддя. Оця рисочка від правого ока, свідчить про її здібність „читати в серцях людей”, а зморшка мармурового чола, ніщо інше, як вираз думки, що нераз гостює в тій голівці. Ні, ні! Вона далеко не така собі міщанка та й годі. Вона з чортиком.

А от дивись тут. Це ще тільки шкіци. Я пробував зарисувати з пам'яті тих кілька знаних нам характеристичних типів... Не знаю, чи вдалися вони мені, одначе глянь! — І Юрій підніс шмат паперу з деталями картини.

— Це Шабелян! — викрикнув Лев. Ти знав його?

— Розуміється. Глянь на його уста! А очі, а очі! То очі чорта! Не даремно відтяв він власній дитині руку. Він нагадує портрет Данта. Ні? А тут, — веде далі Юрко, — знов твої знайомі. Це ось Китай! Ти пізнав його відразу. Це той всесвітній Мефісто, що можливо теліпається десь на шибениці, або кирує ГПУ. Сорока, Сорокоуст... Все то клиннє, яким розважається світ, або збивається його. Ось рисочки також знайомі. Правда? Пізнав? Ти його бачиш тепер щодня й можеш підтвердити, чи добре піймало його моє перо. Е, коли б мені трошки ще школи... Трошки такого тобі Парижу... Я б дещо зробив. Я маю божевільну ідею. Іноді я не сплю, а горю... Йй-богу, цілими ночами нераз горю ввесь налитий ущерть барвами, тонами, звуками

ми... Це холерне почуття, а вилити його нема де, чи нема як. Не знаєш до чого сили свої придати. Мені хотілося б підглядіти силу соняшних протуберанців, піймати вічну й головну думу нашої старезної землі та створити з цього тло своєї картини. На тлі тому створити символ боротьби, руху, одчайдухости, ризика. Люди мусіли б бути, як боги, — розумні люди, творчі люди. Я є новий романтик, якщо дозволиш так висловитись, що бачить у нашій добі страшну силу, з якої мусить повстати велич і слава нашого народу. Бо про народ наш мені тільки й розходитьсь. От який я дурний чоловік. Ні? Я захоплююсь, мов блазень мріями!

— Ну, ну, Юрій! Не вибачайся своїм захопленням. Його треба скрізь... Але чи розуміють тебе в нас?

— Мабуть ні! — рішуче сказав Павловський. А тут, у цій повітовій дірі напевно ні. Звідсіля треба втекти! Бо творити все таки треба! Мистецтво це велика річ! Хто не вірить у мистецтво, не вірить у Бога, у себе самого! Це смерть моральна!

— Ех, друже! — каже Лев. Все, що ти говориш, це істина! Але ми це страшенно бідні. Ми ще скрізь наймити, а наймит не потребує мистецтва!

— Не вірю! Останній ідіот потребує мистецтва! Коли ми цього не розуміємо, через те ми й бідні. Ми бідні перекрившим духом. Бездушні істоти не можуть бути багаті нічим. Без великого духа неможливе велике мистецтво, а без великого мистецтва неможливі великі організатори, полководці й хто хоч. Не гроші творять культуру, а навпаки! Це істина.

— Це безперечно, дорогий друже! Це безперечно.

— І щоб ми, — захоплено говорив далі Павловський, — щоб ми були вже такі бідні, це не зовсім правда. Але ми не цікаві, байдужі... Це той кулацький задубілий масив... Упертий, з залізною волею й зовсім безідейний.

— І з цього, — перебив його Лев, — мусимо виходити. Цей самий масив мусимо й використати. Це є наш ґрунт. Ту волю й ту впертість треба запрягти до великої роботи, а ідеї?? В самім існуванні нашого народу в такому вигляді, як він є, мусить бути велика ідея. Без цього наш народ уже зникнув би давно з лиця землі. Тільки треба ту ідею назвати. Без назви нічого в світі існувати не може. Предмет без назви не є предмет. Людина без назви порожнє місце й так само народ. Назву, її зміст, її тип... Ось завдання нашої творчости.

— Ми створимо це! — майже похлоп'ячи вигукнув Павловський, — Я вірю!

— Створимо! — спокійніше додав Лев. Нема причин не вірити. Нам для цього нічого не бракує. Тільки бажання.

— О, це буде чудесний час! Той прийдешній! А він буде! — шалено викрикнув Павловський і схопив руку свого побратима. Потиснувши її міцно й щиро, вони залишили кімнату.

Горів чудовий, весняний день. Вгорі палахкотіло сліпуче сонце. Голуби зграями обсіпали стріхи високих будівель і баня собору, мов велика перлина, вгрузала в густу блакить на обрії.

Лев і Юрій широко ступали попід мурами ліцею в напрямку до Гофманів. Після такої розмови вони відчували себе підсиленими, свіжими. Вже давно не відчували вони себе так добре. Нарешті вони знов знайшли те спільне до чого обидва різними дорогами мовчки, вперто й самовіддано прямували. Щось сильне сполучало їх у їх нестримному ході вперед. Чулися дужими хижачками, що полюють на одну здобич.

Через чверть години Лев, Марія й Юрко виїхали, а ще через кілька хвилин самохід викотився з міста й стрімголов мчав по старій брукованій дорозі в напрямку сходу. Сади, городи, поля, гайки мигали перед очима й зникали. — Прудкий, вітерець дув в обличчя зіркатій машині, але та не звертала на це уваги, а одчайдушно, мов стрільно перла вперед.

Мати Льва побачила купу „панів“, між ними „свою дитину“, витерла нашвидко уста й кинулася до Льва. Вона ані не думала гніватись, що той так довго не давав про себе чуток. Вона побігла до хати, до льоху, заметушилася, мов молода. Вона не ходила, а літала, як тільки вміють це робити матері... Син приїхав! Цього одного було досить, щоб зрозуміти все те, що діялося в її великій матірній душі.

В скорім часі всі опинилися за столом. На столі чарки й закуска. Зо всіма на почесному місці сидів також вітчим Льва. Після першого „лівока“ очі його розгорілись і йому захотілося привітати гостей промовою. Напнувши груди, він устав, кашлянув і, тримаючи в руці повну чарку, яку весь час розливав, дуже вчено промовив: — А тіперіча, так сказать, подозвольте і міне, скромному робітнику трудового, так сказать, в економіческом значенії класа, превознести заздравний тост солідарности. Не лий, моя старушка, сльози. Твой син вирос на славу тобі і всьому ученому миру. Поетому съоводня обіцяю йому зделать безплатно самій луччії з хрому сапогі, щоб доказать свое іскусственное ремесло. Ура!

Всі крикнули ура й реготалися від щирого серця. Старий швець реготався також і весь час рвався промовляти. Марія почувала себе зовсім гарно й сміялася, мов дівчинка. Лев оголосив сам про свої заручини й попросив благословенства матері й вітчима. З веселого, настрій став уро-

чистим. Молоді стали навколішки й мати з вітчимом благословили їх святими іконами. При цьому стара не втрималась і з радості також впала навколішки і, обнявши своїх дітей, заплакала від щирого серця. Марія цілувала її руки й також заплакала.

— Благослови вас, дітоньки, Великий Боже, на все добре! — говорила стара. Любіться! Ціле щастя в любові!

Швець зворушився також, закліпав очима й безупинно хитав образом. Після урочисто підніс його молодим, щоб поцілували.

— Ето скріпленіє, — заявив він.

Після цього гостили далі. Тепер уже розійшовся господар дому. Сам побіг у село й приніс кошик горілки, ковбас і привів своїх найкращих приятелів.

— По-старому українському, значиця, звичаю треба загуляти, — сказав він.

Юрко дуже скоро увійшов у ролю, підробився під тон і смак вітчима й почалося частування. Прибули ще куми сусіди, затягнули пісні. Пили за довгі літа, за щастя, за здоров'я молодят. Далі зірвалися й до танцю. Не було музик, тоді один дядько взяв рубля й качалку, другий затав рабанив у двері й витворилася музика. Кумасі попідтикали спідниці, перескакували з ноги на ногу й виспівували:

„Ой, музички мої, та й заграйте мені!

Юрко й Марія від захоплення стрібали з бабами також. Усі разом утворили коло, шалено вертілися навкруги, міцно притупували ногами й верещали на цілу губу. Дебела, пелехата Юркова постать дуже виділялася з бабського кола й сягала майже під сволок. Марія в своїй рожевій, шовковій сукні з копицею розбитих кучерів підстрібувала, реготала, співала пісні й випадала дуже гарно.

Тільки Лев заховав свою поважність. Коло нього весь час вертілася мати, а один з поважніших з бородою, мов коцюба, дядько підсунувсь і собі до нього.

— От ми чували, що ви в Німеччині бували... Хитрий, я вам скажу, то народ, — сказав він і повів бородою.

— Хитрий і розумний, — сказав Лев зовсім поважно.

— О, хитрий! До чорта хитрий! — провадив дядько далі. — От-як крикне „раус“, або „цурік“ то коб ти мертвий був, то встанеш. Цурік, то у них, бачите, все одно, що назад. А гальт, це ніби наше стій. Раус уже забув, що то значить... А як там у них земледільства?

— Господарять вони дуже гарно, — сказав Лев.

— Гарно, сукини сини. Хитрий народ, що не кажи...

Підсідає ще один дядько, а бородатий продовжує: — У революцію були вони й у нас. Сильні, скажу вам, чоловіки. Ото насуне ту залізну шапку і, як мур. Як камінь, хресто-святий!... От так, так!

— Це „верно“, — підтверджує кум, що тільки підсів. — У війну я був на германському фронті, так то бувало, як зажарить!... Все тобі отак піде! — І кум зробив перед собою млинок. — Як стояли під Варшавою, то двадцять лав наших сибірських полків пересікли. А сибірські полки знаєте... Самі горлорізи, китайці та татари... Це такий тобі народ, що куля не куля, а він тобі, мов мара лізе. Відчайний народ! Смерть для нього чистий плювак... (тут дядько спльовує). Але німця, — продовжує він по хвильці, ніде на презенті не побачиш. Заліз у землю, обмурувався, цементом залився й тільки машина одна „роботаєт“... А що було сміху, як забирали Варшаву. При „отступленії“, значить, наші зірвали на Вислі моста. От, думали, будемо мати трохи спокою поки вони перелізуть. А вони, вам, сукині сини, за одну годину підвезли вже готового, зовсім такого самого залізного моста, зшрубували й пустили панцерники. От було сміха! А вони, значить, усе наперед шпіонами виміряли, обдивилися... Дома, значить у себе, зробили й на маєш! От народ! — і дядько добродушно спльовує знов.

— Що народ то народ! Як не кажи, а в них є що повчитися! — підтвердив бородатий дядько й витягнув кисета з тютюном. — Закуріть, куме, — каже. Махорка не важна. А вам, пане, і ніяково казати.

Лев посміхнувся, виняв свої цигарки. — Ось краще закуріть у мене. — І подає дядькам цигари.

— То у вас, каже дядько, готові. Але ті панські цигарки... Як закуриш, потягнеш, а воно, мов трава. Ніякого тобі смаку. А яке дороге, хай йому частець. — Дядько виявив нехиті до панських цигарок, але все таки взяв.

— Не важне то куриво, — сказав другий дядько, але взяв цигарку також.

— Роботи от нема... — перемінив розмову бородатий. — Ото відійшла сівба, зациркав зерном ту нивку й сиди. А як там у вас „нащот“ роботи в лісах? Тартак, чули, маєте?...

— Свого не маю, служу на тартаку.

— Прикажчиком?

— Щось таке. Їжджу, шукаю купців на дерево.

Подумавши, дядько питає далі. — А увтомобіль ваш, чи нанятий?

— Це мого господаря.

— Добру має машину. Поза границями навчилися... Кажуть, у Америці навіть снопи з поля увтумобілями возять. Добра штука...

— Добра то добра, — добавив другий дядько, але не на нашихі дороги. На це треба сошу. Та й людей нема таких... Хто б у нас тою штукою їхати вмів.

— Це легко навчитися, — сказав Лев.

— Легко. Вам то легко. А навчи до цього мужика.

— Хіба я не був мужиком, — перечив Лев.

— Ви! Ви якось вибились... Голову мали. Це трудно, щоб хтось з мужика на таку ступень вийшов.

— Я з вами не згоджуюсь, — сказав Лев. — Тепер, коли що може путне в нас бути, то тільки з мужика. Пани вже згнили. Нема панів. Та й не тільки в нас. Скрізь. Он у чехів президент держави з мужиків, у італійців також, у німців... Скрізь. Це ви не кажіть так...

— Ну, — згоджується дядько. — Може воно й так. Коли б то наш мужик мав яке „поніманіє"... Може й з нас були б люди... А то ж усе таки темнотааа! Що його висадити на якого міністра... Ооо! На це треба високі школи й гроша... Без гроша не поїдеш, а без школи також...

— А я все таки думаю, — перечить Лев, — що хто хоче, знайде й гроша й школу. Я, дивіться, також не мав гроша.

— Що ви... Ви голову золоту маєте... А це найголовніше...

— Не кажіть. Не я тільки таку голову маю. Багато є таких голів, але вони не думають про те, щоб йти вгору. Треба кинути своє село. Треба йти в місто. Треба тільки за поріг села виборхатись і вже світ більшим і цікавішим покажеться.

— Воно то правда, — погоджується дядько. — От чоловік тільки на війну пішов і то вже щось трохи порозумнішав. А коли сидиш дома, засмокчешся в те село, у гній, куриш ту махорку, то здається тільки й є світа, що в вікні.

— Правда воно! — твердить другий дядько, — Треба йти в світ... Треба в людей учитися...

— Та й свій розум мати, — докидає Лев.

— Еге! Та й, мовляли ви, свій розум мати, — притакує дядько.

Лев дійшов з дядьками до повної згоди. А тим часом жінки на чолі з Юрком витанцьовували різні танці, співали. Юрко вже мучився в обіймах якоїсь Зінки. Вона червона, гаряча, рухлива й очі горять, мов жар, мов живе срібло, бігають. Буйна, пристрасна Юркова натура, що так завзято витанцьовував гопака імпонувала їй і вона шептала йому на вухо: — Паничу! Сьогодні мого Михайла нема дома. Прийдіть на тік.

— На який тік, — голосно питає, не розуміючи Юрко.

— Та не кричіть так. Люди почують. На тік, до клуні, на солому...

— На який біс нам солома?

— От не знає... — Одвернулась і голосно почала мовити різні пісні.

Марія весь час реготала.

Зовсім увечері верталися всі до міста. Юрко весь час поривався співати, філософувати... Він чомусь почав опо-

відати про життя Марії Магдалени, що ніби була коханкою Понтія Пилата, що Юда продав Христа також за неї з рев-нощів. А Понтій Пилат, хоч не бачив за Христом вини, але як суперника радо віддавав на розп'яття... Марія вимолила в нього дещо співчуття для Назорея... Все жінки! — гукав Юрій. Жінка чорт і може більше, але я люблю їх! Вони па-нують над нами!... Хай живуть жінки, хай живе кохання, хай живе любов! Марусю! Ви є найкраща Магдалена зо всіх Магдален. Лев наш дурень. Він не знає, що має в своїх руках. Ааа! Дивіться! Он там у темноті пожежа!

— Де? Де? — питалися Лев і Марія.

— Там! Не бачиш? Там під лісом! Страшна пожежа.

Авто мчало вперед, освічуючи дорогу. Часами промінй рефлекторів падав на дерева і, здавалось, вони горіли. Нав-коло ніч і темнота.

— Це тобі, голубе, в очах пожежа! Це горить твоє се-рце! — каже Лев. Марія пригорнулась зовсім близько до ньо-го так, що чує биття його серця. — Чую, каже вона, як б'єть-ся твоє серце.

— Якийсь чудило, — бурмотить Павловський, приходить учора до мене. Добрий мій Френч Штанович, каже чудило. Дозвольте, закурити цигарку. Не курю цигарок! Крикнув я. Курю банани! Курю свинячі ніжки з перцем і часником! А в вас криве око й ось тут на серці пляма. Думка ваша подвійна, мов турецький горіх. Відійдіть геть!

Ніхто йому не перечив і він почав свистати, співати.

— Весело йому, — шепче на вухо Льва Марія.

— Він тішиться з твого щастя...

— І з твого. Приємно тобі, мій любий?

Він ще тісніше пригорнув її до себе. В цей час він був дійсно щасливий. — Я тішуся, Марусю, — шепнув їй.

Авто наближалося до міста. Ще хвилина й вони верну-лися. Тут застали все приготовлене до гостини, але це ви-глядало зовсім інше, ніж було там. Весняна місячна ніч ми-нула дуже швидко й дуже щасливо.

А на другий день Лев дістав телеграму від шефа. Про-сив його вернутися негайно. Лев мусить від'їхати. Перед від'їздом він ще поговорив з Павловським.

— Знаєш... Ти щось там натякав про науку й Париж... Я ж тобі винен гроші... До всього я міг би щось тобі й по-зичити... Подумай...

Юрій подивився на Льва поглядом, у якому горіло гли-боке дружнє чуття. Взяв його тверду руку й щиро поти-снув її. — Не люблю, — сказав він, — користуватися різни-ми милостями. Але ж ти мій Лев.

Його очі, зуби й чоло сяяли від радощів.

Марія була тепер переконана, що ніяка сила не зможе вирвати його з її рук. Вона зо своїми приятельками проводила його за місто. Обіцяла скоро навідати його в лісі.

Лев вернувся туди, куди належить. Праця й боротьба полонять його, а він й не думає робити відступу. Навпаки. Дні й ночі все більше й сильніше розгоряється вогонь його душі, що жене його зо сказаною силою вперед.

Дуже здивувався й не хотів повірити, що в магістратському листку його міста (прислав Юрій) побачив велитенське оголошення про свої заручини. Ще більше дивним і незрозумілим було, що ця не важлива подія попала й до краєвих часописів, що вже почали цікавитись не тільки його діяльністю, а й чисто особистими справами. Він уже відчув, що ті чисельні оголошення, які з обов'язку подавав до рідної преси декому почали муляти очі. Ліві свистки почали висвистувати про „наростаючий капіталізм“, про „гидру експлуатації“. Його ім'я все частіше відміняли на різні лади, добавляючи одночасно відповідні прислів'я. Виявилось, що він є зрадник, продажна душа, прихвостень світової буржуазії і т. п. речі, на які Лев здебільша не звертав уваги, тільки дивувався кому й для чого потрібно це робити й якою логікою кермується такий писака.

А ліс шумів, мов чорт. Стрункі сосни звивалися, мов гадини й люто впивались у душу Льва. Він робився сердитим, твердим. Оздобившись цифрами, він уже не хотів бачити нічого навкруги. Цілий світ увійшов для нього в одну колію, по якій замість дерев котилася річка долярів. Скарбниця фірми Йорданов зростала з дня на день, а ліс наповнявся дроворубами, що сотками стягалися сюди з цілої околиці.

Пиля жадібно жерли дерева. Блискучі їх леза вкривалися кров'ю й потом, а цілі стоси нових, біленьких дощок і граняків наростали навкруги тартака, після здіймалися і відпливали в безвість.

Тартак швидко ріс. Робітництва весь час прибувало. Робітники вже дістали нормальну платню й працювали звичайних вісім годин. Часами працювали цілу добу без перерви на три зміни. Особливо живі й корисні нав'язалися зв'язки з фірмою Гаан, що мабуть уважала за необхідне все збільшувати й збільшувати замовлення.

Лев не переставав думати, не давав собі й хвилини спокою. Він виписав собі великі промислові краєві й закордонні часописи й уважно слідкував за ходом економічних подій світу. Від деякого часу йому на думку впала нова ідея, яку він покищо не вважав потрібним прозраджувати комусь. Слідкуючи за зростом торговельного білянсу, що ріс, як росте жилка живого срібла тепломіра при добрій погоді, він почав розважати, що підприємство варто поширити. Вневдовзі він помітив, що країна відчуває великий брак паперу.

П'ятдесят три краєві папірівні, що продукують річно 128.387 тон паперу, далеко не задовольняють усіх потреб... Щороку ввозиться 23.677 тон паперу на суму 1,369.000 злотих, не рахуючи 17.184 тони люксового паперу, що довозиться з Чехії та Німеччини.

Ці дані наводять Льва на думку заложити нову акційну спілку, що могла б фінансувати більшу папірівню, якраз тут, де є на місці стільки сирівців. Сотні вагонів щорічно вивозиться папіряків за кордон, отже чому не взятися за перерібку їх на місці. Близькість ССРСР, де відчувається неймовірний папіровий голод, ще яскравіше підкреслює ідею Льва. Це могло б тільки корисно вплинути на реалізацію подібного плану.

Готового капіталу молода фірма поки не має, але не вилучена річ, що за рік такого буйного розквіту, вона могла б сміливо випустити свої акції й гроші попливуть. Бажано тільки, щоб акції закупили свої люди, щоб можна було цей капітал уважати національним. Для цього Лев мусить нав'язати дипломатичні зв'язки з Львовом та народними банками.

Більше того... В нього зародились пляни, що при відповідній організації, та влучній постанові справи, така папірівня могла б задовольняти всі потреби свого папірового ринку. Національні видавництва й папірництва споживають річно досить солідний відсоток паперу й чому не могла б постачати його своя фабрика. Могла б і то цілком добре. Для цього варто позмагатися з усіма труднощами, що виникнуть на цьому ґрунті. Успіх, чи бодай надія на успіх, це сила, що не дозволить уступитись перед якими б то не було труднощами. Але треба людей! Де взяти відповідних людей?

Проносивши свої пляни кілька тижнів, Лев ризикнув нарешті поділитися ними з Йордановим.

Останній взяв у руки схему, що розробив Лев, уважно її переглядав, пожував широкими, вічно зарослими сивою щетиною губами...

— Хм... Так звідки, думали б ви, — каже Йорданов, — зустріли б ми найбільший напад, наколи б ваш плян вдалося виконати?

— Оця схема відповість за мене. Погляньте на кількість паперу, що ввозиться до нас з різних держав. Німеччина 892 тони. Фінляндія 119. Чехія 80. Решта цифр маловажні, але ССРСР купує сама в нас 600 тон. А скільки в інших державах, де папір виробляється без посередників на місці. Очевидно, що нас заатакували б у першу чергу німці... Після фіни й чехи. Ці одначе нам тепер найбільше потрібні. Але, коли ми здобудемо своїм деревом ринки Англії та Сполучених Штатів... Що зможуть вони нам зробити.

— А як же по-вашому капітал? Акції чи що?

— Думаю акції.

— А знайдуться люди? На дифузію капіталу ви не розраховуєте?

— Краще б уникнути...

— Все то гаразд, але, мій молодий приятелю, ви не додаєте одного: большевиків під боком. У них саме п'ятирічка. Думаєте, вони погодяться на конкуренцію під боком?

— Ну, то ми без них обійдемося. Все одно вони не купуватимуть у нас, а покищо...

— Не в тім річ. Річ у тім, що вони не захочуть, щоб тут творилися підприємства, що могли б ідейно конкурувати з їхніми. Вони вам нашлють сюди агітаторів і побачите, що тут за возня витвориться.

— Але ж усе таки їм вигідно буде робити в нас замовлення.

— Чому?

— Тому, що в нас буде доступна ціна й транспорт близький...

Йорданов посміхнувся. — Вони, друже мій, покищо знаходяться в стадії, коли на ціни не дивляться. Вони ще більше думають за світову революцію, ніж за ціни. Колись це буде інакше, але не тепер... Тепер їм треба замовити в Німеччині на 300 мільйонів машин і продати безліч тон пшениці нижче собі вартості, бо ж там є п'ять мільйонів комуністів, що потрібні їм для світової революції. З такими тяжко вести розумну торгівлю. Їм легко віддавати за безцін усе те, що їм „з ентузіазмом" постачають „бідняки та середняки" в часи „ударних кампаній хлібозаготовок", бо ж їм це нічого, крім людського поту не коштує. Також вони не будуть вибирати ринків, де дешевше, а де це треба.

По короткій перерві Йорданов продовжував: — Я вже над цим зупинявся не раз. Ось продивіться оцю статтю в „Берзен Курір". Большевики залицяються до Англії. А це через те, що розпочалася велика ударна кампанія „ліквідації кулака, як класи". Архангельщина заповниться безплатною невідільничою силою й тоді можете уявити яку повинь дерева пустять вони на Європу. І що тоді ми? Наші риночки тріснуть, мов миляні баньки.

— Ані Європа, ані англійці не дадуться на такий гачок.

— Дадуться. Англійським купцям напевно начхати, що десь там у снігах гине стільки то й стільки мільйонів кулачів. Розуміється, оскільки це не загрожуватиме їх національному промислові.

— Це й є те найголовніше. З часописів видно, що світова опінія проти них. Їх демпінг може вилізти боком самій Європі.

— Коли б то торгувала світова опінія, а не трести та „нешторг"

— Я це все розумію, але невже нам не вдасться таки стати на ноги? — запально вигукнув Лев. Невже ми не вилізем на світовий ринок?

— Поділяю ваш запал. Але зазначую, що легше верблюдів пролізти через вухо голки, ніж нам на світовий ринок. Ми маємо дуже сильних сконсолідованих расово й економічно противників. А думаєте, що наші сучасні господарі... Думаєте вони дивляться по-господарськи... Вони воліють терпіти нужду, селярбівство, ніж дати вільну руку нам розвиватися й міцніти. Побачите, що вони вам заспівають, як тільки помітять, що ви хочете щось поважніше творити.

Йорданов замовк. Мовчав і Лев, але не мовчала його думка. Пальці його лівої руки вибивали на столі якусь мелодію. В очах видно велике напруження. По рисах його чола можна догадатися про працю його думки. Лев закури́в. Випустивши купу диму, він хотів говорити, але його попередив Йорданов.

— Знаєте, дорогий мій! Ваші пляни, ваша підприємчивість, ваше глибоко поважне відношення до праці дуже мені подобаються. Зокрема цей проект мені подобався цілком і я підопру його руками, головою, кишеною й чим хочете. Я й сам думав над поширенням нашого підприємства. Але я вважав належним звернути вашу увагу на той бік медалі, на який ви не дивитесь. Ви захоплюєтесь швидким ростом наших торговельних білянсів, але треба завжди мати на увазі, що по швидкому рості, часто буває такий саме упадок. На це треба заздалегідь пам'ятати, щоб не зрадитись. І що ширше ми розростемось, то обережнішими мусимо бути. Он на днях мене повідомили, що карпатські деревоторговельні фірми ставлять нам між шпиці кілки. Це все жиди, а там закордоном також їхні люди. А краківський Кур'єр Ілюстровани вже подбав про донощицьку на нас статтю. Мовляв ми вирубуєм ліси на сході... Зацікавились... Коли їх вирубують Бог зна відколи різні хижакі й то зовсім дико, цього вони не бачать. А нас побачили одразу.. В них є на це очі... Все це дурниця, але все таки...

Зрештою, — перервав і вдарив по столі правицею Йорданов, — ось вам підсумок нашої розмови: це літо попрацюємо так, як є й будемо обмірковувати ваш проект. На осінь від'їдете за кордон, на цей раз в Англію, і коли вам вдасться так обробити справу, як це було минулого року, ваша ідея — дійсність! — Йорданов встав.

— Добре! Приймаю ваш заклик! Ви мене охолодили й це добре. Я трохи забігаю наперед, — встаючи й кладучи недокурену до попільниці цигарку, каже Лев.

— Це цілком нормально. На те ви маєте чудові чорні курчєрі, а я сиву щетину. Будьте здорові, приятелю!

Вони потиснули собі руки й розійшлися.

Лев мешкав тепер у новому, гарному з дерева помешканні серед лісу, що перед його вікнами цвіли квіти. Не садив їх Лев, але подбала за це управа тартака. Всі його любили й усі ставилися до нього з пошаною. Складалось те мешкання з трьох кімнат — спальні, їдальні й разом сальону й робітні. В останній проводив Лев увесь свій час, коли тільки був у лісі..

Не дивлячися, що на дворі шалів травень і починався червень, що ліс пахтів такими запахами, співав і цвів, Лев рідко коли мав час підняти голову й полюбуватися красою довкілля. Вічне в дорозі, завжди в роз'їздах. Кілька разів їздив до Львова, до Варшави, на Шлеск. Бурхлива праця опанувала його зовсім. Приїжджав Павловський, що хотів, на бажання Марії, змалювати його портрет, довго просидів у лісі, намалював Йорданова, але Льва так і не вирвав з праці.

Приїжджала також Марія. Пару разів не застала зовсім його дома, не дивлячись на умовлення та обіцянки. На всі її докори він відповідав: — Ах, знаєш! Тут стільки чортівської праці. Сьогодні думаєш одно, а завтра телефон, чи телеграф перевертають догори ногами всі твої наміри!..

Дивлячись на його вічне втомлене (що доречі йому личило) обличчя, Марія тішилась у душі, що це її власний чоловік, її пан, її бог, а вона його покірنا рабиня. Вона любила ролю закоханої рабині. В цьому було щось приємного, бо одночасно з цього витікало її панування над ним. І коли цілими тижнями їй не вдавалось його побачити, вона читала за нього в пресі всі статті, сердилася за неприхильні відгуки комунізуючих, витинала все це, щоб після показати „йому“. Коли ж він приїжджав, вона шалено, мов тигриця, накидалась на нього й не цілувала, а гризла. Гризла своєю пристрасстю, своїми жагучими цілунками.

В найбільший розгар її кохання сталася така подія: одного ранку між телеграмами Лев знайшов одну, що значала. „Чекай на мене 29 у 9 г. на тому вашому майдані, де можна пристати літакові. Гільда“.

У них був майданчик коло ліса, про який писав їй уже давно Лев, де можна було осісти літакові. Але ця телеграма прийшла якось зненацька й не доречі. В лісі була саме Марія, що гостювала в його лісовому будиночку. А 29 виходить завтра, отже через двадцять чотири години. Це вивело його з рівноваги.

Він уявляв уже собі Гільду, пригадав увесь проведений з нею час і це занепокоїло його. А тут Марія. Вона щовечора одягнена в легку, літню суконочку так радісно, так сердешно зустрічала його в його невеличкому будиночку. Вона цілувала його, пестила, сама готувала йому вечерю, сама вбирала й квітчала його кімнати. Вона чулася тут зо-

всім щасливою, чекаючи тільки вільнішого часу, щоб стати його законною половиною. При цьому кожний, навіть нічого не значучий, натяк на якубудь жінку, що хотіла б мати претенсії до її Льва, робив її божевільною. Вона забувалася, тратила рівновагу й послідовність думки і, заплющивши очі, перлася на боротьбу з уявленим ворогом. І Лев це знав. Тим більше небажаний був приїзд Гільди... Він навіть не мав досить часу, щоб відповідно підготувати Марію, бо мав безліч невідкладних для полагодження справ.

Гільдину телеграму він дістав у міському бюро. Немає часу до надуми. Одним помахом треба розрубувати тверді вузли, бо кожне вагання — відступ. Він лає себе за нерішучість, гонить страх і глупоту забобонів, сідає до бюро, висилає листи, телеграми, після бере старе авто і з грюкотом котить до лісу.

Його приїзд не був несподіванкою. Останню ніч він ночував у Рівному, а сьогодні до самого вечора мав бути в лісі. Завтра рано мав знов від'їхати до Рівного, щоб швидким ранішнім потягом від'їхати до Львова.

По приїзді одразу взявся полагоджувати біжучі справи. В обід зустрівся з Павловським і Марією. По обіді відкликав Павловського на розмову, щоб пояснити цілу справу, як є. Павловський мусить підготувати Марію.

— Це дурновато, — зморщив носа Юрко. Коли б це день раніше, я міг би відвезти Марію додому... Тепер же напевно буде крутий бій. Як до неї з розумним словом підступиш, коли вона клубок почуття.

— Головне, що я зовсім не маю часу! — кричав сердитий Лев. — Чорт! Я не знаю... Мені треба виректися всіх жінок на світі.

— Який же геній може знати коли в тебе вільний час.

— Мене ті жінки заженуть у гріб!

— І заженуть! Так брате! І заженуть. То, знаєш, такі бестії, про які навіть Ніцше не снів. Ну, а тепер смали до неї, та не роби трагічного обличчя...

— Але не можна бути й веселим. Я абсолютно не знаю, як мені себе з нею поводити...

Під вечір Лев запропонував Марії прохідку. Це здивувало її. Він ніколи не робив з нею в такий час прохідок. Вийшли з дому, пройшли просікою на захід над широку зарослу лісом долину. Яскраве сонце обливало довжелезні лави жовтих сосон. Під ногами простягалась велитенська заросла долина.

— Я тішуся, що ти вийшов зо мною в таку пору, але не знаю, що сталося причиною. Ти ж завтра їдеш? — сказала Марія.

— Поперше я не їду, подруге сьогодні гарний вечір, а потре до нас завтра має приїхати прокуристка фірми Гаан

у торговельних справах... Ну, ми хотіли б її як слід зустріти і Йорданов просив, чи не могла б за це діло взятися ти. Ти подивись, який розкішний захід сонця, — закінчив він свою мову, простягаючи праву руку в напрямку заходу.

Тримав себе звичайно й був здивований, що так добре почав. Його зір скерований туди, де маєстатно сідала золота корона сонця. Ліва рука його обняла стан Марії...

— Добре, сказала Марія. Я візьмуся за це діло. А хто то є?

— Мало тобі можу про неї сказати, — і він ще щільніше пригорнув її до себе. — Дійсно, Маріє, — говорив він не звичайним голосом. — Той, хто не розуміє краси життя, той дурень і разом злочинець!...

Марія слухала його не вухами, а цілою істотою. Її сильний інстинкт щось їй казав і вона чомусь нашорошилась, піднялась, мов куріпка перед небезпекою, хоч навкруги все спокійне, чарівне, а він такий чулий і такий привітливий. Мова його плила урочисто, але неспокій нестримно нарастав.

— Сьогодні ти якийсь такий... піднесений, — казала Марія.

— Ні, я такий сьогодні, як був учора, як був увесь час. Тільки іноді я відриваюся на хвилинку від роботи й тоді можу себе проявити. Завтрішній приїзд прокуристки зруйнував мої пляни й через те я сьогодні маю хвилинку вільного часу. Тепер ось бачиш! Тепер ми разом. Ти й я! Маріє! Коли б ти мене трохи більше розуміла. В моїх руках велитенські можливості. Повір мені, я хотів би сто крат тільки зрости, як зріс до цього часу. Хто хоче жити, мусить поширюватись до безконечности. Одночасно я бажаю, щоб між нами не було тертя. Між нами мусить витворитись якась співзвучність, ми мусимо розумно полагоджувати наші справи родинні, бо тільки тоді я матиму справжню можливість виконувати свої обов'язки. Я іноді чую себе тільки слабою людиною й потребую допомоги.

— Милий мій! — заложивши йому за шию руки, каже Марія. — Буду розуміти тебе. Я дам тобі таку допомогу.

Лев не втримався, щоб не посміхнутися. — Я буду з цього тільки тішитися... Ти мусиш тільки розуміти мене... мої прагнення.

— Я розумію тебе. Я цілком розумію тебе. Твою снагу... Ти хоч... стати сильним... Таким, щоб потягнути за собою застояне середовище, з якого ти вийшов. Так же! Ні? Я дуже тебе розумію. Я всіма силами допомагатиму тобі... Тільки одно: я не пережила б твоєї зради. Я ніколи нікому не віддам тебе. Ціною власного життя буду боронити своє право на тебе, бо я люблю тебе. Затям собі це. Тут уже в мене кінчається розвага, а виступає моє голе почуття, що я не

встані опанувати. Я ніщо інше, як надто вияскравлена жінка. Зо всіма її великими слабостями, яких зовсім не бажаю ховати перед тобою, навіть коли це тобі не подобається. Іноді в мене виникає до тебе підозріння. Ось ти весь час уникав заручин зо мною... В мене вже з'являються дурні здогади, що ти десь там за кордоном зійшовся з якоюсь жінкою, може кращою й багатшою... Можливо навіть розумнішою від мене й боїшся, щоб вона не дізналася, що ти маєш наречену. І мене це мучить. Це мене озброює й робить злою й небезпечною. І це зрозуміло... Бо стратити мені тебе, це стратити все. Це значило б абсолютну катастрофу системи мого думання, мого поняття кохання, цілого мого твору. Це значило б, що всі хто був увесь час проти мене, сміялися б з мене в вічі. А проти мене було ціле містечко. Їм не зрозуміла була моя любов у той час, коли ти був тільки ти й нічого коло тебе. Тепер вони переможені... Тепер вони всі знають, що власне я в тобі цінила. Але не дай. Боже, щоб я помилилася. На мене спаде з подвійною силою помста того гидкого міщанства, серед якого я виросла й живу до цього часу. А я дуже горда. Я ніколи й нізачо не дамся, щоб надо мною посміялися. Краще смерть, ніж поразка. Цілою істотою буду змагатися зо всіма, знов стану такою, якою була недавно. В той час я завзято змагалася за тебе... Мене цькували, надо мною кпилися, мене не приймали до свого товариства. Я була люта, говорила різні огидні речі, поводити себе ексцентрично, виявлялася грубою... А одночасно, ночами тяжко ридала над усім, що переживаю... Це тобі мабуть зовсім не зрозуміло, бо ти такого не пережив... Але ти можеш уявити: от ти задумав щось зробити, щось по-твоєму велике, якесь підприємство... Ти ввесь там, в ідеї... Ти не спиш, день і ніч думаєш над тим... З початку все йде гаразд, ти набуваєш надію, ти гориш бажанням ось-ось досягнути мети й зненацька... все з твоїх рук випадає, руйнуються всі твої добрі наміри. Що ти тоді робив би? Напевно тобі було б усе одно з ким і як тобі битися за свої ідеї. І ти, не думаючи довго, кинувся б у бій. Ні?

— Розуміється, — підтвердив Лев. Але ти не маєш причини мені не вірити.

— Ну, хто знає... Маю й не маю... Твоя робота дуже небезпечна...

— Але ж ми заручені...

— Це ще нічого не каже. Навіть коли б були одружені й тоді не сміє ослабнути моя чуйність. Кожна людина мусть бути на сторожі... Тільки тоді вона не попаде в небезпеку й завжди виграє бій.

— Але ж, Маріє! Це деспотично! Ти ж знаєш, що праця моя вимагає певної свободи не тільки в думках, але й у чинах...

— Ні, ні, ні! Я деспотка. Я люблю! Любов компромісів не знає.

— Але ти надто розумна, щоб зв'язувати мою свободу. І коли ти мене любиш, ти мусиш піти задля мене й на жертву...

Хоч на хрест! Але тільки тоді, коли ти мій! Коли ти був у в'язниці, я пішла б за тебе на торттури й ходила! — викрикнула пристрасно Марія.

— Ах, Маріє, Маріє! Я не заслуговував від тебе такої любови. Я далеко не заслуговую тебе. Краще мене розлюби, — болісно, щиро проговорив Лев, притискаючи її до себе й цілуючи її уста, щоки, очі й чоло. Вона була напружена, гаряча, ніби струна натягнута.

— Я! Лев? Я! Щоб тебе розлюбити? Що ти говориш! Розлюби свій ідеал, страть свою віру. Це можна сказати тим, що її не пізнали, що не мали її в серці своїм. Люди, що раз запричастилися любови, не стратять її. Ніяке розп'яття не страшно, коли вмираєш з вірою... Найщасливіші люди віруючі... Чесне моє слово, що вмерти мені за тебе дуже легко, тільки, щоб я була переконана, що то для тебе. А ти: розлюби...

І по короткій хвильці зовсім пристрасно додала: — Ось подивися навкруги! Глянь, що за розкіш! Але коли б на це йшло... Я зруйнувала б це все... Геть чисто все, а не допустила б, щоб вороги мої могли викпити мою любов. Присягаю! Я, квола, твоя рабіня! Але... З мрією я не розлучуся... Я коли треба, маю силу... її надає мені моя любов, моя чудова, велика, всеобіймаюча любов!

Лев на це не відповів. По часі струснув головою й уже більш рішучим голосом проговорив: — Але підем, Маріє! Сонце вже зайшло, а в мене ще є праця.

— Це все, що ти хотів мені сказати?

— Можливо й усе. Зараз це неможливо зрозуміти. Мені приємно тебе слухати, Маріє. Ти вмієш збільшувати мою силу. Я сам заражаюсь твоєю вірою й твоїм фанатизмом.

Дійшовши до помешкання Льва, вони розійшлися. Обое були вдоволені. Марія сміялась і наспівувала. Юрій зустрів їх і радів також. Після Лев пішов до робітні Йорданова, Юрій на тартак, а Марія до кімнати.

Тут тепер мале її царство. Лев, бажаючи приспати її хоробливу підозрілість, не робив від неї ніяких таємниць. Він дозволяв переглядати їй його приватні папери, за винятком важливих торговельних справ... Марія зрештою не зловживала цікавістю. Лиш з необхідности брала в руки ті чи інші папери Льва. Вона любила порядок, чистоту. Помешкання Льва за час її присутности прийняло дуже приємний вигляд.

Коли Марія увійшла до робітні Льва, звернула одразу увагу на портфель, що лежав не на своєму місці. Взяла його, відчинила й між паперами першою кинулась їй у вічі теле-

грама Гільди. „Чечай на мене і т. д.“... Ти? Що це має значити? Ці слова миттю застрібали в неї перед очима. Вона бере телеграму й біжить до світла. Так. Це не ділова телеграма... Серце її починає швидко й болюче рости в грудях, заповнює її цілу. Живчик б'є на сполох, думка швидко турманіє, а за горло тисне якась гаряча, мов жар, рука.

— Ось як! — витиснулося з її грудей. От що значить сьогоднішня наша розмова! Ага! Тепер я знаю тебе, мій коханий! Боже мій! Що я маю робити!

Лють, жага, заздрість із неймовірною силою опанували цілою її істотою. Вона бігала по кімнаті, не знаходила для себе місця... Їй хотілося кудись у глибокий ліс, у чорну ніч утікати, здичіти, ревіти з болю й сорому.

Їй треба тікати! Яко мога швидше тікати звідсіля, бо може статися зле. Вона в ніякім разі не може бути тут, коли приїде „та“. Це напевне страшна, пальката гидра з велетенськими вогненними очима. Це безперечно хижа тигриця з огненними крилами, що не бігає, а літає попід хмарами. Треба швидше тікати звідсіля, зникнути, розтопитися в повітрі... Ні! Боротися!

Але замість цього всього, замість зникнути, замість боротися, вона кинулася на нерозістлану постіль, погрузла в високу перину, сховала обличчя в долоні й залилася гіркими сльозами.

В такому стані в одинадцять годин вечора знайшов її Лев. Він з початку не розумів, що сталося. Кинувся до неї... Маріє! Що з тобою? Ти хора?

Вона не відповіла, не підняла голови й замість відповіді, він почув її розпачливе ридання.

— Маріє, Маріє! — гукав розпачливо Лев. Схаменися! Що з тобою? Ааа! — побачив розкидані свої папери. Горе! Він не звернув уваги на той злочасний портфель. — Маріє! Прощу тебе! Встань! Вислухай мене! Хочу сказати в чім тут справа!

Ні, ні, ні! Марія не чує його. Вона ціла в огні, в полум'ї. Вона ось-ось зірветься й побіжить у ніч, у поніч, у глибину лісу. Не може видержати його звуку, його хвальшивого тону. Лев бився над нею, намагаючись видобути хоч один розумний звук, або погляд. Але все дарма. Одночасно він знав, що тепер не сміє її лишити саму. Вона здібна на кожне зухвальство, на кожний злочин. Він добре знав її в такі хвилини.

Години, тяжкі й болючі, поволі тікали. За вікнами шумів ліс, клинок місяця вже сповз і запав за деревами, мигали звисока зірки.

Лев вважається на такий саме зухвалий крок. Кидає Марію, біжить до своєї робітні. Він хотів, щоб був тут принаймні Юрій, але той ночує в Йорданова. Це досить далеко

звідсіля. Він сідає на канапу, гасить світло, виймає напояцьки зарядженого револьвера й по хвилі з темної кімнати вибухнув стріл.

Марія викрикнула, зірвалася й кинулася до нього. Зробивши швидко світло, вона побачила Льва, що сидів на канапі, а з його чола капала маленькими крапельками кров. — Лев! — вигукнула Марія. Що ти зробив?

Він не відповідав, був блідий і змучений. Револьвер його лежав на долівці. Марія кинулася шукати обв'язку, втерала його кров. Рана його не була велика. По часі вгамувалася кров, але Лев почував велику втому. — Маріє! — проговорив Лев. Вір мені, що я тебе люблю! Одну тебе! Хочеш, щоб умер за тебе — вму одразу!

— Ні, ні! — горнулась до нього Марія. — Вибач мені. Я була нерозумна. — Вона тулилась до нього, стала перед ним навколішки, цілувала його руку. — Але, що значить та телеграма? — просила вона благальним тоном. — Що то значить?

— Після скажу тобі, Маріє. Тепер я не можу! Я втоmlений! Втихомир свою задрість. Не маю наміру зраджувати ні тебе, ні себе. Потребую віри в себе, Маріє... і допомоги. Вір мені.

— Вірю! Я вірю тобі, — крикнула Марія. Ти не зрадиш мене. Але... задрити... Ні, я не можу не задрити. Я дуже тебе люблю!

Після вона заплакала. Цей плач її був уже спокійний. Вона хотіла сльозами вилити свою задрість та не було це можливе.

Ранок знявся величний, мов гимн. Неймовірно чудової барви схід жактів кривавими переливами, ніби й там розігралась трагедія гріху й помсти.

Цілу справу полагодила сама Гільда. Її прибуття було для Марії неприємним так довго, поки вона не побачила самої Гільди. Вона прибула в товаристві ще двох мужчин — летуна й одного представника фірми Гаан.

Першим її радісним вигуком було: — Аа! Пан Бойчук! Здоровлю! Я чула, що ви заручилися! А це ваша наречена? Будьмо знайомі. Я звуся Людевік Гільда. Гратулюю вам і дуже тішуся, що пан Бойчук є ваш чоловік.

Вони обое потиснули собі руки. Гільда гомоніла, вертілася, з кожним хотіла говорити, кожному намагалася сказати щось приємне. Від її жвавості стало веселіше й Марії.

Підїхало авто, але гості відмовилися їхати. Вони вже наїхалися досить. — Все таки, — щечече Гільда — далеко. Я думала, що тією вороною махнемо й раз два на місці... А воно ні. Дурнізний літак. Кожної хвилини здається шубовсне коміть головою... Але тут чудово! Пане Краузе, гляньте який чудовий ліс! Здається я в Бразилії чи на Гвінейськім острові.

Тут стільки ростинности. Пане Лев! Не тягніть мене покищо до хати. Краще відпочинок тут! Можемо тут і снідати. Тут рай. Усе тут на місці й мабуть змій, що спокусив Адама. А є тут змії? Я дуже їх боюся. Ми ось тут розложимось, пане Краузе, візьміть у летуна валізу... Там ковдри, консерви... Сядемо ось тут під цим забороненим... Чи це не заборонене? Ага, це сосна. Ууу! Яка чудова сосна. Метрів п'ятдесят, ні? Розстелимо **ось тут, добре?** Треба щось попоїсти, а після можим оглянути ваші ліси, ваші тартаки та все, що тут маєте... Це чудово, що ми вибралися в цю Африку. Але ми завтра вертаємося.. Це майте на увазі...

— Чого так блискавично? — сказав Лев.

— Ні, ні, ні! — запротестував Йорданов.

— О, ні! — обізвалася й Марія.

— Ось, — проревів Юрій. — Я вас ще тут змалюю так, що вас дома і не пізнають.

— Ха-ха-ха! — задзвеніла Гільда. Так це ви той чудовий маляр. Мені про вас пан Бойчук говорив..

Ці слова не подобалися Марії.

— Це ви з паном Бойчуком разом мешкали? — гомоніла Гільда далі.

— Доводилося, — видав звук Юрій.

— А панна Марія! Буду вас просто так звати. Добре? Я і Льва так кличу. Це моя звичка. Люблю коло себе своїх людей. Я вам після оповім, я з вашим нареченим провела час. Він уявіть навіть танцювати не потрапить. Залізе ото до бібліотеки, чи до якої каварні й там день і ніч... У нас розкішні, панно Маріє, каварні. Чудові каварні. Коли приїдете до мене, я вас замучу... Я вам покажу дива. Заскочимо до Берліну. Там покажу вам свою пародію на нареченого. Вже третій рік за мною волочиться, але я не маю часу... весь час — там, тут, то знов бозна де... А бюро до чорта бере сили. Ніч зовсім коротка... Кореспонденція, преса, наш пан шеф... Я вже, пане Лев, маю допомогову силу...

— Це необхідно, — зазначив Лев.

— Розуміється! Що то я хотіла? Ага... Між іншим він був нашим гостем і ми ні разу не вгостили його. А в каварні отак кулаками розмахує. Йому все здається, що він у лісі... Але ми тут можемо й лягти... — вказала вона на зелену траву й не чекаючи відповіді впала ниць і припала обличчям до холодної землі. Збоку стояла здоровенна з застиглими потьокками жевіці сосна.

Всі пішли за її прикладом, один тільки Йорданов не міг покарати себе такою незручною позою й очікував поки принесуть принаймні ковдри. Принесли ковдри й він з ахами та охами поволі опустився на землю.

— Вам, пане Йорданов, зовсім не вигідно. В такій поставі ви нагадуєте китайського бога добробуту. Це й наш шеф

покараний таким животом. А як вам, пане Лев, подобається наш шеф? Правда, нічого собі шеф? Ні?

— Розкішний. Ми зустрілися з ним не в його бюрі, а в кафе „Ам Цо"... І уявіть, він перший догадався, що це я.

— Ну, бачите. Він вас першим угадав... У нього чудове око... По опису людину пізнає... А який з нього шахер-махер... Оооо! Один раз заходжу до нього в робітню. Це було з Гамбурзі й зимою. Заходжу, а він сидить при бюрку, коло нього на долівці один коло другого гарненько стоять його черевики, ноги має замотані в старий шляфрок і так пише. Я на нього... Регочу. Що це ви, кажу, вже почали по волі тратити глузд? Тут, каже він, студінь, мов на північному бігуні. У мене вже не ноги, а кусень драглів. Але ж у вас, кричу, армія служниць і мільярди тон дерева. Чому не наоплять? От бачте, знизує сердяга плечима. Служниці, і дерево, а затопити нема кому. От ми й мерзнемо... Так, так... Я взяла електричний радіатор, сьак-так його ogrіла, нагнала служниць... Уявіть він у нас, як Ганді. Пасивний тільки не спротив, а примус. Він у нас нікого нідочого не силує, спробуйте в нього щось не так зробити. Біда!.. ми в нього, як по струнці... Випадок з ногами й шляфроком рознісся по всіх його бюрах, а на другий день у часописах була карикатура, як німецький король дерева домерзає в нетоплених бюрах. Але після того хто б не зайшов до його робітні, завжди чхав і потів від духоти. А Гаан не промовив нікому й слова. Старий уже! Боїмося — гегне, — спокійніше закінчила Гільда.

По хвильці продовжувала свою живу мову. — Їжте, панове, наші сардинки. Це еспанські чи каліфорнські... Чудесні! Ідучи сюди, ми збирались ніби на Камчатку. А я бачу в вас тут нічого не бракує... Хо-хо! Я й про ваші заручини довідалась від шефа. Він зве вас оригінал. Чому він уважає вас оригіналом, не знаю... Але він часто вас згадує. Ну, що то наш оригінал поробляє? — питає. Що кажу, тне дерево... Но, но! Ви, каже, собі не жартуйте. З нього буде добрий комерсант. Він знається на справах. Він вас дійсно любить. А де він про ваші заручини довідався — не маю поняття. До нього приїжджають люди з всіх кінців світу. Ваше, панно Маріє, прізвище Гофман? Що ви німка?

— Мої батьки зросійщені чехи, — відповідає Марія.

— Зчехізовані німці, зросійщені чехи, зукраїнщена російянка... От це так. Як по сходах, тільки не знаю вверх, чи вниз... Але вибачте мені... Я говорю, мов кулет. Це так було завжди, ось Лев може вам засвідчити. Пам'ятаєте, пане Лев, про Распутіна. Ха-ха-ха! Як згадаю, завжди мушу сміятись.

Зараз по сніданку відбулося кілька ділових нарад. Обідали в Йорданова. При обіді випили й усі мали гарний настрій. За господиню була Марія, що свою роль виконала зо-

всім добре. Гільда весь час сміялась, говорила... Здавалось, вона грає якусь бурхливу роль в театрі. Юрій назвав її руса-вою Кармен.

Після оглядали склади, ділянки. Ввечері зробили чудову прогульку просікою аж до долини й тут проводили захід сонця. Коли смерклося, розложили багаття. Полум'яні язички швидко жерли велитенські кусні смоляків. Пахло смолою й було рожевато-темно. Гільда затягнула співати якусь пісню, але скоро замовкла й не виявляла більше бажання говорити. Всі зрозуміли, що вона дуже втомлена. Ночувала вона в одній кімнаті з Марією.

На другий день зрання знов ділові розмови, на яких не була присутньою Марія. Це їй не зовсім подобалося, але витримувала своє становище з гідністю... Іноді їй здавалось, що Лев там не радиться, а робить хто зна що. Вона в думці порівнювала себе з Гільдою й їй здавалось, що Гільда значно краща, а головне вона проста, весела й щира. Безперечно вона його любить. Це дуже видно. Особливо часто вона до нього звертається... Враження, ніби вона говорить тільки з ним і для нього.

При від'їзді Гільда прощалася з Марією й Лев порівнював їх. Обидві гарні, обидві чудові. Кожна має свої приваби. Марія трошки вища, повніша. Usta її соковитіші, очі палкіші і яскравіші. Гільда тонка, напружена, мов струна, летюча така й безмежно приваблива. Очі її, мабуть, ніколи не плакали й так само не переставали сміятися. І то сміятись, як сміються щасливі.

Після від'їзду Гільди одразу від'їхав і Лев. З початку до Рівного, а після до Львова. Марія залишилася з Павловським, якому так і не довелося намалювати портрет Гільди. Вона тільки оглянула його малюнки, просила, щоб він колись завітав до неї й купила собі на пам'ятку кілька його пейзажів.

Вже сидючи в переділї вагону Лев тратив з думки й Марію, і Гільду... Потяг біг полями рідного краю... Пролітали села, поля, ліси, знов села. Лев думав над своїми проектами, снував свої плани, розгортав думу за думою, втіляв їх у намацальну дійність і прагнув закріпити їх на землі батьків і дідів.

Проект будови папірівні все більше, все суцільніше опановував ним і контури велитенської фабрики все яскравіше манили його уяву. Всі його побачення, всі розмови точилися виключно навколо того проекту. Тим більше, що ко- нечна необхідність такого діла була очевидна. Обраховувалися видатки на придбання відповідної площі. Це мусить

бути поблизу міста й залізниці. Переговорювалося зо знавцями справи, намацувалося місце кредитів... Не випускав цього з думки й Йорданов. Він рівно ж міркував і розраховував як і коли приступити до роботи. Він уважно слідував за спотребною паперу в краю й бачив виразно, що вона зростає з місяця на місяць і що нова фабрика паперу напевно знайде собі місце на цій землі.

Між тим Лев навідував матір, Марію, Гофманів. Кожна поява його самокату в рідному містечку викликала сензацію. Він робиться модною людиною. До нього одні привітно усміхаються, інші ненавидять. У нього з'являється проект збудувати Юрієві ательє й він будує його. В русі, в праці минає літо й наближається чудова, золота осінь. Але він не бачить її так само, як не бачив літа, як не бачив весни. Він летить вперед плянетним летом і кожний день для нього вступ у нову зону боротьби. Його нерви завжди нап'яті, його воля вічне насторожена, дійсність робиться перед ним покірною й він день-у-день здобуває її мов неухильний завойовник. Той, що рано встає й несе в душі великий творчий чин — перемагає завжди.

В цьому русі наближається час від'їзду Льва за кордон. Марія ціла насторожена. Хто зна, що чекає його там: слава, упадок? Вона вже скорилася перед його буревійною істотою. Вона не встані спинити повіні.

Павловський уже не „робить“ своїх портретів. Він працює над своєю картиною „боротьби ідей“. Це воскресає містерія думки, снаги й сили м'язів. З часу як на клаптику соняшної землі під горою виросло його ательє, він відчув себе господарем свого я й порішив використати його належно. Під водоспадами чудового передосіннього сонця, мов золотий колос зріє його ідея. Він тепер пан! Він тепер бог! Він лицар, що здобуває замок збудований на недоступних скелях. Як чарівно бути таким! Він перестав тепер навідувати місто. Нащо воно йому тепер. Він стратив своїх приятелів. Всі назвали його „гордим“. Так, думав він. Я гордий, бо маю скарби, яких не має ніхто. Я ціню їх. У своїй маленькій хатчині, сам з собою та з своїми думками — що кращого може для нього бути. Кожний день — день уперед. Це завершує його роботу, доводить її до тієї межі, за якою вже не існує нічого.

Перед від'їздом навідав Павловського Лев. Які вони один на другого подібні. Ось у довгому брудно-білому плащі з пелехатою чорною головою вибігає Юрій, реве диким голосом, хвтає його долоню й тисне її, мов кліщами. Після підхопив Льва й попер його в найбільше свято-святих куди ніхто не сміє вступити відколи стоїть тут цей маленький храмик.

Відхилилась завіса. Це виглядало майже урочисто. Відкрилась вимріяна картина. Барви сонця й дума землі лягли на ній. Ось вонч намацальні. Ось горять барви, встають ніби з землі

постаті людей. Це ще не зовсім люди. Це тільки натяки, але які вони вже чарівні, які привабливі.

— Я — говорив Павловський — своїми власними ногами здовж і поперек зійшов рідну землю. Я пережив багато буревіїв, бачив багато великих днів і людей. Усе то лишилось у схованці моєї душі. Моя тямка була завжди гаряча й усе, що попадало туди, одразу перетоплювалось і доповнювало мою душу. Соромно було б мені перед історією, коли б я не лишив по собі великого сліду. Наш мистецький світ звузився тепер і висох. Людина, як найцікавіша творчість Великого Творця висховзує з зору мистця. Її заміняє чорт, кретин, гідота. Я хочу відтворити культ людини!

В мене барви мусять говорити, мов слова. Війна, революція в моїх барвах мусять промовляти тисячі років. І сліпих я змушу прозріти й відчути величний наш ворохобний світ. Усі мусять упасти на коліна й уклонитися вічній ідеї. Ах, людина! Ах, велика трагічна сцена життя. Як глибоко вірю в наш великий, чудовий народ! Дайте мені можливість донести мою віру до гробу! Дайте мені можливість жити повно, соковито, творчо! Я вірю в душу, величну й безсмертну!

Лев був зовсім здивований захопленням Юрія. Він ще майже не бачив його таким. Дивно, що тільки в товаристві своїх картин Юрій буває такий урочистий і такий поважний. — Ти захоплений, — сказав Лев.

— О, так! Я захоплений! Я весь горю. Осінь дає мені нову силу для творчості. Я люблю осінь. Тоді найкраще бореться, найкраще думка втілюється в твір. Я пишу картину боротьби.

— Боротьби?

— Так! Найцінніше, що дістала людина в спадщину від віків — можливість боротьби. Дух боротьби обновляв й буде обновляти все до чого торкнеться. Інакше смерть! Гола й безславна. Це покищо фантазія, але це все велика фантазія. Це початок всього.

— А що ж ти зробиш з своєю картиною? Хіба ж у нас знайдеться хоч одна людина...

— Неважно! — рішуче перебив Льва Павловський. — Я.. Моя роля, мій обов'язок її створити. Я призначений родити її. Родити в муках.. А далі вона знайде собі й місце й людей. Ти сам купиш її. Ти, чи може хтось тобі подібний візьме її, збудує для неї храм і поставить її там. Всі, що будуть колись, дивитимуться.. Вони згадають і мене й відчують мої заклики, мої слова. З початку було слово, ти ж це знаєш.

— Її не зрозуміють тепер.

— Повішу там, де зрозуміють. Я повезу її в Париж. Я обовжусь з нею по цілому світі й знайду таких, що зрозуміють.

— А що буде, коли я не виграю своєї боротьби? Що зробиш ти? — сказав зненацька Лев таке, що перебило думку Павловського.

— Ти! ? — крикнув Павловський. — Ти не виграєш? Ти виграєш! Я тобі кажу певно! Я вірю в тебе! Я вірю в тебе так, як в те, що завтра буде день. Я вірю в твою душу. Ти мусиш виграти!

— І я так думаю. Я тільки завдав тобі це питання для відповіді. Ти сказав так, як я хотів. Ми переможемо, бо ми працюємо. Ми працюємо не „ударно” й не міряємо праці годинами. Ми працюємо вдень, вночі, під час подорожі й це є запорукою нашої перемоги.

— Так! От це так! — крикнув Юрій. — Ти, маломовнику, знайшов справжнє слово. Чудове й масивне слово! І я мушу також перемогти. П'ять років носив я свою мрію. П'ять довгих років день і ніч тортувала мене думка стратити оцю.. Бачиш? Оцю одну картину. У льохах ГПУ мріяв про неї. Йшов через заборонені кордони й мріяв про неї. Ламав закони в ім'я її. Покутував кари знов таки в ім'я її. І хто скаже мені тепер, що я не переможу, що я впаду, що я не здобуду собі признання такого, яке сам собі вимінив? Ніхто! ніхто не сміє того сказати!

Останні слова вирвалися не з уст, а з заціплених зубів. Павловський вірив у те, що говорив. Очі його блищали й горіли...

„Це страшна людина” — вирвалось у Льва не слово, а думка. Слово не сміло ще сказатися. Це те саме, що колись у в'язниці.. Цей Павловський нагадає Львові того Павловського з келії число 12. І тоді він був такий, такий огненний і яскравий.. Лев полюбив його тоді ще зовсім ворожо. Тепер йому хотілося працювати для такої людини, щоб стати самому таким. Вони були сьогодні двома ланками одного ланцюга.

— Ти значить їдеш? — вирвалось по короткій перерві з Павловського.

— Так, — відповів Лев.

— До Англії?

— Так.

— Завойовувати світ?

— Так.

— Це мрія варта намагання. Широ заздрю тобі.

— А ти малюй і здобувай Париж. Ні?

— Так.

— Ну, от.. А тепер зайдемо на хвилю до якоїсь їдальні й у дорогу! — проговорив Лев.

Але в їдальню вони не заходили. Вони відбули свою їдальню на місці. Юрій знайшов чим вгостити свого гостя. Сіли при заваленому красками столику й з'їли.. — Я тепер,

— сказав Павловський, — не виходжу з цього палацу. Ціле місто не варто одного мого кута.

Після приятелі стиснули один другому руки й розпрощалися. Кожний пішов своєю, тільки йому витичиною дорогою.

Дещо гірше було прощання з матір'ю й Марією. Марія проводила Льва до поїзду, була бліда й мовчазна. Дивилася на нього поглядом благання й віри.

Швидкий поїзд поніс Льва в світ. До Бреславля прибув він якраз у той час, коли цілий німецький народ, а з ним і цілий світ напружено слідували за першим перелетом повітроплава „Граф Цепелін” через океан. Всі чекали звісток від тих людей, що вчора перший раз відколи існує планета між хмарами неба й водою океану проломлювати тунель з Європи в Америку.

Було це щось надзвичайне. В цьому чеканні чути велетенську волю й міць. На ринку, на всіх вулицях перед мегафонами натовпи мовчазних, понурих, майже непорушних людей. Сірий, холодний, дощовий ранок. Хмари вкрили небо й вітер жене їх з Атлантику. Може ті хмари, ще недавно окутували тих людей, там далеко між двома океанами землі й неба. Проходять довгі, мовчазні години. Розтруби мегафонів вперто мовчать. Мовчать і люди. Вітер шарпає поли їх плащів, мочить їх дощем, але вони стоять непорушно й чекають. Безліч таких людей, мільйони таких по всіх містах, по селах стоять і чекають.

Вулиця майже завмерла. Зупинилось багато трамваїв. Непорушно стоять автобуси. Ніхто не рухається, бо в очах кожного картина боротьби Цепеліна з вітром, зо стихією над безмежними хвилями океану. Ось котять велетенські хвилі, густий морок укритв їх, небо й океан злилися, але невеличкий, наповнений людьми, повітроплав іде неухильно вперед. Все вперед! Воля його незломна! Його підтримує скупчення воля мільйонів людей, що ось по всіх вулицях стоять у плащах і чекають.

Перед дев'ятою годиною мертві подібні на згаслі сонця мегафони зненацька загарчали й з них вирвався звук: — Увага! Увага! Сьогодні в п'ять годин і двадцять три хвилини американського часу, доктор Екнер щасливо прибув на Американський суходіл. Повітроплав успішно витримав напір сильного буровію й вийшов з нього тільки з легким ушкодженням.

Велетенська, мов тисяча громів, слава потрясла довкілля. Тисячі й тисячі, здавалось напівживих істот, вибухнули, мов порох при дотику одної іскри. Само небо здається перенялося захопленням людей, розірвало хмари й на його затьмареному обличчі з'явилась усмішка сонця.

Лев також зовсім перенявся загальним настроєм. Усі кудись бігли, спішили, цілувалися, співали. Не можна втримати повіні захоплення. І Лев це дуже гарно розумів. Не було зким проявити своєї радості й він побіг шукати Гільду. Але її не було дома. Хто в такий час сидить дома. В бюрі не застав її також. Сказали, що вона в каварні „Кайзер Кроне“. Лев бере таксівку й мчить у каварню. Тут у товаристві людей подібного Оранг-Утанга зустрічає Гільду.

Вона була радісна й захоплена. — Ааа! Вітаю з Графом Цепеліном! Щасливо! Все щасливо! Ми цілу ніч не спали! Чудово! Тепер ми перемогли! Будьте знайомі...

Лев назвав своє прізвище.

— А мене кличте Клара й я буду задоволений, — проговорив Оранг-Утанг.

Лев трошки здивувався. Це помітила Гільда й дзвінко реготала.

— Ви, ради Бога, не подумайте, що цей чудовий приміряник вимираючих Оранг-Утангів є жінка, — сказала вона. — Це Еріх Клара, наш прокурист гамбурзького відділу.

— Це зовсім правильно, — підтвердив Клара. — Вірте їй.

— Мене це надзвичайно тішить. На днях я буду в Гамбурзі, — сказав Лев.

— І чудесно! — викрикнув Клара. — Першим, що там маєте зробити — зайти до ресторану Пол де Кока. Це не того писаки.. У нас свій Пол де Кок. Там дають смажених каплунів розміром у коня.

— Яких пан Клара зжерає по три нараз, — додає Гільда.

— Прошу не приводити мене в куб. Я не перестравляю хиб. Особливо математичних.

Після пили вино за успіх Цепеліну. Каварня набита. Співають „Вахт ам Райн“. Навколо столів товстючі мужчини й тоненькі жіночки виспівують „Зіграйх волен вір Франкрайх шлаген“!

Клара також співає „Франкрайх шлаген“. Він увесь налитий червоною кров'ю. Його очі, мов дві цибулини, але вони горять.

Ввечері радіо передавало урочисту зустріч Цепеліну в Нью Йорку. Гімни, крики. Це радіють там, за океаном, у країні хмародерів. Який уже маленький став світ.

По дорозі до Гамбургу Лев навмисне затримався на деякий час у Берліні, щоб бути свідком зустрічі переможного повітроплава в столиці свого народу. Він пережив велике свято на площі Республіки перед пам'ятником залізного канцлера. Величавий повітроплав проплив над Унтер ден Лінден, над Бранденбурзькою брамою, зробив повільний зворот над Райхстагом і відлетів у напрямку Шарлотенбургу. Багато тисяч народу придивлялися його летові й усі відчували величність твору людського генія.

Лев чув тут себе легко й свobodно. Він тут, мов на батьківщині. Це докiлля бiльш зрозумiле йому, нiж те, з якого недавно приїхав. Маленькi трагедiйки й пристрастi знов вiдступили з-перед його очей, а перед ним отверте, широке поле дiяльностi. Здавалось, вiн вiльний, серед вiльних... Здавалось, тi простори, якi перемагає повітроплав це його простори, це для нього вони вiдкриваються. Лети й борись.

З Берліну через Гамбург Лев поїхав у Лондон. У Гамбурзі зустрівся з Гааном. Старий зустрів його, як доброго знайомого й дав йому кiлька практичних порад для Лондону. Він радив йому навіть на якi фiрми звернути свою увагу. Висловлював отверто невдоволення англійцями. Старий їх не любив. Надто сухий народ. Надто замкнутий у собі. — А, що скажете з приводу большевицького демпінгу? — питав Гаан. — У Архангельську вони гуртують повiнь дерева. Хочуть усе те на Англію вдарити. Ледве чи вдасться вам щось там зробити.

Одначе вiн вiд душі бажає успiху молодому колезі.

Перед Львом стояло величезне завдання. Тiльки на пароплаві по дорозі в Лондон Лев отямився й зрозумів, якi труднощi стоять перед ним. На нього нападає страх перед великим свiтом, що стоїть перед ним вiч-на-вiч. Тут вiн уже в широкому морі й варто тiльки перемогти останнє, як цiлий величний свiт у його владі. Звiдсиля йдуть велитенські шляхи в усi кінцi планети. З цього острова снують пароплави вздовж захiдньої Європи, через Гiбралтар, через Середземне море, через Суез. Звiдсиля йдуть шляхи в усi кінцi Америки. Звiдсиля панують багатющою Індією. Тут видаються накази для Єгипту, Судану, Арабії, Палестини. Ціла Австралія споена з цим невеличким островом, що звється Велика Британія...

Лев перший раз вступав на цей острiв. Він перший раз з самого центру суходолу Європи з'явився тут, щоб учитись перемагати й панувати. В його ухах дзвеніло весь час Йорданове побажання: вдасться вам здобути Англію, ваш проєкт — дiйсність.

Англія! Здобути її могутню володарку океанів і суходолів у всiх кінцях свiту! Так. Здобути її!

Лев бачив тих людей, що володiють, що панують. Вони такi саме, як і всi люди. Досить повiльнi, досить товстi й досить похмурi. Ціла їх сила в волі та впертості. Крок за кроком вони здобували свiт, вони йшли, вони ризикували, гинули, перемагали й здобували. І от вони пани й володарі.

Першi лондонські днi були для Льва днями, коли людина прокидається, пiсля якогось дивовижного сну й намагається прийти до себе. Першi виступи на чужу вулицю, першi знайомства з людьми, якi доречі не охоче знайомлять-

ся, перші звуки, що вириваються з уст неспішно, покалічено й хаотично. Напруження духового організму доходить до найвищих меж. Думка працює з неймовірною швидкістю. Слова, речення, нові вулиці, нові будівлі влізають у тямку й займають там місце. Дні надто короткі. Ночі проходять у проектах, у розважаннях. Ось перед тобою життєва вага. На цій терезі важиться твій успіх, чи твій упадок. Часу, дайте мені більше часу! Я хочу пізнати це страшне місто з його мільйонами мешканців. Я хочу вирости й влитись у їх життєве русло. Я, Лев Бойчук з далекої країни на сході, що лягла на шляху двох світів і застоптана віками починає пробуджуватись з довгого небуття. Вітаю великий, широкий світ! Вітаю чудове життя!

З кожним днем помаленьку здобував Лев Лондон. Почав від слів, від речень і гнаний непереможним бажанням, він наподобив не одного шукача з породи Морганів, чи Корнеджі, що так здобували світ. За чотири місяці він міг уже порозумітися, а ще за місяць він вертався в Європу з замовленнями для фірми Йорданов і Ко. Не були то великі замовлення, але в кожному разі це був гарний початок. Його настроїв був чудовий. У далекі ліси наперед пішли телеграми, а сам Лев вертався знов через Гамбург і Берлін.

У його очах тепер невідступно стоїть папіривня. Ось уже вимірюється ґрунт під фундамент. Ось зводять стіни, привозять машини. Машини починають рухатися, машини йдуть перед очима, машини крутяться... Вони говорять до нього, мов живі, зрозумілою мовою, він любить їх. Вони виробляють з дерев'яних кругляків чудовий папір, на якому пишуть школярі свої перші літери, на якому друкують повість, на якому будуються стовпці часописів з новинками цього світу. Як чудово приложити до цієї творчості своє знання, свою силу й бажання! Лев не шкодує для цього ні сили, ні хотіння, ані навіть свого життя! Що варте воно, коли ти не можеш робити те, до чого ти призначений?

У Берліні Лев зупиняється на кілька днів. Причиною цього був Гаан. Мав підписати з ним нову умову на транспорт дерева. При цьому вони заговорилися. Торкнулися політики, торговельних справ і перейшли на життя товариське. Лев висловив думку, що він майже не знає цього життя. Це для нього незнана земля. Ніколи, мовляв, не мав на це часу. Він навіть не вміє танцювати, а щодо пань, то він не знав би, про що з ними говорити. Гаан сміється. — А до якого товариства зараховуєте ви мене? — питає.

Лев відповів компліментом. — Ну, — сказав Гаан. — Ось я дістав комплімент. Зо мною ви поводитесь дуже вміло, дуже вміло. Я так мало людей припускаю до себе ближче... Але інше: тут „мій народ” повідомляє мене, що за тиждень... Здається за тиждень? — і старий почав лапатити

по столі... — Ось! за тиждень відбудеться в „Кайзер Палац” великий комерційний бал... Не бажаєте відвідати? Це було б для вас корисним. Там зустрінете багато цікавих для вас людей. Хоч там досить скучно...

Лев висловив бажання там побувати... — Шкода тільки, що я маю так обмежене знайомство, — почав було Лев.

— Зате необмежене у мене. Я вас зазнайомлю. Будьте певні. Я вас беру... Будемо сидіти, курити цигару й пити пиво. „Мій народ” також там буде...

Хто є „мій народ” Лев не довідався. Лев погодився відвідати бал остаточно. З цього приводу відложив свій від'їзд і повідомив про це Йорданова, Марію та всіх кого треба.

Щоб мати на балю хоч одну знайому жінку, Лев написав Гільді, щоб приїхала до Берліну. Та погодилася, але перед самим балем телеграфічно відмовилась. Через те Лев примушений виступати на балю без жіночого товариства. Все таки він старанно готовився на бал, мов інститутка, що перший раз виїжджає „у світ”. Його фракова пара була першорядною й робила його зовсім привабливим. Заглянувши перед відходом у дзеркало, він подарував сам собі чарівну усмішку. Це було ознакою, що він виглядає розкішно.

Юрби самокатів, пань і панів зробили на Льва помітне враження. Оздоблені, блискучі жінки викликали в нього ніжність. Бал починається точно в дев'ять... Лев намагається бути спокійним. Повільно піднімається по мармурових, застелених килимом, сходах на перший поверх у залю. Його висока постать відбивається у дзеркалах. Його місце у ложі Гаана, що знаходиться з правого боку нижнього яруса. Вже здалека Лев помітив масивну постать старого Гаана в оточенні „його народу”. Пані, панове... Всі весело гармідерять. Вони всі знали, що приїде Лев і всі на нього чекали.

Зустріли його зо всіма належними ввічливостями. Гаан представив свого „вельмишановного колегу зо сходу”, зовсім поважно без єдиної нотки його звичайного гумору. У ложі шість місць і Лев заняв одно між старим і молодою панною, що виявилася дочкою старого. Крім цієї мав він ще дві дочці, але ті були вже замужні. Їх чоловіки були на балю й мали свої ложі.

Лев присів, дістав свою чарку вина, виняв цигарку... Старий розпочав розмову з протесту проти вживання в цій ложі чужих цигарок. Він підсунув гостеві свої „комбінатовські, від яких мухи мруть і тещі чхають”. Після цього старий засміявся й уже весь час мав гарний, звичайний настрій.

Лев мусів спробувати „комбінатських” і знайшов, що вони варті доброї opinii курців. Рівно ж Лев зрозумів, що на баялах необхідно не тільки пити добре вино, курити чужодові цигарки, але й розважати пань. Ось сусідка його дівчина скромна й досить мовчазна... Треба її сприємнити перебування тут. Він почав з нею розмову, що вневдовзі поплила широкою річкою. Виявилось, що вона вже чула про нього від батька. Вона дуже хотіла його зустріти. Це ж, мовляв, цікаво, людина зо сходу. Там, мабуть, дуже романтично. Ні? Напевно романтично. Вона не має тепер, що робити, особливо після того, коли через конкуренцію їй не вдалося стати фільмовою артисткою. Вона їздила й до Голівуду, але там неможливі відносини. Вона не пережила б таких відносин. Ті люди, не люди, а кретини, бандити. Всі режисери майже бандити. Тепер вона виявила в собі здібності письменниці й пише фільмові лібрето. Це, знаєте, краще. Бути фільмовою артисткою, це нічого особливого. Це нещасні жертви варварських режисерів. Що іншого бути ні від кого незалежним, творити романи... Все таки це творчість... Вона не може зрозуміти, як деякі панночки можуть так легковажно проводити час. Вона на це не надається. Їй хочеться щось творити, бути в житті... Чи любить Лев літературу? Це приємно, що любить. А що він читав? Ага. Ну, теперішні молоді люди відкликаються на брак часу й не читають, але ось її батько читав дуже багато, хоч він має велике підприємство й має в ньому дуже багато праці. Вона знає каталанську літературу. Вона спеціально займається каталанською літературою й своє лібрето пише з життя каталанців. Це чудовий народ. Ах, як цікаво, що вона познайомилася з українцем. Вона дуже любить народи, що вибиваються на світову арену. В цьому дуже багато романтики. Вона ненавидить старих... Особливо ненавидить англійців. Вони вже відомі, мов гудзик... Також французи. У них нема романтики. Це вичавлені народи. Ось вона часто заїжджає до Парижу. Жаах! Жаах! Це Вавилон. Дозвольте вам зазначити, що Париж нагадує столітню бабу обвішану старими шовками й золотими цяцками. Що може там кого цікавити. Що іншого народи, що вибиваються... Це народження. Це свіжість... Ах, як би вона хотіла колись побувати в країні Льва... Можливо вона знайшла б у тих лісах цікаву тему для лібрето. Чи це можливо?

О, розуміється. Там стільки чудових тем. Там стільки романтики, тільки, що Лев мало на тому тямиться. Там треба знання. Між іншим у нього є добрий приятель маляр...

Маляр? О, як це гарно! Вона цікавиться східними малярами. В них щось тонке й чарівне. Малярство сходу подібне на казку... Хоч воно не таке гарне, як малярство

орієнтальне. Схід Європи все таки Європа, а вона любить екзотику.

Лев почав оповідати про свою країну. Вийшла барвіста й приваблива картина й панна Гаан захотіла якнайскоріше бачити її власними очима. Лев мусів зробити невеличкий відступ.

Баль тим часом ішов. Панна Гаан дуже шкодувала, що Лев не танцює. Ні, ні... Він розуміє, що то велика хиба, але його постать для цього дуже незграбна...

О, навпаки. Його постать навіть дуже зграбна... Деякі гарні чоловіки не танцюють з шику. Уважають за цікаве не танцювати...

Ні, Лев не з таких. Просто він не вчився танцювати колись, а тепер зовсім не має часу.

Вона, між іншим, могла б навчити його танцювати. Коли він їде? Завтра, чи після завтра? Чого так швидко?

Панну Гаан попросили до танцю, вона вибачилась і відійшла. Лев на хвилинку залишився зо старим. — Ну, як вам наш баль? Міщанство, ні? — питав з посміхом старий Гаан.

Лев перечив. Ні. Тут є дуже цікаві люди. Тут можна буде багато повчитися...

— Еє, повчитися. „Наш народ” усе мріє. Ми швидко дегенеруємось! Нам бракує свіжої крові. Замість наших заступників, ми вирощуєм смішних мрійників і нездар.

Після старий Гаан познайомив Льва з деякими комерційними людьми. Швидко зав'язалася розмова на теми торгівлі. Лев виявив велике знання сутіації й це імпонувало фінансовим тузам, що живо цікавилися сходом Європи, „де на ділових людей чекає стільки можливостей”. Там безліч природних багатств, що чекають голів і капіталів...

Над ранок Лев від'їхав до свого готелю. Прощався з панною Гаан дуже щиро й обіцяв їй у скорім часі написати. Вона його не буде випускати з ока...

На другий день Лев виїхав. Вертався додому не через Бреславль, а через Франкфурт, Познань, Торунь, Варшава. Йому хотілося бути скоріше на місці. Як поволі йдуть ще ті потяги. Через це люди мусять тратити стільки дорогого часу. Тепер Лев уже в розгоні. Він знайшов себе й відчув свої сили.

По приїзді він одразу вступив до виконання перших проектів будівлі. Між ним і Йордановим відбулася нарада й висліди її були, що будувати фабрику необхідно... На це багато причин, а найголовніше, що промисл треба поширювати, треба ловити добрі менти та треба працювати.

Про баль і про панну Гаан він встиг скоро забути. Зараз по приїзді, щоб дотримати слова, він послав їй листівку з привітаннями й на цьому скінчилося. Але інакше хотіло призначення. Один раз він дістав від панни Аїди (він зов-

сім не знав її ім'я) лист, де вона просила не забувати на неї й що вона конче до нього приїде в гості. Цей лист вийшов з Америки й мав печатку Голівуду. Вона мабуть повезла туди свої лібрето.

Саме в цей час Лев пережив досить неприємну пригоду. На протязі цілої своєї діяльності, він перший раз зустрівся з ворогом вічна-віч і мусів виявити свою волю, ініціати-ву й рішучість.

Робітники фірми Йорданов і С-ка, що дуже чисельно збільшились, одного разу в найбільший розгар праці, коли треба було спішно приготувати замовлення, зненацька відложили свої сокири, пили, позакладали руки в кишені й заявили „бастовку“. Почвиркуючи крізь зуби, вони гуторили. — Оо! Хай, такий розумний, сам працює. Прибавить по злотку — підем, а ні то к чортовій матері.

— До чортової матері, — співає кирпатий, невеличкий дядько. — Бувало пішов у ліс, чи до жида, заробив рубля, купив за нього пуд жита й пуд соли та й сиди собі на печі... А тепер три злоті... Що це є три злоті? Тьху! — дядько завзято спльовує.

— То що не кажіть, — байдуже витулблюючи сучком люльку, додає шпаковатий Омелян Капуста. — За Ніколки життя не та була. Що не кажіть...

— Порівняв, — шморгнув носом і незадоволено повія головою його сусід. — То був цар, а тепер пробачте... — і він додав нецензурне слівце.

Решта робітників позвішували носи й у нерішучості чекають, що то з того буде. Багато з них каються, що послухали чорт зна кого й перестали працювати. А що, як візьме та й викине усіх і набире нових. Хіба мало навкруги робочих рук. Коби місце. А воно то вже й не так було погане. Скрізь не платять ліпше. А прийдуть закордонці з Больше-вії, так ті й за злотка працюватимуть. У них ще гірше розказують...

Іх вагання передаються товаришам, але ж як кинули працю, то кинули. Ніяково самим почати. Послали „головарів“, щоб там з „паном“ переговори́ли. Незвісно, що там виворять...

Лев довідався про це в своїй робітні. Сидів над проектом папірвни, коли застукав і увійшов Трохим Сорока.

— Що скажете, Трохиме? — запитав не зводячи голови Лев.

— Бастують наші хлопці, — сказав байдуже Трохим.

— Як то? — швидко підняв Лев голову.

— Но... Це все, мабуть, усе той щур...

— Який щур?

— А що його недавно прийняли до праці... Недавно приходять три... Такі собі... От — робітник не робітник...

Щось таке міське... Шпана... Просять: прийміть до праці. Праця була, а ми прийняли... Я вже помітив, що вони не так працюють, як робітників з пантелику збивають. От і вийшло...

— Були ви в шефа?

— Та був...

— Що ж він?

— Відіслав до вас. Каже: хай той покаже себе. Це ніби ви...

Лев протягнув руку за телефоном і почав говорити. Після звернувся до Трохима.

— Чи по сусідських тартаках так само платять, як і в нас?

— Гірше. Я справлявся. Гірше, кажу... І в Райха гірше й у Таксара. Два злоті й п'ятдесят там платять, хресто-святий. І працюють там на акорд, часом годин дванадцять.

— Можете мені дати всі виплатні книги й квітаруси? Чекайте, — він задзвонив до каси, щоб йому принесли виплатні книги. — Йдіть, пане Сорока, до вашої праці, а я за п'ять пхвилин вас покличу.

Принесли книги й Лев прийнявся їх розглядати. Закінчивши працю, Лев зателефонував шефові: — Як ви думаєте? Видержить наша крамничка, коли ми підвищимо платню на двадцять грошів?

— В ніякому випадку! Це було б для нас руїною, передовсім моральною, — сказав Йорданов.

— Гаразд! Я дам розпорядження ще сьогодні відпустити всіх робітників за винятком закордонців... Одночасно зашлю на села агентів для набору нових. Не маємо права прогаяти не тільки один день, а й одну годину. Покищо працю продовжують закордонці!

І дійсно через п'ять хвилин таке розпорядження було видане. В той час до помешкання Льва й Йорданова було приставлено кількох робітників для охорони. Керував ними Трохим Сорока.

Одночасно до Льва прибула делегація. Трохим доложив, що один з тієї делегації й є якраз той самий „щур". Лев сказав впустити їх і дуже здивувався, коли пізнав між ними свого колишнього „товариша" Андрія.

Щіле обличчя останнього — іронія й сарказм. Але на вигляд Льва він миттю починає поважніти, уста його вже не посміхаються, а рішучий запит Льва зовсім приводить його до притомности.

— Вам чого? — різко проговорив Лев.

— Ми делегація, — мнеться Андрій. — Ви таки рішуче стоїте на звільненні всіх робітників?

— Цілком!

— І не думаєте рахуватись зо становищем тих нещасних?

— Я вам не зобов'язаний давати відповіді з чим я рахуюсь, а з чим ні.

— Ні! — підняв голос і голову Андрій. — Ви є зобов'язані. Ми не прийшли до вас щось просити. Ми прийшли домогатися підвищення заробітної платні...

— Про це дозвольте турбуватись мені. Коли я наймав тих робітників — вас не питався, не буду питатися й тепер.

— Робітники живуть у неможливих відносинах...

— А як жили перед цим? Для того, щоб витворити відносини можливі, передовсім треба працювати й щось на праці розумітися. Ви гадаєте, що відносини падають з неба, отак, як дощ. Це не дощ і не манна. Це наслідки довгорічної, впертої й розумної праці. Ви ж працювати не хочете, праці не розумієте, бавитесь у пророків і мучеників та затроюєте повітря. Я бавитися з вами не буду! Не дозволю втручатися в мої справи тим, що на своєму житті були вічними дармоїдами. Всіх подібних гнатиму під сто чортів і не допускати до свого тартаку на гарматній стріл. Більше не маю з вами нічого говорити!

— Ми є робітничі представники, організовані в партії сільроб...

— Звідки ви прийшли?

— Ми тут працюємо.

— Давно?

— Другий тиждень.

— А де були до цього часу?

— Ми не зобов'язані відповідати...

— В такому разі прошу негайно звільнити мене від вашої присутності! Я не маю часу з вами забавлятися!

Андрій почав щось погрожувати, але швидко вийшов. За ним вийшов також його мовчазний товариш, що за весь час не промовив і одного слова.

Лев залишився сам. У ньому закипіла лють. Кожний хам без дозволу втручається в твою працю. Він не знає, що значить зробити „відносини"... Чорт би вас забрав!

Після цього в ньому прокидається деспот. Він починає набиратися силами з твердим переконанням, що навіть ціною власного життя буде боронити свої позиції. Не дозволить якимсь мерзенним волоцюгам водити себе за ніс.

Став вечір. У лісі на галявині при світлі смолоскипів зібрався мітинг. Ображений представник „пролетаріату" зібрав пару сотень дядьків, виліз на пеньок і почав розводитись про експлуатацію ненажерливим капіталом робітничих мас, про плянову соціалістичну господарку.

Юрба дядьків у сяйві палаючих огнів творила досить цікаву картину. Навколо чорні стіни лісу, а вгорі весняне зоряне небо.

— Так, так, — хитає головою дядько. — що не кажи, а капіталісти „ошукали бедний клас“. Завели тобі якогось Маркса, сіцілізм, а ти дурний мужик терпи.

— Плат, бачте, малий... Що тепер за такий плат? Бувало за Ніколки...

Розмову дядьків перебиває новий промовець. На пеньок виліз Трохим Сорока. Андрій, що до цього часу промовляв, побачив повну пасивність своїх слухачів, урвав промову й каже своєму товаришові: — То, знаєш, з тими гречкосіями нічого не почнеш. Тут треба робітника, пролетарія...

— Чортового батька, — перебиває його один закордоонець. — Карл Маркс і не догадувався, що в нас нема пролетарія... Йому й у голову не прийшло за нас подумати. А тепер раніш, ніж роботи революцію треба заложити фабрику на пролетарів.

Деякі байдуже зареготали. В той час говорив уже Трохим. Він почав про заснування тартаку. Ще кілька років перед цим на цьому місці не було нічого. Тепер тут тартак. Він щойно розростається й не велике діло одразу його зруйнувати, але велике діло розбудувати його, щоб він дав працю не двом сотням робітників, а двом тисячам. А для цього треба сили, розуму й гроша. А є в нас гроші? Нема. Є в нас багато тих своїх фабрик? Нема. Чого ж тоді нам слухати якихсь заволок, що бунтують чесний народ дурними словами. Отже ніхто в чужих тартаках не платить робітникам більше й усі мовчать. Чому вони не йдуть туди он до Таксара? Чому не бачать Райха й сотні Райхів, що скрізь угніздилися і жирують з нашого народу? Ні. Того вони не бачать, бо то чужинець... Вставати проти тих було б небезпечно, бо ті мають плечі... За тими всі інтернаціонали... Такий тобі Райх фабрикант, а його рідний брат голова інтернаціоналу... І як ви можете бунтуватися проти Райха. Але проти Бойчука, це можна...

— Я, говорив далі Трохим, — не тутешній. Я ледве з душею вирвався якраз з того Марксового раю. Мав сяке-такє господарство, пару коней, пару корів... Прийшли оті самі Карлмарксісти й що з мене зробили? Пролетаря! Ось бачите мене. Не маю нічого, крім душі. Голий я в чужій державі... І не я сам. Ні. Нас таких мільйони. Всі ми стали голяки, що не мали куди прикласти рук. Усіх нас зжерли Карлмарксісти. Але ми ніколи не даруємо їм наших пари коней і наших пари корів. Я буду це пам'ятати до смерті й дітям, як не своїм то чужим закажу: ніколи не буду я рабом отих, що мене до цього привели. Там десь у Москві, чи Петербурзі засіло, бачте, кілька великомудрих Карлмарксістів, взяли в руки мапу російської імперії, і сказали собі: отут мусить стати така то фабрика. А тут така то. Тут буде електрівня... Мало того. Ті пани вирахували

також, що всі ті фабрики й ті електривні річно вироблять стільки то й стільки, скажемо, чобіт, стільки то тракторів, стільки то спече боханців хліба, Зробили такий плян і назвали п'ятирічкою. Тобто, що все те має статись за п'ять років.

Але це ще мало зробити плян. Для того, щоб усі ті фабрики та всі ті електривні родилися, не вистарчить одного слова, як то Бог творив світ: і сказав Бог хай буде світ і став світ. Тут мало слова. Тут треба, як я сказав, людей, грошей, розуму. А ця „плянова“, люди добрі, як вони кажуть, господарка почалась без людей, без грошей і без розуму. Вона почалась тільки по писанню Карла Маркса, бо бачте, той саме Карл щось таке писав... І от що сталось? Сталась біда, голод. Зруйнували всі села, почали битись, вирізали всю худобу, мільйони людей загнали в хащавини отуди на північ, де сонце ніколи не світить. От що вони, ті панове, зробили. От куди вони привели народ... Той народ, що хоч не був багатий, але мав що їсти і, коли б його освітити, міг би розростися на порядного господаря. От, який то, люди добрі, соціалізм і такі то з нього наслідки. Сталось таке, чого наш народ ще відколи живе на землі, не бачив і хто знає чи буде бачити. Це так нарobili оті мудрагелі, що з книжок учаться будувати на землі рай. Та й ще з чужих книжок, що не для нас були писані...

Ті самі мудрагелі вгніздилися, люди добрі, і між нас отут на цій землі. Вони й тут хочуть завести свою плянову господарку. Вони й тут хотіли б бачити вас усіх жебраками, щоб краще вас осідлати, загнати в державний колхоз, закріпити вас за ним і гнати вас, мов худобу куди їм захочеться. Всі знаємо, що була колись панщина, але такої панщини ще не було. Колись на пана можна було скаржитися державі, тепер нема кому скаржитися, бо сам пан і є держава. Тепер там людина гній, ніщо. Хочуть тобі дати два чоботи на одну ногу — дадуть і не смій скаржитись. Хочуть не дати тобі нічого — не дадуть. Гинь, пропадай на місці. Як собака. Коли тебе не полюбить пан начальник за твого носа, зажене тебе на Соловки, у Сибір, куди хоче, бо ти невільник держави, а він її гайдук. От так воно там є. Сам це на свої очі побачив...

Можете, люди добрі, мені вірити, можете не вірити. Я свою віру купив дорогою ціною, а ви коли хочете, можете спробувати... Границя тут не далеко. Перейдіть туди, подивіться й як живі вернетесь, можете наплювати тоді мені в вічі за брехню, або посвідчити, як перед Богом: правду казав Трохим Сорока! Велику правду! Хто того не послухає — згине! Це все, що хотів вам сказати! — закінчив Трохим.

Дядьки уважніше слухали Трохима, бо говорив він так, що всі його розуміли. Вони притакували на його слова, але

не проймалися ними. — Ет! Навчився там брехати! Все большевики! Ті навчать. І той брехав і цей бреше.

— Та... Знаєте! Хто тут сьогодні правду каже... Нема в світі правди, Всі проти нас... От як було за Ніколки...

— І не згадуй! — спльовував дядько, пакаючи люльку.

На цьому віче й скінчився. Погасли смоляки й усі розійшлися. Всі вирішили в думці, що все то було дурне, послухали чорти батька зна кого... а тепер ось маєш. Звільнили й усе.

На другий день більшість пішла проситися назад на роботу, а деякі запекліші й лінівіші потьомбали додому. На тартак швидко попливли нові валки робітників і робота пішла.

Але ця незначна подія дала притоку своїй і чужій пресі розпочати велику нагінку на фірму Йорданов і С-ка. Це дуже шкідливо відбилося на ходові справи.

Лев зробив собі тверду постанову не відступати ні в чому від своїх принципів, а діяти рішуче й радикально. Вже були вироблені всі проекти будови фабрики й розпочалася робота над її будовою. Фабрика мала бути закінчена за два роки й на будову її потрібно два мільйони доларів.

Цієї суми фірма не мала. Не мала її навіть третини. Малося на увазі виключно зиски з торговельних оборотів у будучому. Малося на увазі викуплення більшості лісів Андресової, де можна експлуатувати. Обчислялося, що від збуту того дерева лишиться капітал для покриття видатків на фабрику. На ці самі гроші треба було засіяти всі вирубані простори молодим лісом, як цього вимагав закон.

Праця над виконанням усіх цих проектів забрала в Льва й ті невеличкі рештки вільного часу, так, що він тепер не вилазив з її кайданів. Його бачили раненько в бюро, в полудень на тартаку в лісі, по полудні в авті. Він з'являвся на кожному місці, де треба було вимірити, обрахувати, намітити. Він приймав безліч людей, що скрізь чекали на нього... Він остаточно забув і за Марію і за Гільду, і навіть за самого себе. Так само, як і Павловський, що малював свій вимріяний образ, замкнувся сам у себе надхненний одним бажанням, щасливо докінчити намічений плян.

Прийжджала Марія, але говорити з ним, чи побути з ним пару годин на самоті, не знаходила можливості. Вона почувала себе нещасливою, кляла себе й ту чортову працю, що руйнує її любов. Про шлюб не можна було тепер і думати. Не було коли. Лев так і сказав: — Нема часу. Мешкай тут, чекай, але не відривай мене від праці.

Марія, що бачила дійсний стан речей, прийшла до переконання, що добрим словом і плачем на нього не вплинеш. Вона мусить, або погодитися з своєю гіркою долею, або силою вибороти собі кращу. Вона запропонувала Львові

свої двісті тисяч, але він тільки всміхнувся. — Не в цих тисячках справа. Що вони мені допоможуть ?

Марія взяла це за образу й відступила. Вона відїхала додому й довгий час не давала про себе відомостей.

Натомість приїхав Павловський. Він уже скінчив свою картину. Ходив радісний мов мати після щасливих положів. Картина, казав, вдалася. Лев не мав часу, щоб поїхати подивитися на неї. Він запропонував Павловському їхати до Парижу.

Павловський картав Льва за Марію. — Чому не зробиш з нею порядку ? Вона, дивись, нещасна.

— А хіба ж я щасливий ? — відповідав Лев. Я не маю часу ! Зрозумій ! Я потребую принаймні два-три роки свободи ! Хай почекає. Я також чекаю. Я не маю часу дихнути, а вона тільки одно : весілля. Не втіє й це.

Після цього Павловський уже не знав, що казати. Він скористав радою й допомогою Льва, забрав свою картину, забрав свої манаття й відїхав до Парижу.

Відсутности Марії, Лев не помічав. Не помічав також і тієї кореспонденції, що зав'язалася між ним і панною Гаан. Він відповідав з обов'язку, з увічливості... Діставав великі, дорогі копerti, перечитував, що в них було, відкдавав, писав нашвидко відповідь і забував. Все це прикривалося умовами, проектами, розпорядженнями. Треба затягнути позичку в державному банку. Треба реклямувати підприємство між своїми людьми. Треба боротися з ворожою пропагандою, що не шкодувала проти нього ні слів, ні засобів. Йорданов zostався тепер у тіні. Натомість виріс Лев. Всі знали його, всі ним цікавились. Його лаяли, його хвалили, його оскаржували, та з нього вимагали.

Статті про фірму Йорданова почали з'являтися й у закордонній торговельній пресі. Здебільша негативні. Комусь залежало на цьому, хтось давав на це гроші, бо ж там задушно не друкують. Проти цього необхідно боротися, а для боротьби треба моральної сили й грошей. Те й друге мусів Лев здобувати.

Рідна преса також не зовсім йому сприяла. Він увійшов у конфлікт з кооперацією. Навіть цілком помірковані в економічних питаннях люди вбачали в його праці якусь ненормальність. Цей швидкий ріст ! Ця захланність ! Це неможливий ентузіазм, що робив з самого Льва деспота, тирана.

Наростав конфлікт між Львом і громадянством. Він не знав його причини, бо не відчув з початку настроїв. Він не розумів свого власного громадянства, що нікому нічого не сприяє. Те громадянство дрібничкове й заздрісне. Воно не може бачити людину, що стає над його головами. Це мусить бути щось під один шнурок, якась збиранина маленьких закоханих у себе талантиків, що не дозволить нікому ви-

битися над встановлений рівень! Цього Лев не врахував і через те набув нового ворога. Він мав дуже маленьку кількість прихильників серед своїх. Йому закидали, що не бере чинної участі в громадянському житті. З нього вимагали багато, але нічого не давали й навпаки: всі, де тільки могли — шкодили.

На запити чому Лев мало жертвує він відповідав: — Жертвую скільки можу. Ненавиджу принципово тих, що жертвують і тих, кому жертвують. Філантропічної роботи не визнаю. Жертвують ті, що тримають свої пару тисяч у панчосі... Коли б усі жертвували стільки для праці, як я, не було б у нас потреби для жебрання. Мій принцип діло! Праця й нагорода!

Такі відповіді викликали тільки невдоволення. За півтора року гарячкової діяльності від часу заложення фундаментів його фабрики Лев змінився до непізнання. Його не дивував уже „Граф Цепелін“, не манили заморські береги. Він знав, що Цепелін став уже буденною реччю. Він розгулює собі сюди й туди над океаном і ніхто вже не дивується. Все, що з такою цікавістю в боротьбі народжувалось, скоро ставало звичайним явищем. За короткий час встановилися повітряні рейди навколо цілої планети. За короткий час заговорили кіна людською мовою, за короткий час з'явилися на стріхах будівель антени. Лев чув цей рух, це страшенний біг уперед і це впливало на нього... Йому здавалось, що все, що робиться навкруги нього самого, робиться дуже поволі. Він почав вираховувати роки свого життя й побачив, що коли так буде працювати далі, то зробить дуже мало. І він бажав усе скрізь прискіпити, надати нове темпо. Він почав дуже гарно розуміти американців, що ломають авта та власні карки, але тремтять за втраченими п'яти хвилинами.

Фірма Йорданов набула вже цілу валку власних тягарових авт. Збудувалася давно проєктована залізничка, але все то було мало. Треба тут не залізнички, а залізниці. Треба збільшити швидкість залізничного транспорту. Треба організувати летунство, бо це найшвидший засіб комунікації.

Тим часом відчувався брак капіталу. Фірма докінчила переговори з власниками лісів Андрейової й законтрактувала десять тисяч гектарів будівельного лісу. Треба негайно приступити до його експлуатації, бо необхідні суми на будівлю, на транспорт, на утримання персоналу, на виплату робітникам. Випущені акції не дали бажаних наслідків. З'явилося мало зацікавлених. Видно мало знайшлося тих, що хотіли розстатися з своєю панцохою, мало кого приваблювало хоч не велике ризико, мало хто думав вступити в лави чинних, а не мертвих гуртівників капіталу.

Світова преса засипана відомостями про революції, про зміни кабінетів, про зброєння. Цілий світ на вулкані. Маєрево червоної революції ходить по всіх краях Європи, стукає до кожної хати. Борються два світи. Там СРСР. Лев знає її здавна. Раз молився до неї, раз її проклинав. Не знав, до якого табору схилитися. І нарешті вступив туди, куди тягнула його, його духовна істота. Він став тим, для чого народився. Він тепер активний ворог СРСР і на його кордоні осмілювся заснувати свою невелику твердиню для боротьби.

В цей саме час пройшла звістка про советській демпінг. Англія затоплена советським деревом. Навантажені советські пароплави стоять по різних американських гаванях і чекають на розвантаження. Виникло питання яким чином здобувалося те дерево. Заговорили про невільничу працю, про надзвичайно низькі ціни. Влада заборонила дерево розвантажувати.

Виникла сварка. Заговорили письменники, прихильники свободи. Заговорили прихильники ліги прав. Би́лися за дерево завзято всі прихильники людини, тільки одно всі забули: що дозволили „міжнароднім акулам капіталу” взяти під захист право мільйонів советський рабів, і інтерес мільйонів європейського пролетаріату.

І поки велася возня й сварка за советське дерево, кілька ринків фірми Йорданов відпало. Відпали ринки в Англії. „Міжнародні акули” дались вмовити „захисниками прав людини й громадянина”. Советське дерево не було прийняте ні Англією, ні Америкою, але воно також не поплило назад до Архангельська. Воно зникло в тих гаванях, до яких прийшло.

На біржі зчинився сполох. Лев одразу виїхав у Берлін, але було пізно. Фірми тріскали, мов миляні баньки й не було спасіння. Сам Гаан зустрів Льва з кислою міною, але сказав: — Що ж було робити? Не можна було випустити з рук чудового дерева, що майже задармо лізло в руки. — І при цьому розводив руками. — Дехто при цьому нажився, але більшість, як бачите. Ми деякий час не змоглим також робити в вас замовлень. На ринку до чорта дерева. Що з ним? Палити? Але ж з нього можна будувати пароплави так само, як і вашого. Які його руки рубали? А кого то обходить?

Перші симптоми кризи виступили в усій своїй величі. Економічна преса біла на сполох, але ніхто не спішився рятувати положення. Виступили на кін безробітні. З початку не багато, але їх армія росла з дня на день. Захисники „прав людини й громадянина” мають над чим тішитися. Вони мають тепер широке поле діяльності, бо сотні тисяч безробітних хочуть їсти.

Лев проїхав усіма знаними країнами, де цвіла індустрія й побачив скрізь занепад, розпачливість і крик. Безліч димарів перестали диміти. Все це збільшило й політичне нап'яття. Спокійні міністри швидко замінялись неспокійними. Ті говорили промови, вимахували завзято руками, але димарі все більше й більше вгасали, число безробітних усе збільшувалось, а прихильники прав людини й громадян на тішились, що криза, що капіталісти гинуть, що прийде революція.

У серпні вернувся Лев з закордону й поділився своїми враженнями з Йордановим. Той віднісся до всього з холодною розвагою. Передовсім треба буде скоротити й свої видатки. Різні наші філіялки, що ми так щиро скрізь про-розсівали, мусять бути згорнуті, — сказав Йорданов. — Вони не виплачуються. Також прийдеться трохи скоротити платню робітникам. Це дуже прикра річ, але необхідна.

Не може бути й мови, щоб заставити будову фабрики. Це виключається. Газетна метушня все зростає, папір йде... Це єдине, можливо, вирятуює з прикрого становища. Треба грошей! Необхідно видобути гроші! Пів мільйона доларів вивезло б цілу справу з болота. Ліс, що міг би дати ті гроші, спокійно стоїть на своєму місці, шумить, як звичайно й не журиться. Приходиться все чекати з його рубкою, бо нема куди відвозити. Фірма забезпечила його й лишила на пні.

У такій ситуації минула ще одна зима. Ні наступна весна, ні літо не принесли зміни. Будова, що майже на три чверти викінчена, от-от припиниться. Робітників зменшилось на половину й платня їх дуже понизилась. Подражнене громадянство, не знаючи де шукати рятунку, спихало вину на приватників, що підривають народню кооперацію. Лев з цього приводу висловився за приватників і це дало притоку для нових на нього нападів. До нього навіть звернувся представник кооперативів за поясненнями.

Лев прийняв того представника в своєму бюро й сказав: — Я ніколи не відважувався говорити проти кооперативів, але коли заговорили проти приватників, я рішуче став на бік останніх. Можливо я помиляюсь, зараз я переконаний, що не помиляюсь. Класти надію на саму кооперацію й не розумно і не практично. Не думайте, що світ спасе комунізм, гуртівництво. Світ спасуть мудрі люди, що пожертвують себе безкорисно для цієї мети. Кооперація надто плятонічна, щоб могла охопити всі галузі сьогоднішньої господарської структури. Перед нами велитенські завдання. Наша земля вагітна природними багатствами й тут необхідно викликати мудрих, відданих підприємців, майстрів мистців свого діла, бо формалістична кооперація з її тяжчим апаратом, з її безконечними статутами та інструк-

торами ніколи не дасть собі з цим ради. Ми мусимо не тільки розвивати промисл, а головню збудувати індустрію. Тяжку індустрію, металургію. Ми маємо нерозроблені поклади руди, вугля отут на цих самих, де ми стоїмо, місцях... І коли б ми тільки збили хоч невеличкий національний капітал, ми зможемо викликати підприємця, ми заставимо його взятися за винахідливість, за відповідальну працю, за поступ. Цього не дала й не дасть кооперація. Для цього треба виключно приватної ініціативи, а ті, що твердять інше — мрійники і „ідеалісти"... Їх час уже минув. Тепер нарастає час ділових людей, людей практичних у широкому розумінні, людей з головами на в'язах... Я міг би, — казав Лев, — вказати вам на приклади інших народів, але то таке очевидне, що зайві тут балачки, зайві слова. Я, пане мій, не за капіталістичну систему господарки, але й не за соціалістичну. Я за систему природного розвитку, за системою, в якій диктуватиме не доктрина, а національна необхідність і національна рація. Ось моя система. А вона каже, що треба зуживати для праці не те, що хиле, добродійне й безрадне, а те, що сильне, здібне та ініціативне, не дивлячись на те, звідки воно походить та якої системи притримується. Боротьба мусить провадитися не за систему, не за доктрину, а за саму працю, за право на неї, за її доцільність і життєву необхідність. Це моє вірую!

І останнє, на що хочу звернути вашу увагу, це ту загрозу, якій підлягає кооперація з боку політичного. Це, зрештою, всім зрозуміле й я не бажаю над цим зупинятися.

Представник кооперативів вислухав заяву Льва, завдав ще кілька питань і від'їхав. Внедовзі це з'явилося в пресі. Комуністи вивжили це, перекутили й розпочали шалену нагірку на Льва. Він виходив мало не людоїдом, що жере живе людське м'ясо й то ще з тих найкращих пролетарчиків...

Серед такої атмосфери Лев зовсім задихався. Ось на днях доглядач будови фабрики заявив, що робітники вимагають платні, інакше заставлять роботу. Лев це знав. Він сподівався цього з дня на день, але не бажав здатися. Він писав, їздив, шукав нових кредитів, але таких ніхто не пропонував.

В цей час у Льва смикнулась думка про те найгірше, що він так уникав... Він може одружитися. Він здобуде гроші. Він стане знов на ноги й рушить у хід тяжку машину праці. Він готов пожертвувати собою, своєю свободою, але він мусить докінчити почате. Він не має права в цей найтяжчий час зложити руки й відступити.

Марія вже майже стратила надію на одружіння. Вона від'їхала додому, знов замкнулася в своїй кімнаті й напру-

жено чекала менту, щоб знов повести свій наступ. Йшла зима, весна, прийшло літо. Ні. Нема нічого. Лев усе більше й більше вгрузає в свої справи. Його не можна витягнути для півгодини спокійної розмови. Він увесь змарнів, очі його горять, ніби в сухітника. Марія почала боятися за його здоров'я. Він на межі божевілля. В нього нема ні своїх особистих думок, ні своїх інтересів, ні своїх бажань. Він увесь у тій праці, що стоїть розпочата й чекає кінця. Що він їсть? Кілька овочів, шматок хліба, шматок ковбаси... Коли він їсть? Коли попало й де попало. В авті, при бюрку, на тартаку. Спить він мало. Лягає коло дванадцятої, а в шість рано вже на ногах. Його постіль проста, тверда, вояцька. Він не звертає на це уваги, бо прийшовши до спальні виснажений мало не вісімнадцять-годинною працею, він падав на постіль і засипляв мертвим сном. У шість годин його будив годинник і він нашвидко одягав свій простий одяг, нашвидко лив каву, нашвидко переглядав нові часолиси й брався за чергову працю.

Так жив Лев. Так проходили його дні, місяці й роки. Він не знав і не давав собі пільги. Ніколи не прийшло йому на думку попустити свій режим, а навпаки. Він міркував, як би збільшити свою снагу до праці, як би доцільніше використати такий короткий день. Яке вузьке й коротке людське життя. Як мало людині тієї одної голови й тих пар рук.

Через це Лев зробився дійсно сильним і дійсно великим. В його худому обличчі яскраво виявлене постійне напруження. Очі його завжди рухливі, завжди горючі й завжди повні думки. Шкура його обличчя прибрала бронзової барви, а м'язи рук і ніг майже залізної твердості.

Одружіння! З цим словом зв'язується питання: з яким? Лев уже не раз гонив злу й підступну думку від себе, що завжди нав'язувала йому спогад про панну Аїду, про її чудові, повні прихильності листи, про її натяки, про її захоплення ним і про... її мільйони. Не її, а її батька. Старий завжди був до нього прихильний, він не раз подивлявся здібності Льва, його працьовитість, його підприємчивість. А що коли б?

З цією грішною думкою носився Лев пару днів... Не давала вона йому спокою. Проклята, підступна думка, але за нею ставали мури недокінченої фабрики, розбиті його надії... Ще далі з'являлися мільйони... Там десь дуже далеко є гроші, є ті самі доляри, якими можна б звести до кінця мури, якими можна б знести цей ліс, перевезти його в Європу... Хто знає, що можна далі... Ось тут у цій землі — є вугіль... Тут безперечно великі схоронища вугілля... Там десь далі, кажуть є нафта... Хто знає, що можна з того зробити. Можна звести мури не одної фабрики,

можна звести їх багато, можна провести залізниці, дороги... Загудуть, закрутяться машини, заревуть сирени... Тисячі біднішого, загнаного люду знайде працю... Можна буде зробити з них таких самих, як і скрізь людей, таких працюючих і таких розумних... Школи! З'являться школи... Мусять з'явитися школи. Там де праця, де капітал, де машини, там мусять бути школи... А школи рятунок, рятунок усім...

Такі думки мучили неспокійного Льва. Вони іноді налягали на нього мов крига збуреної в повіль ріки. Вони не давали його сумлінню прийти до порядку й зважити чи добре це, чи чесно, чи має він на це моральне право? Що зробить з собою Марія? Отже вона також була колись коло нього, разом з ним... Отже це вона цілувала його втомлене чоло тоді, коли він був маленький, непомітний продавець у крамниці сукна. Вона завжди, мов вартувик, стояла коло нього і в ім'я своєї великої любови боролася за нього... Як відставити її тепер? Якими словами сказати їй: Марія. Відійди. Ти вже більше не маєш що коло мене робити. Я хочу бути без тебе.

Так. Це не легко сказати. Не легко навіть думати про це. Одна думка, це вже певний рід муки, що гальмує біг кожного дня саме тоді, коли треба діяти, треба щось знаходити й рятувати становище.

Лев сам-на-сам з своєю думкою не здолав встояти на землі. Він пішов до Йорданова й сказав йому, що має на думці.

Старий посміхнувся, підсів до Льва, поклав на його плече свою тяжку, оброслу руку, подививсь у його очі й сказав: — Ви син мій! Я чую вас і вас розумію. З першого дня нашої зустрічі я пізнав у вас самого себе й не помилювався. Признаюсь, ваш намір, ваш намір жертвувати собою, зворушив мене, але вбачаю в ньому небезпеку. Подивіться скільки навколо нас ворогів: усі села навкруги збольшевичені. Державна влада нам не сприяє, громадянство також не зовсім. До цього ще прибавиться ваша наречена. О, не підцінюйте її сили... Коли в гру входить пристрасть... Це, друже мій, небезпечна зброя. Що ви? Ввесь світ проти себе хочете мати?

— Ні і так! Хай! — крикнув Лев. Поставлю все проти себе й переможу. Переможу, бо я, а не вони, маю рацію! Інакше все одно нема мені рятунку. Вигляд мурів редокінченої фабрики зжере мене живцем. А той мертвий ліс? Хочу принаймні боротися... До кінця!

— А ваша наречена? Що вона?

— Що вона? Вона така сама жертва, як і я. Я нічого для себе не беру. Зрештою вона мусить також думати.

— Вона думає. Для неї її справа не менше важлива, ніж для вас ваша.

— Але ж... Я не маю своїх плянів! Це не мої! Це пляни всіх! Всіх, що хочуть творити поступ. Мої пляни важніші...

— Хм... Це трохи, мій друже, наївно. Я вас розумію. Що тут важніше — судити тяжко. Для вас це, для Марії інше... Павловський має свої ідеї й уважає їх першорядними. Шабелян, якого ми пізнали колись, свої... Кожному своє. Але в усьому мусить бути одна й та сама засада: почате — скінчити. Боротьбу провадити до кінця. Цього вимагає від людини її характер. Людина мусить мати перedomсім характер. З характером людина перемагає...

Ми, — продовжує по короткій перерві Йорданов, — попали в труднощі. Я це передбачав. Передбачав і не зупинив вас, бо уважав вашу підприємчивість у принципі правильною. Передбачаю, що ваш теперішній намір принесе нам ще більше клопотів. Але не зупиняю вас. Навпаки. Хочу вам допомогти. Ви маєте великі думки й моїм обов'язком не тлумити їх, а підперти. Підходжу до того, про що вже не раз думав. Хочу формально й юридично закріпити за вами це підприємство. Ми оточені большевицькими агентами. Вони дивляться на нас удень і вночі. Вони бачать нас на кожному кроці, бо мають тисячі зайвих очей. Вирвати нам з рук цю невеличку нашу крамничку творило б їм велитеську приємність... Вони розпинаються за індустріялізацію. Вони женуть на загин мільйони людей, але вони готові зірвати в повітря кожную індустріялізацію, коли це не робиться так, як роблять вони. Тепер не машини, а пристрасті. Тепер не закони, а принципи. Робиться Дніпростан... Для чого? Для електрифікації краю? Ні. Це тільки на словах. На ділі це має викликати потрясаюче враження в світі й подив, що може створити большевизм. Це так. Бо Дніпростани вже будують давно й ніхто не дивується. І роблять краще, дешевше без гамору й без людських жертв.

Через це я хотів би закріпити за кимсь своє діло. Я старий. Коло мене нема нікого, кому б я довіряв. Вас я вибрав, ви виправдали себе й ви заслуговуєте бути власником великого підприємства. Кладу отже на ваші молоді плечі весь тягар проводу, а по моїй смерті ви будете єдиним спадкоємцем цілого підприємства. Ні, ні! Протести зайві. Я, зрештою, переконаний, що ви не відмовитеся від того, що здобули своєю працею. На днях ми переведем це формально...

Постанова Йорданова була остаточна. Він над цим уже давно роздумував. Акції підприємства переходили й так у руки Льва. Його вплив зростав з дня на день. Популяр-

ність його велитенська. Його знають як ділову людину в краю й за кордоном. З його іменем зв'язана ціла робота.

На Льва це все вплинуло. Він навіть по-своєму був зворушений. — Дякую, — проговорив він. Признатися над чимсь подібним я не думав. Моїм обов'язком було сприяти розростові підприємства й це все.

— Ваші обов'язки виконувалися добре.

— Не так все таки, як би хотілось.

— Тим більше це вас напружує. Я вам вірю. Людина вашого характеру зломитися не сміє.

Згода була довершена, мужчини міцно стиснули собі руки й розійшлися.

Боротьба ідей.

Лев вийшов на двір. Була ясна, дзвінка, передосіння ніч. Великий місяць полудив міддю все навкруги.

Помешкання Йорданова, так само, як і Льва, не відзначалось вибагливістю. Невеликий, утульний, дерев'яний будинок нехитрої будови. Великі від самої землі бікна, не мальовані стіни. Височезні, старі сосни заміняли парк, а кілька в неладі кущів творили подобу города, серед якого стояв дерев'яний, простий стіл з такими саме стільцями.

Тут у вільніші хвилини попивав Йорданов свій чайок з цитриною й заїдав свої улюблені баклажани.

Осінь уже виразно зазначає свій вступ. Кущі калини мають золотаві листочки й нагадують церковні ризи. Місячне сяйво лягало на будинок, на кущі, на столик. Від сосон клалися довгі, тяжкі тіні. Лев взяв напрямок по стежці, що вела через тартак до його помешкання. Ступав рішуче й швидко. Проходячи коло кущів, йому здавалося, що перед ним мигнула якась тінь. Лев на хвилюк зупинився, звучно свиснув, але коли втихла луна свисту, було навкруги тихо й усе на своєму місці. Сосни стоять майже не порушно, тільки недалеко лопотить тартак.

Лев швидко подався додому. Там він сів до столу й почав писати листа Аїді Гаан. Коли скінчив добрий шмат списаного паперу лежав на столі. Писалося значно краще й тепліше, але після Лев встав і довго ходив взад і вперед по кімнаті. Він думав. Він усе борюкався з собою. Постать Марії все ще стояла між ним і його намірами. Геть, Маріє! — кричала його одна істота. Ні, ти не маєш права вживати цього виразу. Ти хижак і обманщик! Що скаже твоя добра, стара мати? Подумай!

Від цього ставало йому тісно, душно, неприємно. Всі предмети непокоїли його, хата, здавалось, невдоволена своїм мешканцем... Навкруги ліс, глухий, старечий, темний ліс... Що ховається в його нетрях? Враз відчув себе дитиною, що лякається чорного ліса, що боїться ночі.

Нерви. Чортові нерви! Він стрясав головою, продерав очі й стан речей прибирав нормальний вигляд. Кістяк його фабрики чатував коло нього невідступно. Що він за капітан, що не здолає вести свій пароплав у буревій? Хіба не тоді гартуються, коли є боротьба й коли борються? Так і ще раз так! Він не сміє підпускати зневірливих, гнилих думок. Море бурхливе, хвилі б'ють, але там он маяк і беріг. Хто сміє перешкодити доплисти туди?

Ранішня пошта віднесла його листа. Та сама пошта принесла йому купу інших — листів і часописів. Це ділові, це приватні. Перш усього ці, що торкаються фірми. Це перш усього... Після свої. На все свій час, а передовсім обов'язки.

Подали ранішню каву і, як звичайно, при цьому він переглядає пресу. Перед ним швидко розгортається світ. Англія, Америка, Німеччина, Франція. Величний, неспокійний світ! Лев перегортає полотна часописів і в очах встають образи. Кризи урядів, упадок фірм, змагання спортсменів. Ах, мій Боже! Там скрізь стільки змагання! Лев цього разу дістав кілька часописів просто з Парижу. Були вложені в коперту — зашпилену гачком і переслані, як друк. Аа, це мій добрий Юрій посилає, — подумав Лев. Що може там мене цікавити? Все таки треба подивитися. Виняв часопис. „Парі Суар“, „Ле Матен“, „Пті Парізьєн“. Ось статті підкреслені червоним олівцем і... Ооо! Це ж Юрій! Це він, мій лабятий приятель.

Так. Не було сумніву. Це все фотографії Юрія. Ага! Це ти регочеш собі зо всього на світі. Це ти позакладав руки в кишені й дивишся в гурті веселих козарлюг на світ оком переможця.

Лев пізнав на фотографіях Юрія. Йому було дуже приємно побачити на цих ламах паперу. Він бачив його колись у келії число 12. Він бачив його впродовж кількох років спільного життя. Ввесь час йшли вони разом у боротьбі... Льва мучить цікавість. Він розгортає широкі листи часописів, шукає очима слова, літери, що говорять про його приятеля Юрія Павловського.

„Цьогорічна вистава влаштована асоціацією мистців пройшла під знаком нового таланту Юрія Павловського. Його картини притягали увагу відвідувачів і тішилися великим успіхом. Особливо відзначено його картину „Боротьба ідей“, що викликала захоплення всієї мистецької критики“...

„Юрій Павловський з своїми експонатами зібрав увагу всіх відвідувачів вистави. Його талант, сила вислову, відвага, подивудігні“.

Все далі й далі з великим напруженням розбирає Лев зміст написаного. Ах, як шкода, що він так мало розуміє ту мову! Але дивлячися на фотографії, на написи, на стрічки статей він відчуває сильне зворушення. Ти, мій дорогий, мій міцний друже! Як тішуся твоїми успіхами. Ти заслужив їх! Так.

Ти заслужив це своїми довгими роками душевного напруження, невтомною працею й великою вірою в себе самого.

„Ах, які ми бідні й нещасні” —одночасно подумав Лев. „Варто, щоб хтось чужий сказав про нас одно порядне слово й ми вже зворушуємось”.

„Ну що ж, відповідав йому другий голос. Самі себе ми не знаємо. Мусить нас відкрити чужий Колумб. Беремося будувати нове життя, а сили своєї й себе не розуміємо. Але все таки”...

Лев обертається сам до себе. Перш усього віра в себе. Віднайти себе, зважити свої сили й повірити. Без цього не можливо.

Через пару днів почала писати про Юрія й своя преса. Слава! Лев не тішився своїм успіхом, бо всі його знають. Він тут у всіх на очах. Його кожний день бачать свої люди, а через те можна його лаяти, можна над ним кпитися. Слава Богу, його приятель увійшов до нас оминувши рідну браму й сторожі громадськості не встигли розпізнати в ньому рис людської, та ще й рідної подоби. Навпаки. Він увійшов через двері чужі в чужому одязі, з чужим словом. Ого! Це щось іншого. До цього можна віднести з пошаною, раз і чужі його шанують.

Але хай буде й так. Не важливо то, що не річеве. Хай рідні люди й диваки, і не розумні, і не грамотні, і вузькі, і затуркані провінціальною безпросвітністю... Хай! Треба їх розуміти й треба вибачити. Інколи треба показати силу, упертість і навіть жорстокість.

Бо жити варто... І варто боротися! Ми все таки доб'ємось свого, бо ми наскрізь молоді, амбітні й нахабні. Це чудове!

Лев з місця береться нищити в собі кілька химерних почувань, що зненацька наплили в його душу. Досить. Треба знову взяти себе до рук. Твердості, твердості! По можливості більше твердості! Мусимо викреслювати деякі сентименти, хоч і шкода. Іноді сором признатись... Іноді хотілося б прочитати сентиментальний романчик, згадати добрі старі часи, літній буревій з веселкою й радісним соняшним вечором у товаристві серпанкової панночки, що плаче, сміється, дзвінко й соромливо сипле цілунки... Фу! До чого я дійшов? А все ти, мій друже! Все твій успіх!

Довго це не тривало. День, два й Лев встановив себе, мов розхитану вагу. На тартаку все працювала машина. Пошта приносить і відносить вістки, йдуть туди й назад потяги, земля крутиться. Нема ніде спокою й даремно його шукати. Перед Львом велика, страшна зима. У світі бушує криза, мов гураган, мов морський шторм... Скільки відваги потрібно, щоб отверто дивитись їй у вічі й не схибити, не відступити, не датись перемогти себе...

Лев замикає себе з цілим великим, твердим життям і, мов борець, напружує м'язи душі й тіла. Місцеве населення навкруги, мучене нужденним існуванням починає зводити своє жорстоке обличчя... Тут ще недавно пройшла революція зо скорострілами, гарматами й тачанками. Всі ці Івани, що працюють по полях, по лісах ще недавно стріляли, робили „нальоти“, громили трон і буржуїв.. Сьогодні вони жертви кризи... Сьогодні вони непотріб, по яким топчеться хто хоче — по обличчі, по очах... Сьогодні їм виривають язик от так, як кущ гірчаку на городі. Сьогодні вони хай у землю лізуть живцем, бо вони переможені, бо їх цар, їх фронт, їх усе, за що „на всіх фронтах кров лили“ — знищено, розметено, споганено...

Лишилось що? Большевизм? Так. Большевизм, гураган, пожежа й рівне місце, щоб на ньому наново почати жити. Отщо лишилось! І через те пішли села в большевизм. Навкруги, ген скільки не глянеш — села й села... І все то большевизм... У кожній хаті гостряться ножі й зуби й ціпко стискаються п'ястуки — ці знаки комуни.

Серед цього моря большевизму, глибоко в темному лісі, сполученому з містом невеличкою залізничкою, лопоче тартак Йорданова. Валяться столітні сосни й жере їх зуб машини вперто й послідовно. Керує цим Лев Бойчук, що день і ніч стоїть з гарячими очима коло свого станка.

В цей час несподівано приїхала до Льва його мати. Це його здивувало. Він уже давно не бачив її й за працею майже не мав часу згадати.

Лев зустрів стару радісно й тепло. Забрав її одразу до себе й нагнав служницю, щоб натопила хату, зробила добру вечерю.

Але мати була холодна й стримана. Це Лев одразу помітив. Що сталось? Вона трошки подібна на Льва. Ні, ні! Вона добра, рівна з м'якими рисами, але очі її... Ті очі! Вони запали вглиб і зморшки чола не привітні.

Говорила вона гарні слова, ті, які говорять всі добрі матері, але говорила поволі... Кожне речення витискалося з її уст і відпадало окреме від інших і самотійне.

— Левику! Дитино! — Почала вона по вечері. Дивилась йому просто в вічі... Я тебе прошу! Хочу раз тебе просити... Ти в мене один і ти це знаєш... Знаєш, що я горда тобою... Була завжди горда, навіть тоді, коли не було чого ні гордитись, ні тішитись. Життя моє й твоє було, як ти знаєш.. Ну, от. Люди іноді злі, не справедливі... Але я не дивилась на таких людей, де могла — відверталась від них. Іноді вони не знають, що думають і що говорять... Судять тебе... Але.. Ну, я кажучи по-доброму.. Я завжди в тебе вірила... вірила, — повторила вона це слово знизивши голос майже до шепоту. Очі її все дивилися на нього, а сама вона, здавалось, літає в

повітрі, ні в що на землі не впирається, хоч і сидить на краєчку шкур'яного фотеля...

Лев не розуміє її. Ні. Він напавду її не розуміє, бо що тут говорити? — Що ж вам сталося? — запитав він.

— Нічого, — відповіла мати. — Я прийшла до тебе нагадати тобі про нашу Марію. Знаєш її? Ти, кажуть, забув її? Ні? Ага. Це неправда, сину, бо ж хіба ми можемо забути про своїх? Але час з нею одружитися. Час, час... Кажу тобі... Люди про неї говорять... Має вона й батьків, ти ж знаєш?

Вона виговорила останні слова й очікуюче замовкла. Очі Льва зненацька поширшали й дивилися не відомо куди. — Чому, мамо, домагаєтесь від мене якраз тепер? — спитав він влучко.

— Не домагаюсь. Ні, ні. Я тільки нагадую. Тут домагання зайве. Ти мій син і чоловік Марії. Ти знаєш. Мовчиш? Ти ж тепер у доброму стані...

Лев посміхнувся гірко й сердито. — Я тепер у проклятому, мамо, стані! Хто вам говорив про мій стан? Який чорт говорив вам про це? — зненацька викрикнув він сердито й необережно швидко тратячи свою звичайну розвагу й зрівноваженість. Він встав і кілька разів нервово пройшовся по кімнаті. Вона водила за ним очима й ставала все рішучішою. Очі її набирались огню. Нарешті він знов зупинився й присів перед нею. — Мамо! — різко з намагою бути лагідним, проговорив він. — Скажіть Марії, що я не вартий її. Вона це мусить розуміти. Мусить розуміти, чуєте? Я, бачите, людина зла. Я сердитий і сухий... Я був би з нею недобрий! Ви ж бачите, як усі ненавидять мене? Ні? І це вам не видно? Ну, то вона це мусить бачити. Вона має очі й має вуха. Мене ненавидять! — знов викрикнув Лев. — Я не маю серця! Чи ви це знаєте? Я вирвав з грудей серце й викинув. Не маю його більше! — увесь час через силу кричав Лев. — Я не можу! Я все обняти не можу! І любов, і праця, і большевизм, і всі земні чорти й янголи... Все це мусить мене розірвати, як порох. І ви, мамо, не лякайтесь, що зродили не слухняне теля, а сердитого, неслухняго сина! Він ось перед вами! Дивіться на нього й жахайтесь!

— Ах, та Марія, та Марія! — додавив він по хвилі. — Той лютий янгол. Ви знаєте, що любов гірше зла, гірше ненависти? Є така любов! Марія заразилася нею...

— І ти! — коротко перебила його мати.

— Я кажете?

— Ну, а хто ж?

— Я, я! Ах, чорт би все забрав, але одружити нас двох не можна! Я це добре знаю. Не вимагайте від мене цього!

— Вимагаю, Левку! Вимагаю! Ти мусиш! Не бався з огнем! — сказала мати вже сердито й рішуче.

— Ніколи! — твердо проговорив Лев і відвернувся.

Це слово впало, мов тяжкий камінь на поверхню води серед тиші. Це був стріл у щось отверте. Хвилинку запанувала тиша. Така тиша, що чути дихання матері, що нерухомо на краю шкіряного фотеля сиділа, сціпивши на колінах обидві руки. Лев хотів, здавалось, покинути це все й втекти, але велика сила не пускала його. Він звичайно простий і короткий у своїх рішеннях на цей раз не знав, що йому вирішити остаточно. Мати дивилась на нього сердитим і переляканим поглядом, у якому видно було біль, образу й зневагу. Вона нарешті не витримала мовчанки й проговорила: — Ти це, Левку, сказав?

— Ну, — непевно відповів він.

— І не з'якався мене, ні себе, і навіть Бога живого, що в цей час дивиться на тебе й на мене, як на сина й матір.. А коли я відвернуся від тебе, дитино? А коли виречуся тебе? А коли проклену твоє багатство й усі твої оті.. — вона тут не знаходила слів. Вона хвилювалася, як дівчина і, не дивлячись на її старість, вона виглядала молодо, бадьоро, з рішучим поглядом.

— Все одно.. — почав було Лев.

— Цить! — перебила вона його сильним окликом. Я тепер кажу! Я хочу, щоб ти посоромився перед моєю могилою, над якою я вже стою.. Я — твоя мати!

Лев спустив голову й мовчав. Після відійшов на бік і тяжко присів коло свого столу до писання на стілець, що стояв боком. Нижня його губа була витягнута, зуби заціплені. Повільним рухом підняв свою руку й легко провів долонею по своєму гарячому, широкому чолі.

Пройшло знов пару хвилин. Мати дивилась на нього й їй стало шкода його. Вона встала, підійшла до нього, положила свою руку на його голову. — Левку! — проговорила на цей раз лагідно. — Зроби так як кажу! Зроби! Я знаю, що так треба. Інакше буде біда. Чуєш? Лев..

— Ну, — проговорив Лев. — Почекайте. Не кваптеся. Не можу ж я отак.. Я.. Ви не розумієте мене.. Ви ж не знаєте, що я й хто я. Не ваш я син, а.. хто зна чий.. Скажу вам через три тижні.. Ах, Боже!

Перед Львом стояла довга й тяжка ніч. Мати чекала. Завтра вона мусить відвезти з собою якусь відповідь. Так чині. Чекати три неділі не можливо. Там у себе вже роки чекає бідна Марія. Вона подібна на кістяк. Вона вмире.

Все це знає тепер Лев і все це зв'язує його руки, мов кайдани. Ну, що ж робити.

Ні! І ще раз ні! — вирішив він остаточно. Коли вже боротьба так до кінця. Хай буде!

І на другий день рано він заявив матері: — Ні, мамо! Судіть мене як хочете.. Судіть і засудіть.. бодай на смерть. А змінитись я не можу. Я буду такий, як є.

Мати не попросилась з ним і від'їхала. Лев був знищений. Довго не міг прийти до себе. Праця випадає йому з рук. Він сердиться, з'явилася нервовість. Тепер він небезпечний, справжній тигр, якого загнали в непевне місце й бажають обмежити його зв'язчу свободу.

Але чого їй якраз тепер хотілося приїжджати? Якраз тепер! Ще ж ніхто не знав про мої наміри, — думав Лев. А що, як сяду й від'їду за кордон. Скажуть утік? Ні, цього не скажуть. Я можу втекти, щоб вернутись з мільйонами, щоб здвигнути працю, щоб рухнути, мов повинь перешкоди й розмести їх на боки. І Марію також. І її!

А через чверть години він знов завагався. Щось упало в його думку. Якийсь яскравий, живучий образ. Це була все таки Марія. Він мав її ввесь час у глибині себе самого, в тій глибині, де сидить причаївшись колишній Лев з всіма його стражданнями, мріями й святощами. Він далеко загнав його від себе самого. Дуже далеко. В глибину, у морок, туди, де тільки має своє законне місце пекло, а не рай, що дає радість. Там у глибинному сиділо кілька частин колишнього Льва й вони вперто впливали наверх та нагадували про себе. Марія! Велична, повна вогненної любови душа! Не відкидай її. Прийми її й дай їй себе в обійми.

Це буває тоді, коли люди хочуть вернутися з початої дороги. Це буває відступ. У голові тоді починає вирувати хаос, по нервах проходить тепла хвиля упадку, у мозку щось рветься, тріщить, ніби струни перетягнуті...

Наступив вечір. Гарний, осінній, якого Лев не помічав, вечір. Він усе сідав коло свого столу й автоматично подавав годжував біжучі справи. Щоки, очі, уха його горять. Пальці його нервові й гарячі.

Хтось застукав до його мешкання й увійшов Трохим. — Якийсь чоловік хоче вас бачити, — сказав Трохим. — Не старий ще... Я його тут ще не бачив, з ластовицням таким. Не знав чи варто його до вас пускати. Каже, мусить вас сам бачити. Ніби на чотири оці...

— А чого?

Трохим розвів руками. — Хто його знає.

Лев подумав хвилину й сказав: — Пустіть! Хай приїде.

— А... — м'явся Трохим. А... того. Може я тут десь... — і він показав на двері. — Може б я десь тут посидів поки ви з ним того...

— Ні, ні, ні! — почервонів Лев. — Я не можу, щоб мене хоронили. Це мене зв'язувало б. Сам зо всім справлюся.

Трохим вийшов. Лев закупив цигарку, сів коло столу. По хвильці увійшов незнайомий. Лев направив світло лампи на нього й йому здавалося, що десь він його бачив.

Увійшовши, незнайомий оглянувся навкруги й назвав своє прізвище. Лев не розібрав його, хотів запитати, але покищо відложив це на після. Можливо вимене це, бо га-що йому ті різні, зайві, не цікаві прізвища.

— Чим можу вам служити? — поставив Лев питання рубом і випустив дим, не встаючи з місця і не подаючи гостеві руки.

— Я, зам'явся незнайомий. — Властиво... — його очі й пальці бігали, ніби розмацували небезпечне місце...

— Кажіть виразно! — твердим голосом допоміг йому Лев.

— Маю для вас важливі відомості. Маю дуже важливі... Тільки...

— Ну, ну! Сипте! Не лякайтесь! Я слухаю сам...

— Нее! Не те... Бачте, я розрахував... Ви самі знаєте, що все дороге є дороге. Ні? Задороге...

— Аа! Розумію вас. Бажаєте заплати. Так геть із тим наверх. Кота в мішку не продають. Ви звідки?

— Але повторюю, — не відповідаючи на питання, твердить незнайомий. — Відомості якраз для вас! Йй-Богу! Я не брешу. Хотів би за них дві тисячки, бо варті того... Побачите самі.

— Раніш мушу почути! Я вас не піддурю...

— Дві тисячки...

— Тьху, чорт! — крикнув Лев. Ви прийшли жартувати? Чи хочете, щоб я звелів викинути вас за комір... разом з вашими відомостями?

Гострий тон Льва зворушив незнайомого. Він сказав звідки походить, ще раз на бажання Льва вимовив своє прізвище. В руках м'яв свого земляної барви капелюха, але відходити не мав наміру.

— Ну, чого ж стоїте? — спитав Лев.

— Почекайте. Одну хвиличку. Мушу надуматись. Я гадав, що ви, що... вам буде це дуже цікаво, бо ж це відноситься вас і тільки вас з вашим підприємством, з вашим шефом.

— Ну, то кажу: говоріть. Буде це дійсно важливе — плачу вам ваші дві тисячі, не буде — викину вас за двері й усе. Сідайте.

Незнайомий обережно присів. — Вам, — почав він так само обережно, — загрожує небезпека. В вас була ваша мати?

— Ну?

— Я знаю. Її післала Марія, ваша наречена.

Цікавість Льва напружилась. Він підняв голову і в очах блиснув огник. — А ви як знаєте? — так само гостро запитав він.

— Знаю. Я більше знаю. Знаю, наприклад, що проти вас створена змова. Хочуть викликати великий штрайк, заколот. Ваша наречена разом з тутешніми комуністами...

— Брешете! — крикнув Лев і з силою гримнув по столі кулаком.

— Ні. Кажу правду, — вже спокійно говорив гість. — Проти вас уже давно ведеться фронт, наступ. Це ж вони робили бастовку. Це ж вони пишуть по часописах. Невже цього не помітили?

Тут незнайомий підняв голову й допитливо глянув на Льва. Той тримав себе бадьоро. Ні один м'яз його обличчя не зрадив мужності й штучного спокою. Тільки гострий зір впертий на гостя свідчив, що він цікавиться справою.

— Ваша наречена, — продовжував незнайомий, — уже давно знає про ваші взаємини з тією німкинею... До цього, можливо, спричинився листonoш фірми.. Дуже можливо. Можливо він вам навіть підтвердить... Тоді Марія, вибачте, що так зву її... Вона ж... Але. Я не те хотів. Хотів сказати, що тоді почала вона приймати деяких ваших знайомих... Заходив до неї Андрій. Знаєте? Напевно знаєте. З закордону є тут також один. Він ту справу організував на ширше. Він часто їздив і до Львова. А розпочалося це все вже давно, ще тоді, як ви почали будувати фабрику. Але ваша наречена працює з ними недавно... Після того, як довідалась... Ну, ви знаєте... Вона ж хоче вас знищити, зробити знов таким, як ви були колись... Я так її зрозумів. Подробиць пляну проти вас не знаю... Кажу чесно. Гроші давала ваша наречена.

Лев уперто дивився на незнайомого. В голові його вже повставали пляни. Ви можете все це доказати? — запитав Лев. — Це ж піде перед суд... Пам'ятайте!

— Докажу! — певно проговорив гість. Докажу! І докажу! Докази маю!

— Того, що приїхав від большевиків ви знаєте?

— Знаю. Бачив пару разів.

— Також знаєте чого властиво вони напосілися на мене?

— Знаю також. Це не може бути таємницею. Сильні люди їм завжди небезпечні... Отже...

— Гаразд. Але ж ви знаєте, що в правій пресі про мене писали: що я розсадник комунізму, що я використовую робітників, розмножую пролетаріат.

— Знаю це. Це їх робота.

— Як то? — крикнув Лев.

— А так. Це писали вони. Вони там і там. Це зрозуміло.

— Ага! Ну, гаразд. А тепер останнє: що заставило вас прийти до мене з цими відомостями?

— Біда... і каяття... Я, знаєте, попав у велику біду... Не можу казати через кого. Цього не можу сказати... Я

бачу, що заварюється велика каша... Чим скінчиться — не знаю. Знаю тільки, що я... що я був молодий і дурний... Що мене використали... Використали мою чесність, мій ідеалізм, моє почуття. Андрій тут підкотився, а Марія... Ет, не можу я цього оповідати. Вона на все здібна. Тепер я був одружений... Жінка вмерла й двоє малих дітей. От і все... Ні. Це не все, але не можу більше казати.

— Ви комуніст?

— Був ним. Я був з потреби, з необхідності. Тепер вирішив виступити. Не можу більше. Клубок усе замотується...

— Ну, гаразд, — проговорив рішуче Лев і встав. — Я хотів поставити вам ще кілька питань, але на разі досить. Ось на цьому куснику паперу прошу написати мені ваші відомості. Ваш гонорар дістанете... Лев протягнув руку до телефону, сказав слово й по хвилі увійшов Трохим.

— З цим чоловіком, пане Сорока, поїдете до Рівного. Там почекаєте на мене. Ну, ну! Пишіть! — говорив він незнайомому. Той почав писати. Коли скінчив, Лев казав йому: — Ви поїдете з моїм чоловіком до Рівного, там зачекаєте на мене...

— А чи не можна тут?...

— Ні. Тут не можу.

Незнайомому нічого іншого, як погодитися, не лишилося. Вони всіли з Трохимом до авто й від'їхали.

Треба негайно діяти. Лев присів і зложив Марії таку телеграму: „Чекаю на тебе в Рівному по можливості скоріше. Важлива справа в зв'язку з розмовою матері”.

Лев післав цю телеграму особисто. Після цього встав і, не дивлячись на пізню пору, відійшов до Йорданова. Той ще не спав. Лев ступив до його робітні й одразу почав: — Так. Ви мали рацію. Проти нас ведуть зо всіх боків наступ! — і при цьому швидко оповів усе, що недавно довідався.

Йорданов спокійно прийняв цю вістку. Він сказав, що варто поговорити з Марією... і подбати про ліквідацію того бациля, що прибув з ССРСР. Це корінь. Підтяти корінь і все засохне. І обережність... Будьте обережні. Це вам підкреслюю. Ідьте до Рівного.

— А ви?

— Я належу туди, де належу.

— Але ми мусимо розібрати це діло! — пристрасно сказав Лев і його очі заблищали.

— Я розумію. Ви їдете туди, я лишаюсь тут. Тут і там потрібні наші голови. Без них усе мертво. Випитайте того типа. Це може бути провокація, хоч... — тут Йорданов запнувся. Ні. Я хотів сказати вам кілька зайвих слів. Все зайве — зайве. Головне служба, цивілізація. Проводьте залізницю, будуйте завод тракторів, куйте іншу людину. Цю,

що бачите перед собою, здавайте в музей старовини. От і все, що хотів вам сказати.

— Так ви не їдете до Рівного ?

— Ні. Нема потреби. Ідьте й робіть, а листоноша нашого також не забудьте.

— Його вже підібрано.

— Ну, й гаразд. А вам тут я передам пару листів. Вони можуть також придатися до діла.

Йорданов відчинив шуфлядку бюрка й виняв листи. — Ось вони. Це я дістаю перед кількома днями, але не вважав потрібним вам їх показувати. До побачення.

Лев і Йорданов міцно стиснули собі руки й розійшлися.

Була глибока ніч, але спати Лев не міг. Він мусить з місця діяти. Так. З місця! Викликав шофера й новим автом з швидкістю шістдесят кілометрів відїхав.

Ця ніч була не звичайна. Яскрава, звучна, ніч сухої осені. Чисте небо всипане безліччю великих, ядерних зір. На траву спала холодна роса. Ліс стоїть мовчки, напружено. Сосни, мов грав'юри на чорній бронзі, застигли й ні одна голочка не прозраджує життя. Тільки листові дерева час від часу скидають свої барвисті оздобы, що нечуїно спадають додола й легко прилягають до землі. Вони шелестять тепер і неспокійні. Маленький подих вітру й вони вже шепочуться своєю рослинною мовою.

По нерівній дорозі, освічуючи перед собою вибої, мчало авто. Мотор ревів сердито, віз підстрібував, курява звивалася хмарою в нічній темноті й розкладалася по порожніх, зрошених полях.

Лев думав. От, як тяжко нам будувати людське життя. От скільки стоїть тобі на перешкоді дияволів. От, що мусить зазнати людина, поки рука й серце ствердне до каменя, до криці, поки знайде певну, рівну свою дорогу... І все так. Нічого не сталося в нас просто, природно, органічно. Тисячі років стояли ми отак перед обличчям сонця й якісь чорти хоронили наш святий спокій — хай буде він проклятий.

І тільки з'являлась душа велика й неспокійна, тільки робила крок не той, що століттями в свідомості нашої врився й уже: галас, нещастя. Ми не переносимо найяскравішої про себе правди, мов горбата людина, мов каліка, що прагне бачити себе красунем. А неміч, каліцтво своє хоронимо завзято й сердимось самі на себе... і на всіх.

Ні. Сьогодні Лев відчинив усі заставки своїх чорних дум. Ідїть у морок ночі й хвилями розлийтеся по рідних полях. Нема що таїти їх, коли є вони в душі. Геть з ними, щоб стати чистим!

До ранку було годин дві, коли авто зупинилось перед будовою, в якій містилось бюро фірми Йорданов і Ска.

Все тут мовчало. В одній з кімнат спав Трохим з своїм полоненим. Лев не звернув на них уваги, зайшов до шефівської робітні, замкнувся й не роздягаючись, приліг на шкур'яній канапі. Його довга, дебела постать не вміщалася на короткому ложі й через те його, у великих, тяжких чевеках, ноги сторчали догори через округлі поручні. Лежати так дуже не зручно, але Лев на це не зважав. Йому хотілося хоч на хвилинку заснути. Відчував велику, оп'янюючу втому, через яку всі бачені речі втрачали справжні обриси. Йому вдалось заснути, але по двох годинах він був знов на ногах.

Осінній ранок зводився поволі, але люди, бюро й усе, що виповняло довкілля, швидко рухалось, говорило, метушилось. Задзвонив телефон. На ці звуки з'явився комісар поліції й почалась робота. Прикликали вчорашнього гостя. Той стояв перед комісаром, блідий, мов старий папір, м'яв у руках шапку й оповідав те саме, що вчора. Лев уважно слідкував за ходом допитів, що його не вдовольняло. Надто мало придає комісар цьому значення. От коли б тут хтось сказав, що якийсь хлопчина написав протидержавного вірша... Це було б зовсім щось іншого.

Після покликали листоноша. Цей підтвердив зізнання попереднього свідка. Вдалось довідатися деякі важливі адреси зо Львова й туди негайно полетіли телеграми... Там здержується якийсь пан Ластовенко й мешкає в готелі „Польонія”. Одночасно зателефоновано, щоб у К. було арештовано товариша Андрія, що відбував саме нараду повітової комячейки.

Все це мало бути направлене на Рівне. На другий день рано прибула Марія. Лев насилу її пізнав. Вона була худа, суха й різуча, мов осока. Він закликав її до свого бюрка. Був неспокійний і схвильований. Кілька хвилин дивилися одно другому в вічі, після він закурив, глибоко втягнув у себе дим і стягнув брови. Марія одягнена в чорну шовкову сукню. Це ще підкреслювало її блідість, але краса її від цього не втрачала. Її очі, мов два агати, бігали й горіли на блідому тлі. Хода й ціла її постать напружена, Лев мовчки вказав їй стілець. Не скористала з ласкавости, а залишилася стояти.

— Ну, Маріє, — почав Лев випускаючи дим та струсюючи пальцем попіл цигарки, — ти здається бажаєш оголосити мені війну?

— Ні, не бажаю... Я її вже веду, — відповіла вона рішуче. Її очі внизалися в нього, мов два мечі.

— Безоглядно й рішуче?

— Так!

— Ти хочеш мене знищити?

— Так, як ти мене!

— Ти вільна. Я ніколи не торкнувся насильно твоєї істоти...

— Що? — викрикнула Марія й очі її хоробливо блиснули. Що ти кажеш? Ти! Отямся! Ти не торкнувся моєї істоти? Ти, що розтяв мене, мов куш бур'яну й викинув під ноги? Ха-ха-ха! Не хочу грати гістєричної панночки. Тепер мені це не личить, але воювати, битись, дертись пазюрами я буду! Чуєш? Я буду тепер з тобою битись, бо інакше нічого мені не лишилось. Ти хотів затушувати мене, відгорнути от так, як попільницю... Досить, мовляв, наїтився... Тепер мені, мовляв, потрібна не жінка, а доляри, марки німецькі... Помилився! Я не з такого тіста зліплена. Я не піду ні вішатися, ні топитися! Ти цього хотів би, але я не зроблю тобі цієї приємності! Ні! Я наперед знищу тебе, отщо я зроблю, а тоді... Ууу! Ти, кам'яна душе! Ти, що вчора був жебраком, сьогодні забув за матір, за мене, за правду, за честь. Ніколи не думала, що покохала такого людоджера. Я проклинаю тепер той день, коли моя клята доля наштотхнула мене на тебе! Тепер я знищена, стоптана. В той час, коли ріс тут у цьому лісі тартак у душі моїй росла мука пекла й я дні, ночі, тисла в собі полум'я пристрасти, зневаги, ганьби. Ті муки, що я...

Тут Марія зненацька урвала свою палку мову й вперлася поглядом у Льва. Він дивився на неї широко відчиненими очима, мов гіпнотезер. Його зір, здавалось, усе ширився, і, здавалось, він увесь обернувся в один зір, в одно велике, повне болю, глибоке, мов океан і горіюче, мов пожежа, око. Його підборіддя завжди гладенько й дбайливо виголене, сьогодні вкрите стернею волосся. З його очей витиснулось дві великі, тяжкі сльозини, так ніби їх хтось там з нутра силою видушив і поволі покотив по неголеному обличчі. І це не був плач. Ні. Це зовсім щось інше. Це було щось більше, щось страшніше. На його скронях нагально пульсувала кров, а м'язи щеленів, ніби в хижака перед жертвою, збільшились і від напруження, мов напнуті мотузи, тремтіли. Марія ще не бачила його таким. Це перший раз побачила вона Льва розшарпаного й обезличеного мукою й її жіноче серце стріпонулось, мов гаряча, піймана пташина.

— Маріє! — витиснулось з його посинілих уст слово. — Ну, так вбий мене! Ось тут моя зброя. — І він сягнув рукою до кишені, виняв браунінг і зо стуком положив його на столі. — Але вбий сама, відважся на це, докажи, що любиш, але не підсилай шпига, не підсилай гада. Я, Маріє, Кулак! З великої літери кладу на себе цю призирливу назву. Любити мене — любити чорта в людській подобі, а такої любови не існує. Вбий мене, Маріє, я тут увесь перед тобою! Обеззброєний і застуканий твоїм призирством, твоєю святі-

стю, твоєю безкорисною самопосвятою в ім'я любови. Ти жертва мого демона, що сидить у мені. Вбий мене, бо інакше я переступлю через труп твій, через труп моєї матері й не подивлюсь під ноги. В очах моїх не люди, а... машини, залізо, вежі з димом на шпильях... Ти твердиш: любов, любов! А як не маю я її в своїм чугуннім серці? А як зложено мене з матерії, що не приняла любови? Я хочу здобути істину, а не любов! Я хочу вирвати мільйони людей з дна їх любови й жбурнути їх у бій за істину! В бій за той саме шмат хліба з потом і кров'ю, тільки вирваний з рук вашої янгольської любови, яку щоденно дрібний крамар продає по всіх закамарках за гроші. Ви всі сто крат розмінені на тисячі дрібних пристрастей і кожна з тих дрібниць запихає ваш розум і ваше серце... І ви не бачите істини — грішної істини, болючої істини... Істини, з якої куються й храми, і їх боги, і весь мир з війнами та іншими злочинами. Ви, Маріє, маєте право виносити надмною вирок, але є Бог, там, над нами... Він хотів створити нас якраз такими, які ми є, бо інакше земля ваша й ваша любов, і ціла купа ваших хилих чеснот згнила б на протязі одного нашого року!... Ну, що ще хоч від мене? За п'ять років моєї праці я зробив себе нелюдом, казком і ніякий закон не може мене оборонити. Користайсь цим, Маріє! Бери он бравнінг, він заряджений, натисни спуск і вжени в мене кулю. Я віддамся їй, як і кожний, хто не боїться ні життя, ні смерті! Що хоч ще? Що хоч? — викрикнув Лев тремтячими устами. Голос його з пересердя охрип. Звуки виривались з його уст, мов їх хто силою гнав... Горло його висихало й велике воло час від часу нервово бігало під натягнутою шкурою.

Марія замовкла. Він ударив по ній цілою силою свого єства, перед яким вона завжди пасувала, згортала свої фронти й відступала. Це зробила вона й сьогодні. Через це й стала вона рабом своєї пристрасти. Це виявляло наверх цілу велич його духової постаті... Вона знала, бачила, розуміла й відчувала всіма своїми змислами, що він щось значно більше, ніж коханець, ніж чоловік, ніж Лев Бойчук... Вона не знала, як назвати це, але не могла не любити, не коритись, не піддатись йому.

Вона зненацька знесилилась, зломилась, мов під великим тягарем, і присіла на той саме стілець, що перед хвилиною не помітила... Після вона відвернулась, оперлась об спинку стільця, ліктями, поклала на руки голову й заплакала.

Лев глянув на неї згори, здалека... В устах його не знаходилось більше відповідних слів... Він хотів би краше взяти її рукою, мов скигливе кошеня й віднести його кудинебудь під лаву, але одночасно в ньому горів той са-

ме вогонь, що й у ній. Може трохи інший, може сильніший, але все таки вогонь, що палив його знутри.

— Ах, Лев, Лев! — вирвалося через плач з Марії. Ці звуки нагадували те саме, що переживала колись Марія в кімнаті своїх приятельок. Тільки тепер вона тут, перед ним, майже коло його ніг. Він дивиться на неї, але очі його ледаче чи помічають її. — Я люблю тебе страшно, страшно!... О, Лев! Не відпихай мене, а візьми мою любов, мою муку, моє горе велике. Я люблю, як люблять усі люди разом на землі. В цьому все моє. Більше я нічого не можу зробити, більше нічого не встані зродити моє вбоге, дрібне серце. Лев! Будь хоч хвилинку милосердним! Мусять же мати місце на землі й дрібні серця, що можуть вмістити...

Але саме в цю мить до кімнати хтось швидко й голосно застукав.

— Прошу! — різко викрикнув, ніби сполоханий Лев і сам довгим, розмашним кроком ступив у напрямку дверей і шарпком відчинив їх. Увірвався Трохим.

— Пане шеф! — крикнув той поспіхом. — Йорданова вбито! Тартак горить!

Це був грім, що вдарив у голову Льва. Він цього ніколи не сподівався. Він з місця зірвався, схопив зо столу револьвер і крикнув: — Арештувати? Арештувати цю жінку! Раз-два! Трохим! Станьте тут і стережіть її. Авто мені!

З цими словами він вирвався з кімнати й зник. Марія не встигла промовити слова. Вона зірвалась на ноги, з початку, здавалось, хотіла кудись бігти, але глянула на Трохима й сіла знов на своє місце. По часі прийшов по неї поліцай. Він сказав, що панна є арештована й попросив йти за ним. Вона встала й, усе ще не віддаючи собі ясного відчиту, пішла за поліцаєм.

Лев одразу побіг до свого авта, але воно було замкнуте в гаражі і ключ був у шофера. Шофер був на верху, там, де йде переслухання. Лев біжить на верх і без попередження стуком вривається до кімнати. Тут натикається на нову несподіванку.

У кімнаті перед комісаром поліції спокійно сидить чепурно одягнений панок. Це Китай. Лев одразу його пізнає. Той пізнав його також, зривається з місця і, протягнувши обидві руки, нахабним голосом кричить: — Ааа! Пане Бойчук! Ми ж знайомі! Ви ж тікали колись до СССР!

— Геть! Сядьте! Не знаю вас! Це пане комісаре, звернувся Лев до комісара, — може той саме Ластовенко?

— Це він і є.

— Це шпигун! Його негайно повісити! Це провокатор, що бунтує наші села! Це все його діло! З місця з ним у тюрму!

Китай знов нервово зірвався й кинув йому нахабно в саме обличчя: — Ви за свої слова будете відповідати! Я ваших погроз не злякався. Мене виміняють за першого ліпшого ксьондза, але вас не мине те саме, що й вашого купця.

— Заціпни! — заревів Лев і схватив револьвера. — Ти! Потворо міжнародня!

— Ну, що мені тепер... Я буду мовчати... — сказав майже спокійно Китай і сів на своє місце..

— Пане комісарє, — звернувся Лев до поліцая. — Домагаюся докладного й негайного слідства. Винен за все він! — і різким рухом руки вказав на Китаю.

Спокій Китаю впливав на Льва позитивно. Він бачив перед собою ворога. Його можна взяти рукою, здушити, як кошеня, і вижбурнути за вікно, але годі. Треба з ним розправитись інакше. Треба не задушити його, а зробити так, щоб він сам задушився, щоб усі його гідкі тенета, які розставляв для всіх, опутали його самого. Гидко своїми руками торкатися його...

Комісар сказав, що слідча комісія й військо виїхали на місце подій. Лев запитав де шофер і вийшов.

Але їхати до лісу не довелося. Поліція повідомила, що ціла місцевість сильно зворушена й що являтися йому туди й небезпечно й нема потреби. Навколо стоїть військо з кулеметами й його туди не пустять.

— Ні! Я мушу туди їхати! Там нищиться праця моїх рук і голови, а я буду тут?

Лев не ходив тепер, а гасав, лютував, мов звір з кулею в тілі. Одначе нічого не можна робити. Вмішалися до справи військо й поліція. Вислано кінноту. Можна собі уявити, що зробить там кіннота. А ті, що завинили, ті сидять собі спокійно й сміються. Теж влада... Грім її бий на місці...

Він пішов знов до свого невеличкого бюрка. Це та кімнатка, що бачила стільки днів і ночей, коли Лев, мов куля, вгрузав у тверду стіну перешкод і руйнував їх своєю всемогутньою працею. Тут ось перед кількома хвилинами була Марія. Вона сиділа на цьому стільці, а сльози її капали на підлогу. Скільки вилилось тих сліз і ще вилетється. Не можна на них зважати. Треба йти вперед, треба діяти, треба бути сильним серед буревіїв. Головне серед буревіїв. Тепер якраз треба втриматися на поверхні. Довкола стільки ворожнечі, ненависти. Всі проти одного, всі, мов змовились. Одні байдужі, інші заховано підлесливі, ще інші отверто ворожі й не зупиняться перед ніяким кроком, щоб тільки знищити, згладити його з лиця землі.

Це ж бо перший паросток того великого будучого цієї країни. Це росте щось велике й небезпечне. Це буде кінець тим пасажерам, тим мільйонам голопасників, що з ці-

лого світу налізли сюди голопасничати на безсиллі й нещасті тутешнього люду. І вони одразу відчули це. Вони одразу вдарили на сполох. Часописи на всіх мовах заговорили про нього. Всі інтернаціонали, всі вороги правди живої звелись зненацька й заблискали своїми жадібними й хижими очима. Бо ось там у лісах, у багнах витикнулось з землі щось інше, щось не те, не їхнє... Треба його знищити. Через любов, через чужу владу, через політику, — нема негідних засобів, коли йде про життя й смерть голопасників. Але все таки знищені вони будуть. Все таки прийшов їм нарешті кінець. Тут встає нова, зовсім інша сила, покищо сліпа, але повна кипучого гніву, й бажання. Ось, ось, пізнає вона сама себе й уже свідомо піде в бій за право своє зганьблене й зневажене.

„А я, — думав Лев, тішуся, що поставив проти себе все те гидке, все злочинне, все добродійне на словах і хижі ділі, гниле в своїх основах і безсиле, коли проти нього поставиться справжня сила”.

Лев не міг ні їсти ні спати. Хвилювання його надто велике. Він, мов змагун на старті, очікує ось тут своєї хвилини, щоб на перший знак рванутися вперед до перемоги.

День тягнеться довго. Настала ще довша безсонна ніч. Лев ходив з кута в кут свого бюро, час від часу підходив до свого телефону, щоб поінформуватись як стоїть справа й чи не може вже він нарешті виїхати на місце події. Йому все відповідали відмовно. Він лютував. Та проклята влада. Вона напевно сміється собі в кулак. Йорданов. Він не виходить з думки Льва. Що з ним, з його трупом? Чому не привозять його сюди? Ні, ні! Досить! Треба їхати туди! Це рішуче!

Лев швидко накинув свого шкур'яного плаща й вибіг шукати шофера. Знайшов, розбудив його, викотили самоката, всіли й поїхали.

— Просто в ліс! — скомандував Лев. — Повний хід!

Самокат загудів, шарпнувся. Пружне сяйво рефлектора освітило порожню вулицю міста. Ось минають останні будинки. Он там висока будова в'язниці. Там Марія! Згадав її, але не зупинився й на хвилинку, бо ж там у лісі вбито Йорданова й до цього часу не привезено сюди.

На двадцятому кілометрі самоката зупинила нічна стійка вояків. Назад! Дорога вперед заставлена. Там революція. В тому селі розташувались улани. Далеко на обрії видно полум'я пожежі.

Лев не хотів послуухатись, хотів їхати далі. Він протестував, домагався побачення в начальства. Його відвели до квартири коменданта відділу.

Той саме спокійно спав, був невдоволений, що його розбудили. — Що? Чого від нього хочуть? Він не може нікого прийняти вночі!

Та Лев не зважав на ніякі крики, чи невдоволення. Він увірвався до коменданта. Так і так. Прошу негайно пустити мене на місце події. Там загинув мій шеф, минуло два-надцять годин і не маю про нього ніякої вістки.

— Даремно, — сказав комендант. — Його вбито і вкинуто в полум'я пожежі тартаку. Зрозуміло вам? Потребуйте більше? — майже сердито говорив комендант. — Вам нічого туди їхати. Завтра наше військо очистить терен і можете навідати ваше пожежище, а покищо вертайтеся назад і чекайте десь у норі. Інакше й з вами може те саме статись, що з вашим шефом. Заварили кашу так вмійте її з'їсти.

І це все. Лев зрозумів, що розмовляти з цим представником влади зайво. „Його спалили” — думав Лев. Його спалили. Його все таки досягли... Скільки пройшов, пережив, перебачив... Не втік від їх руки...

Лев сів у авто й повернув назад до міста. Коли прибув, тоді починало світати. Сирій осінній ранок поволі вкрався на зміну ночі. Лев почував велику тілесну й душевну втому. Він відчув свою самоту, свою велику самотність на цій землі. Ще недавно коло нього вертілося стільки різних дармоїдів, підхлібників, а тепер ось він вовтузиться цілу ніч і нікого нема коло нього.

Як був одягнений, так і бухнув на ту саму канапу, на якій спав минулої ночі. Треба заснути. Треба захоронити сили на завтра. Завтра пічнеться новий бій. Втома перемогла й він заснув.

Спав дві години. Щось мучило його й у сні. Він, мов звір, що відчуває небезпеку, прокинувся й одразу зірвався на ноги. — Що є? Де Трохим?

Кинувся до телефону. — Гальо, гальо! Як стоять справи? Що? Нічого нового? Я сьогодні їду інтерв'ювати на місці. Я... я!

Увійшов Трохим. Лев кинув телефон. — Що Трохиме? Які вісті?

— Ніякі, пане. Ось пошту приніс.

Лев почав переглядати пошту. Часописи вже писали про його нещастя. Здебільше раділи. „Ми вже давно перестерігали загаль, про ті ненормальні”... Чорт би вас забрав! На вас тільки большевиків... Тільки їх... Вас тільки на Соловки! Там вам, клятим міщухам місце! Радієте з власної глупоти, бо сліпі, бо не бачите два кроки перед собою. Може й мають рацію большевики, що винищують гниль і непотріб, що сама, мов худоба лізе на різню.

Читаючи свою пресу, Лев упав ніби в зневір'я. Бачив, чуп перед собою якийсь загал, якусь череду, якийсь натовп... Всі кричать, галасують. Дробляться на мікроскопічні частинки, лаються й плюються... Душать самі себе й кричать рятунку... Брат тішиться з нещастя брата й веде на нього ворога тайною стежиною. Ненавидять тих, хто має відвагу сказати правду й то в вічі. Кидаються на тих, що творять, що вибіваються, що вказують дорогу. Пхаються, мов козли, за першість, спихаючи один другого в безодню.

Громадянство! Як тобі не соромно! Чоловіче! Оглянься на себе й пізнай себе! Не топчи того, що тобі незнане! Пізнай його!

Так думав Лев, але думи його тут між чотирьох стінами. Ніхто, крім його самого не почує їх і заглохнуть вони тут на місці, не принісши плоду.

Думи не давали Львові спокою. Хотів відірватися від них. Відганяв Марію, матір. Не йдіть до мене здалека! Ви не мої! Ви не знаєте мене, а я вас. Ви проти мене. Дайте мені спокій. Я сам зайшов у цю вулицю, сам і вийду... Або? Ну, впаду, так впаду, але ласки не буду просити й не визнаю вашої правди. Відійдіть!

Щоб заглушити свої думи, він підійшов до радіоапарату, відчинив його. Хай говорить цей мертвий предмет, коли нема людей, з живою мовою. Ага! Москва. Побідоносний пролетаріят! Могутня лявіна!... Колосальні досягнення!... „Слушайте, слушайте! Радіо комінтерн!“ Доклад про Дніпрострой... Велічайшая в міре гідростанція... Рабочій клас свідетельствует всему міру"... шістдесят два метри висота греблі... сорок два водяні спусти, кожний тринадцять метрів... три тисячі мільйонів кіловат... двісті сімдесят мільйонів рублів...

Кричи, кричи! Голосніше кричи! На цілий світ кричи про свої досягнення! Бо ти досягнув... Скільки мільйонів?... Ах, що тут трупи? До чого тут трупи! Тут кіловати, тут перемога пролетаріату, тут голос, що говорить на цілий світ і всі з побожним надхненням слухають його. Так. Я вас розумію! — кричить Лев. — Я вас ненавиджу, але я вас розумію. Ми з вами ще зустрінемося не раз у нечесному бою, бо чесних тепер нема й бути не може. Там, де бореться віра з вірою, чесного бою не буває...

Але все таки досить. Треба заткнути писок тому особужному апаратові. І заткнув його. Сів тяжко на зачовганій шкурній каналі... Ну, що ж далі? Вези, горбата доле, далі свого коханця! Не зраджуй, стара грішнице! Підпирай у час, коли хитаюсь, валюся п'яний найміцнішими соками твого життя! В мозку моєму вавилон, нерви нап'яті, кров скіплюється й гусне, а все таки гаряча й неспокійна... Ах! Щось тріснуло в черепі! Чую, що рвуться клятві нер-

ви. Рвуться, мов погані нитки... Яка нечувана слабкість, яке гидке, підступне безсилля опановує твоїм тілом. Як не виміряні, вузлові, несподівані рухи... Ну, чи варто жити хоч ще одну хвилину, чи варто дихати далі, чи варто заставляти серце далі робити безглузді свої удари, коли все навкруги? Ось давись: планета репнулась на половину й усе, що було на ній, обертається догори ногами та з грюко- том валиться в репину...

У тому кошмарі, у звалищах мигнуло обличчя Йордано- ва! Лев виразно побачив його, тверді, оброслі, поверчені чекістом руки... Ага, от він кінець! От де ти найшов свою могилу. В вогні, що сам наклав і сам запалив... Лев узяв ті листи, що перед від'їздом дістав від Йорданова. Це були погрози якихсь невідомих людей. Вимагали від нього гро- шей, але він спокійно дивився в вічі небезпеці, спокійно стояв у керми свого підприємства. Він навіть не згадав про це Львові. Чому? Напевне, щоб не хвилювати молодого співробітника. В нього ще нема потрібної твердості, спо- кою, розваги. От через що Йорданов не повідомив Льва про ці листи раніш.

І тут Лев помітив у собі ще одну дивну рису. Він не відчував жалю по своєму шефові, добродієві, й учителеві. Так ніби його й не було. Вмер у вогні, але... Боже мій! Чи Лев сам так боїться смерті? Чи задумувався коли над нею? Ніколи. Він не чув, не розумів цього слова. Воно для нього порожній звук. Так само як і любов. Лев з жахом по- мітив, що в дійсності він нічого і нікого не любив. Він має в собі не потяг любити, а потяг творити. Це те головне. За це варто вмирати, варто жертвувати своїми симпатіями, близькими людьми, особистим щастям. Мати, Марія? Чи любив він їх коли. Так і ні. Були коло нього, турбувалися ним, переносили за нього страждання... Брав це, як собі належне й навіть не дякував. Він не вимагав цього від них, ніколи не просив, і не розумів також їх чому вони розпина- ються за нього. Він так мало міг дати їм від себе й так ма- ло обіцяв... Лиш невеличкі хвилинки, менти, кришини між працею, думками міг уділити тим двом жінкам. Якийсь там випадковий погляд, якась усмішка, якийсь потиск руки. Бу- вало відчував до Марії ніжність, навіть натяк любови, але за хвилину це зникало, як барва розпеченого й викинутого з вогню заліза. Легко збувався думок про неї, легко йшов і зраджував... А чи зраджував? Не думав над цим. Не було нагоди, бо не зраджував собі самому, не зраджував свого діла. За решту не думав і не міг думати. Це все, що існує поза ділом, не належить до нього.

Не любив насолод і не розумів їх. Не почував для цьо- го потреби, бо мав одну насолоду в бігу своєї праці. Це роз- ходилося по всіх його нервах, опановувало його серцем і

вже не лишалось місця для чогось іншого. Міг відмовитись тютюну, алкоголю, смачної їжі, жінок. Не вимагав м'якого ложа, тільки одягатися хотів добре, зо смаком, але й це не для себе. Коли дивився на себе, в дзеркало, думав за свій завод.

І все таки його так само любили, як і ненавиділи. Все таки він чув себе завжди в центрі. Здавалось, що тільки для нього крутиться ця планета, а всі люди на ній тільки на те створені, щоб він міг з них ліпити свої вимріяні заправки... Птахи, рослини... Де бачив він ці оздобы землі й чи звертав на них коли більшу увагу? Ніколи. Знав їх, помічав їх, наступав чоботом квітку й сердився, що посховзнувся, чи зачіпився за неї. З лайкою розчавив якусь кузьку, що лізла не туди, де треба... Співи птахів заважали його думкам, а чисте повітря з приємністю міняв за сморід машин і куряву димарів... Сонце було для нього зайве. Годинник і електрика зовсім добре заступали йому його.

І все це робив не намірено. Ні. Робив так, бо через таку атмосферу проходила його життєва дорога. Інакше не могло бути. Здавалось не підлягав ніяким законам, а всі закони підлягали йому.

В цей час, час тяжкий, небезпечний, що чатував на людину, мов злодій з ножем у затиснутому кулаці, Лев почував себе знервованим, напруженим... Незрозуміло чому стають перешкоди, чому невдачі, коли цього не сміє бути. Йому хотілося б розтоптати невидимого ворога, пхнути його від себе, штовхнути чоботом. „Робочій клас", пролетарія всіх країн, холера, чума... Ось що гальмує працю, а знов що таке праця? Гидке, неможливе питання. Все крутиться й тільки людина починає завдавати питання й відповідати, одразу тратить можливість бути чинною. Протиріччя з'їдає снагу й силу.

В цю хвилину натрапив на Льва Павловський. Він був передучора в Парижі. Свою славу й перемогу пережив у маленькому колі власних, голодних і жовчно-заздрісних колег, що лазили перед ним навколішки й одночасно з приємністю хватилися за найменшу його хибу, за найдрібніше неприхильне зауваження критики, щоб хоч трошечки стягнути його до того рівня, в якому призвичаїлися його бачити. В ім'я того, „щоб чоловік не зазнався", в ім'я „бажання йому добра", дрібненькі люди, мов хробачки, точать силу таланту, шарпають його напружені нерви. Ні. Їм не ходило про його „спасіння", про його „збереження". Їм ходило про стягнення його з того місця, куди мали намір самі піднятися, але через **безсилля** ледачість і нездарність не досягли. І як смів хтось інший осягнути те, що не вдалося їм? Як він смів? Стягнути, викпити, знищити...

Це звалось приятелі... Це ті, що колись були при ньому, радили, помагали куснем хліба, клепали по плечі, навіть признавали його... Тепер? Тепер самі злякалися вовка, якого довго викликали та в якого не вірили...

Павловський зрозумів своїх приятелів. Скоріше тікати від них. Скоріше, скоріше збавитися їх опіки. Не бачити їх підхлібства й одночасно заздрости. Вони тепер нічого не допоможуть йому. Вони вже вмили руки й уже не підіпхнуть на слідуєчий ступінь слави, а навпаки стягнуть назад. Тікати від них!

І він утік. За останні гроші купив квіток, бо там, далеко, в лісах живе хтось, що якраз не знає заздрости, не знає іді, інтриги. Для нього слава Юрія — його слава, бо він тішиться кожним зростом, кожною творчою силою, кожним успіхом. Показатися тепер перед ним, бути в його товаристві, бачити й чути, що він так само радіє моїм успіхом, як своїм власним — єдине бажання Павловського. І він полетів через гори, річки, міста Європи в обійми свого приятеля. І великі люди бажають на хвилинку приятельства. Особливо тоді, коли схвильовані, мов океан, що тим більше хвилюється, чим ширші має береги. Ні підводні ріфи, ні чрібні острови не зупинять його хвиль. Навпаки. Розіб'ють їх, розшарпають, знищать і самі втопляться. Тільки міцний далекий беріг зупинить біг хвиль і зведе їх назад у належне місце.

Лев не чекав його, але в цей мент нічого приємнішого не могло бути, як зустріч з Павловським. Це злітаються два приятелі з різних кінців Європи. Це зустрічаються два буревії, дві сили, нарешті дві людини, що пройшли через огні, через гарт твердого життя кожний своєю, але подібною дорогою.

Ще в потязі довідався Павловський про все, що сталося зо Львом. Руїна, смерть Йорданова. Він уже уявляв собі того приятеля й з розгону гнався підтримати його. Біг, як тільки міг. Потяг мчав дуже поволі. Прибіг до його бюро й застав його якраз тут. Рванув за двері, вирвав їх мало не з одвірками...

— Лев! Це я! — викрикнув Павловський і приятелі летіли один другому в обійми. Один на шпилі слави, другий на шпилі упадку, а обидва пристрасні кожний по-своєму.

— Як добре, що ти приїхав. Мене тут догризають! — сказав Лев.

— Чув! — викрикнув Юрій. — Але не падай духом... Не першина!

— То це ти, Юрій! Пізнаю тебе! Тебе буде знати цілий світ. Ти це? — говорив здивований Лев. Здивований, мов дитина. Не вірилось йому, що він знов бачить свого великого приятеля.

— Через тебе ! Це ти зробив мене таким.

— Подивись, що там про мене пишуть, — вказував Лев на купу часописів.

— Плюй ! — крикнув Юрій. Плюй на то ! Якийсь осел ме-
ле дурниці, а ти маєш на то звертати увагу. Гнилі, беззубі
дурні ! Ми ще їм докажемо, що це не кінець, що це тільки
починається.

— А де ж твоя картина ? — питає Лев.

— Там ! — кричав Юрій. — Там, де для неї місце. Не мо-
жемо везти цінностей сюди, де панують татари й дурні. А
ти не впадай у розпач. Нічого ! Боротьба є боротьба ! Ма-
єш воду, каву. Хочу привести в порядок душу й тіло. На-
чхай, брате, на все. Виїдемо звідсіля й знов почнемо ! По-
їдемо покищо до мене, в мою хатчину. Ні ?

— Ні. Перше мушу поховати свого шефа. Ця людина за-
слуговує на мою увагу.

— Так. Але ти зможеш хіба поставити йому пам'ятник
на тому місці, де згоріли його тартак і кості. Але давай во-
ди ! Хочу помитись. Майже дві ночі не спав, не мився, ма-
ло їв. Гнався через Європу в цю нашу „прокляту Евразію”
мов дурний, мов шалений. Не можеш собі уявити як хо-
тів бачити тебе !

— Вірю.

— Ну от і гаразд. Тепер давай тієї води. Хочу їсти.

Лев почав жити. Почав з маленького... з руху, коли
покликав Трохима, щоб приніс води й щось попоїсти. В
нього з'явилося зацікавлення, почув коло себе приятеля,
друга, брата й людину. Ще не всі його покинули. Ще є на
світі живі душі, що можуть любити й такого Льва безкорис-
ною творчою любов'ю.

Павловський мився, завзято їв, чув велику втому, але не
мав наміру піддатися їй. — Ти ! Лев ! Слухай ! А де ж Ма-
рія ? — питався запихаючи рота шинкою.

Лев не знав, що сказати. Він не думав про Марію. Не
мав часу.

— У в'язниці, — сказав Лев.

— Як то ? — зірвався на ноги Юрій.

— Я посадив її. Зрадила мене.

— З ким ?

— З большевиками, з... — хотів сказати найгірше сло-
во, але воно застрягло йому в горлі й лишилось там. — Не
знаю з ким, але вона проти мене ! — вирвалось у нього.

Павловський не розумів, — Марія ? Проти тебе ? Ні, ні...
Це щось не те. Оповідай ! Але все ! Нічого не затаюй. Хо-
чу знати все.

Лев мусів йому оповісти. — Дурниця ! — ніби мечем
розтяв Павловський останні слова Льва. — Нічого ти не тя-
миш. Принцип, принцип ! Який у чорта принцип. Ти хотів

пожертвувати собою за мільйон. Задля принципу, чи задля грошей, чи задля своєї впертості? Ти? Лев? Якого я завжди знав і так чортячо високо цинив. Я не віддав би тебе за мільярди, за все золото цілого світу, а ти себе за мільйон. Дурниця! У принципі є безліч гарних речей так само, як за склом вітрини... Але в руки не візьмеш. А тут тобі готові, з неба й то справжні гроші! Питав ти її, що вона там-та дасть тобі мільйон? Ні. Не питав, а вона дасть тобі не мільйон долярів, а мільйон дурниць. Ех, ти, ти! Що там той чужий мільйон тобі допоможе. Ти краще гріш візьми й оберни його в мільйон. Це буде штука. Де є Марія? Хочу її бачити!

Хоч-не-хоч, а приятелі поїхали по Марію. Дві години тривало поки її видобули. Була знищена, але вже встигла заспокоїтись і виглядала бадьоро. Вийшла до них у в'язничну канцелярію й здивувалася, побачивши Павловського, що з ревом якогось захоплення простягав її свою велику лапу.

— Марія! Ви? Ах, Лев, Лев. Як змарнував ти свою львицю. Соромся. Ну, але тепер... Чого так дивитесь? Вітайтесь. Між вами я! Чуєте?

Але тут не було місце про вітання, чи сентименти. Лев був холодний. Простий, блідоватий з огником в очах він увічливо вклонився Марії й сказав, що вона вільна. Вона посміхнулася. Мабуть подумала: ти даєш мені волю? Ти, що знищив її? Але не сказала нічого, забрала все, що мала з собою й вийшла. Перед брамою на них чекав самохід.

Боже, які дивні ті люди. Лев ніколи не думав, що починаючи границею, з сірими стовпами й літерами, до яких майже молився, дійде сюди. Він, Марія і Юрій. Їх троє. Всі вони зібралися сюди в цей час — однакові, рівні й незрозумілі.

Хилиться час до вечора. Треба спішитись. Трета їхати, щоб почати знов життя й боротьбу. І перед тим, ніж всісти до авта, Лев подивився на Марію, посміхнувся й протягнув їй руку. — Маріє! — проговорив він. — Подай мені свою руку. Добре?

Марія підняла свої довгі повіки з похиленою вниз головою, глянула на нього з-під лоба. Але погляд її був теплий і радісний. — На, Лев! Обидві! Ти не був би той, кого собі вибрала, щоб перед входом до раю, не зайшов до пекла.

— Слава! — крикнув Юрій. Він був захоплений, як і завжди, коли бачив що „вони” щасливі. Лев взяв подані руки Марії й поцілував їх. Вона кинулась до нього, обняла його міцно тут, на вулиці. На щастя не було тут, крім шофера, вартового перед брамою в'язниці та Юрія, нікого. Марія пригорнулася до Льва. — Ти! Мій болюче коханий! — витиснулось з її уст. Лев обняв її також, підвів до авта

сказав : — Ідемо ! Там, можливо, нас чекає нарешті щастя. Юрій ! Сідай !

— Ні ! — сказав Юрій. — Сідайте наперед ви. Я сяду проти вас.

Вони всілись. Самохід загарчав, шарпнувся й покотивсь рівно, плавно, майже беззвучно.

Сонце було над заходом. Швидкість самоходу все збільшувалась. Коли виїхали в поле, він летів уже, мов стріла. Дорога порожня. Улани ще звечора розчистили її й тепер скрізь тихо, порожньо й безлюдно. Люди розпорошилися, де могли.

А самохід усе мчить. Мигають дерева, чорні, поорані стрічки піль, хати. Здалека вже помітно над лісом величезні димові хмари. Здавалось, звідти летить якийсь гураган. Самохід стрільно мчав назустріч буревієві, назустріч усьому, що може спіткати його по дорозі й що меншала віддаль, то в повітрі збільшувався запах смоли й згару. Ще чверть години й перед очима подорожніх повстала величезна картина страшної, лісової пожежі. По дорозі зустріли валку вояків. Зупинили самохода, перевірили документи й дозволили їхати далі. Самохід рванувся знову вперед і гнався, мов дикий кінь, просто туди, де кінець землі й де починається вічний огонь.

Огонь ! Море вогню ! От горить він перед нами ; сполучив небо й землю. Чорні, бронзові, попелясті, червоні вулкани вириваються, повільно зводяться, розгортаються вправо та вліво, хапають у могутні обійми небо й здушують його. Воно, мов полонена красуня, рветься, випинається, відпихає від себе дужі м'язисті руки, але знесилене в нерівнім змаганні здається й грузне в страшних хвилях чорно-бронзової безодні. Земля підноситься вверх, вигинає лоно, жахливо тремтить, б'ється в спазмах привалена страшним тягарем диму. Змагайся, змагайся, всемогутня !

Лев, Павловський і Марія одухотворені одною думкою : змагання ! Кожний по-своєму, кожний так, як говорить йому його єство, але всі мають свою велику мету. До неї йдуть певно й неухильно.

Перед самим лісом самохід зупинився. Гаряча машина нервово тремтіла, мов жива, ніби й вона відчувала загальний настрій. Її рефлектори зікрато дивляться вперед й відбивають величну картину змагу. Вечір на все кладе свій знак : на поля, на рослинність, на вогонь. Сонця не видно. Воно сховалось за пригірок і звідти горить ще своїм соняшним, величним огнем. Гора виразно зарисована й кілька над нею хмарин видаються величезними опалами, що повільно повзуть просто на вогонь.

Лев стояв перед обличчям картини, дивився широко відчиненими очима й думав. Кути його рота опустилися вниз.

Брови зсунулись, але так, що на чолі залишилися зморшки гніву.

Натомість Павловський радів. Очі його весело світилися. Він увесь неспокійний і, здавалось, кожної хвилини готовий кинутися вперед, бігти, весело сміятися й співати.

Марія дивилась на все зрезигновано. В її очах не було ні вогню ні холоду. Була тільки певність і гордість. Чула силу свою й знала, що перемога її близька. Її жіноча краса, її воля надавали їй особливого, повного приваби чару. Ось вона стоїть тут при боці того, кого кохала, за кого страждала, кого ненавиділа, за кого йшла скрізь, куди тільки треба було йти.

Тишу перервав Лев: — Бачу хиби свої, — сказав понуро... Тепер вони отам горять... Але не відступлю! Клянусь тут, на цьому місці! Не дамся їм! Покажу їм силу свою! Всіх дияволів переборю. Пічну знов від А, ще раз пекло здвигну, світ зрушу з його дороги, але своє докажу!

Марія й Юрій слухали його уважно. Не перечили. Чули в словах силу, характер, переконання. — Мужиків, мужиків здвигни. Кулачно оту, що в норах сидить, — сказав Юрій.

— Здвигну! Підкопаю їх спокій і зірву динамітом. А ти, Маріє, стій зо мною! Кінець нашій війні. Дай руку. Ще раз дай! М'яка вона та міцна. Такої потребу.

— Переконався? — сказала Марія й дала обидві руки. — На! Обидві! Завжди, навіть коли з ними була — була твоя! Сам ти казав, що іноді людина зраджує свої засади, щоб їх захищати. Ні?

— Може й так. Тільки не бався з огнем... Тепер поїдем і пічнемо наново. Дерево горить, але не моя сила. На цьому місці виросте вже не дерево, а щось ліпше. Золото. Золото виросте! Тут під землею поклади, скарби! Тільки ври-
тись у неї й винести.

Більше не було й чого казати. Все сказано. Всі слова вилились, усі звуки прозвучали, всі думки перейшли свою дорогу й прагнуть вилитись у чини. Вечір йшов швидко, пожежа все розгорялася, небо глибшало й горіло, земля піднімалася, птахи осінні кричали дикими голосами... Ціла природа принишкла, мов тигриця, що чатує на свого ворога. У жили, кров, у м'язи вливалася жорстока, звіряча сила й хотілось кинутись на вогонь, придушити його, знищити й звести знов мільйони дерев, що стояли на цьому місці.

— Ідем! — сказав Лев. — Вперед!

Всілись. Машина загарчала й рванулася вперед. Гойдаючись по нерівній дорозі, вона мчала в придушений при-
смерком вечора дим. Перед очима вирували сірі, клубаті, часом осяяні відблиском пожежі, валуни диму. Зправа не-
порухно стояли стіною незаймані пожежою листкові дере-

ва. Блискуче, злегка пожовкле листя відбивало вогняні стріли й нервово тремтіло, мов ранене, мов облите гарячим, мов діткнуте смертю.

Машина врізалась у ліс. Згар, дим. гострий запах смоли. Наліво купи згарищ, недогорілі, оглодані вогнем, чорні стовбурі дубів. На місці тартаку купа попелу й перегоріла, по коліна, ніби залізна потвора, загрузла машина зоваленим димарем. Зникли будинки, зникли склади, зникло все, що тут було, тільки кілька робітничих бараків та з проваленою стріхою сторожівка сумно стояли між згарищем і руїною. Коло них були люди, що рухались, ніби мурашки з розваленної комашні, зносили хто, що бачив до купи, гармідерили, розмахували руками.

Лев не міг байдуже проїхати коло цього місця. Заставив машину й певним, пружним кроком підійшов до бараків. За ним пішов Павловський, а Марія лишилась коло машини.

Привітавшись з робітниками, Лев обійшов руїни. З уст його не вирвалось ні одне слово. На місці, де згинув Йорданов, зупинився, зняв шапку й кілька хвилин простояв мовчки в глибокій задумі. Люди, що йшли за ним не відважувались заговорити, бо відчували все те, що діється в душі цієї людини. Навіть Павловський замовк. Навіть цей не знайшов слів, а мовчки ступав по землі, дивився в обличчя пожежі, що далі на сході палахкотіла, дивився на недогорілі рештки дубів, на розстроцену машину, на клуби диму, що спокійно, ніби з кадила, піднімалися від стоптаної вогнем землі й тягнулися догори.

День усе далі відходив на захід, вечір і сутінь чіплялися кожного предмету, часом прилітав слабкий вітер, піднімав легкий, мов пух, попілець, оголював незгаслі жаринки, що сміялися усмішкою пекла.

Тут, на це місце, ступила нога двох сил. Вдарилися й розбилися. Мов два буревії, мов дві планети. Тільки вогонь, чад і попіл лишилися... Тільки рана, що ятриться на очах Бога й людей, що творить гнів, кличе помсту, бурить нараостаючі пристрасті.

Лев та Юрій відійшли. По нерівній стежці від листового лісу стелилися вогкі листки клену, липи, берези, що липли до підшов взуття й відпадали.

Коло самоходу чекала на них несподіванка. Марія висіла з авта й розмовляла з якоюсь старою людиною. Лев і Юрій одразу пізнали його. Це був Шабелян.

Посивів старий, згорбатів, очі ще глибше вгрузли під чоло... В сутінку вечора зовсім зникали в чорній норі і, здавалось, це говорить людський череп. Тільки рудуватий, ватовий одяг, старі, розбиті, черевики та зім'ятий на голові кашкет тримали людську подобу.

— Не тямлю вас... Еее! Було то давно, — говорив глухим, байдужим голосом на запит Льва. — Йду ось, дивлюся: горить ліс. А де ж княгиня Андрейова? — думаю. Зустрів ось пані й питаю. А вони самі не знають. Десь у Парижах померли. Еее! — і старий махнув рукою.

— А куди йдете? — запитав Лев.

— Куди? Питаєте куди? Додому, чоловіче Божий. На своє. Відсидів ось, що заробив, відпокутував і знов туди. Ноги, бачте, самі туди тягнуться.

— А що ж будете там робити? — питав Лев далі й дивився на нього здивовано. Чув, бачив і розумів його. Був йому близький, а питав тільки для слова.

Старий відповів одразу. — Господарити буду! — майже викрикнув.

— А маєте там що? — все питав Лев, бо хотів пізнати те єство до дна. Хотілось помацати душу його, хотілось зачерпнути від нього його великої життєвої сили, хотілось брати від нього слова, важити їх, мов золото й складати на дні своєї душі, мов скарб.

— Землю маю, — певно відповів старий. — А земля все. Додам праці, поту й буде хліб.

В голову Льва ввійшла нова думка. — А не хотіли б ви їхати зо мною? Я маю для вас роботу. Маю фабрику... Були б у мене сторожем... — сказав він.

Шабелян здивовано подивився, поміркував. — Ні! — рішуче проговорив він. Вісім літ чекав... Вісім літ надіявся, що своє побачу. Хочу вмерти на своєму.

Лев поспіхом дістав свій гаманець і виняв банківку. — В такому разі візьміть від мене хоч це. На початок! — сказав він і вткнув старому в руку гроші. — А ми ідемо! Будьте здорові! Це ось, що горять, мої ліси. Коли будете щось потребувати — зверніться до мене.

Після цього Лев, Юрій і Марія всілились до возу, тріснувши дверцята, загарчав мотор і машина пішла рівно по яскравому освіченій рефлекторами дорозі.

Старий стояв на місці. Не рухався. Гроші тримав у руці й дивився в слід машині. Ось вона ще недалеко, ось віддалюється, ховається в сутінку вечора. Ось загортає її дим, туман, вечір, ось зовсім зникла... тільки серед тиші й сутінку, чути, як реве мотор, як клекоче сила, що розсипається луною в лісовій хащі.

„Хто був це?“ — питав себе здивований, підбадьорений щастям Шабелян. „Звідки взялася така людина? Перший раз зустрів таку... Пройшов життя, бачив досить різних, різних людей, а такої не зустрічав“.

Не вірилось, що тримав у руці справжні гроші й що дістав їх отак просто на дорозі від незнайомої, чужої людини... Дивувався й дивився все туди, де сховалося авто,

ніби там бачив відповідь на свої прості питання. „Мене ? Шабеляна ? Мене хтось пожалував ? Хм... Дивно!“... Питався він себе беззупинно. „Мене хтось зрозумів ? Допоміг?“ — снував свою думку та йшов за нею все глибше й глибше в душу свою. „Нікого про це не просив. Нікого ! І не буду просити!“ — закінчив свою думку й більше не мав чого сказати.

Після він обернувся й повільно, ступ за ступом, пішов. Гроші не ховав до кишені, а ніс їх у затисненому кулаці... В душі його прокинулась і забреніла нотка радості, очі трошечки заграли. В його засохлій уяві знов виникли й проясніли привабливі картини: поле! Чудесне, дороге поле чорної, м'якої землі. Він погноїв його, зорав, посіяв. Сходять дрібними паростками зернята... Один, другий, багато, мільйон паростків... Вони ростуть, тягнуть соки землі, пнуться до сонця, хвилюють під подихом вітру... Навкруги сонце, сонце й сонце.

Картини мінялися. Уява охоче їх малювала, стирала, знов малювала, мов химерна дитина. Душа росла, кріпла... Ноги, руки, кожний м'яз, кожна жилка починали жвавіше рухатись. Старий оживав. В ньому прокинувся його всемогутній Бог. Відчув під ногами своє на землі місце, відчув твердинь і опору.

Темнота все густішала, сяйво пожежі все збільшувалось, освічувало дорогу, ліс, дерева, кожную ямку, що чорніла на землі. Освічувало постать Шабеляна, відкидало набік його довгу тінь, мов сурма, грало й кликало вперед. Від заходу подував вітерець, ворушилось освічене листя. З неба мигали зорі, у просторі, у всесвіті, вгорі, внизу йшли, кожний своєю дорогою, світи.

Кінець.

1929—35.

Н. Г.

Советські літературні аскари

IV. Павло Тичина (гл. ст. 313—326).

Є щось трухляве у ПЛУЗІ.

Ось воно:

Поете, любити свій край не є злочин,
коли це для всіх!

І, подумайте! Що за умовна любов до рідного краю. Постільки-поскільки. Але ж постільки-поскільки це засада ерпсізму в стосунках з чужим, не рідним, не своїм.

В цій репліці, — наче в тому озері чи в тих очах, що повідбивали то сонце то красу нового дня революції, — відбилася частина старої нашої інтелігенції. Інтелігенції, що

була в полоні різних **побічних** ідей та ідеологій, їм же число легіон, але які вона вважала за головні. Не рідний край, але революція, соціалізм, демократія, монархія, всі... було головне для них.

Який інший був Пуанкаре, що казав — людина має **найперше** свою батьківщину, а **потім** свою ідеологію!

Складовим мотивом революції є потяг до волі. Тичина на це гасло, zagrożене з одного боку гетьманщиною а з другого — диктатурою пролетаріату, не забував. У „Сійте” хоче —

тільки волі —
жадних кривлянь!

В робітничих маніфестаціях лунає його:

Нехай, нехай живе свобода!

(Ронделі)

Не в тон посідачам влади вторив своє:

Давно всіх кличемо: до волі!

До волі, бідні, босі й голі!

В ПЛУЗІ багацько закликів до волі. Якої? Невідомо. Взагалі.

Найбільш говорить про волю кінцевий вірш „Паліть універсали”. Большевики викинули його з поновних видань ПЛУГУ. У нас має право азилю емігрант!

Паліть універсали, топчіть декрети:

Знов порють животи прокляті багнети!

Проклинайте закони й канцелярський сказ —

Воля! — єдиний хай буде наказ.

Воля! воля! — серце в грудях...

Знов як рабів розпинають на людях,

Знову кайдани, тюрма й шомполи,

І слово невільне мов з-під поли.

Хто має право примусить людину?

Хто може ніч обернути за днину?

І хто такий мудрий, щоб зразу нас всіх

Повісив за правду, єдиний наш гріх?

Паліть універсали, топчіть декрети ітд.

Соціалістична поліція заборонила ще й інший вірш, що в темі має свободу. Це прекрасний сонет — „26. II. (11. III.)” — на Шевченкове свято.

Прийшли попи, диктатори (о сором!) —

Якраз всі ті, кого Ти не любив.

І хтось Твоє погруддя встановив

Поміж монастирем, поміж собором

Стоїш. У далеч дивишся з докором...

Який огонь в Твоїй душі горів,

Коли будив Ти, кликав кобзарів

З насильством биться, з царствами, з терором!

Ну що ж, Тарасе! Рад еси, не рад —

Дивись який в господі нашій лад,
В сем'ї, великій, у громаді вольній.
Дивись. Мовчи. Хоча б схотів і їсти —
Нічого не кажи Первопрестольній. —
Бо ще й Тебе пошиють в шовіністи.

І, щоб наповнився закон трійці, є ще третій вірш тієї самої збірки, що його знати громадянам соціалістичної країни — зась. Це третій вірш триптиху „На могилі Шевченка”, що подає враження поета, з подорожі за гетьманщини. Вірш, як на мою думку, нічим не визначний, тому його ані не передрукуємо. Цілий звернений проти Скоропадського. Що в ньому крамольне — не розберусь. Десь то слова „свобода”, „повстанці” та „Винниченко”, що є в вірші.

Супроти СОНЯШНИХ КЛЯРНЕТІВ є ПЛУГ більш пройнятий громадянською тематикою „Ці дві збірки, каже Є. Ю. Пеленський, — це все ще чи не найкращий добуток повоєнної української поезії”.¹⁰⁾

До ПЛУГУ вже вривається пролетаріат. Поперше його зустрічаємо в „Ронделях”.

Політично автор самоопреділяється як федераліст. „Плюсклим пророкам” закидає —

Що вам всесвітня федерація,
продажні надхненці, раби ?

Треба думати, що для непідкупного Тичини вона — усе. ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ — збірка поезій у прозі, пройнята „сковородянським” гуманізмом.

Подібно як у СОНЯШНИХ КЛЯРНЕТАХ поет трактує особисте, природу та національну революцію, у ПЛУЗІ — революцію взагалі, є ця маленька збірка присвячена **людині**, що особисто в революції не бере участі. Людині взагалі, її біді та стражданням.

Сфера інтересів цієї людини — культура, загроза смерти терором та голодом, політична дезорієнтація.

В ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ виступив Тичина з особливою яркістю як романтик. Усі дванадцять строф та антистроф — протест проти бруталності, буденщини революції.

Підложжям усіх їх є — гуманізм, толстовство Тичини. Його наставлення до боротьби, що проходить на його очах: непротивлення злу, пацифізм.

„І знову беремо евангеліє, філософів, поетів.

Людина, що казала : убивати гріх ! — наранок з простріленою головою. Й собаки за тіло на смітнику гризуться”.

Висновок на такий стан речей мав би бути в нормально думуючої людини тільки один : до оборони. Взятись і собі за зброю. Ворохобника утихомирити. Ізолювати його.

¹⁰⁾ Є. Ю. Пеленський. Символізм в українській поезії. Новий Час. Львів, ч. 108 з 15. V. 1936.

Гуманіст думает інакше.

„Не хватайте озлоблених у тюрми; вони самі собі тюрма. Університет, музеї й бібліотеки не дадуть того, що можуть дати

карі,
сірі,
блакитні”.

І замість на фронт, коли на нас напала Росія, ішли наші гуманісти та пацифісти в — бар.

Політична дезорієнтованість людини з України класично зафіксована в кінці збірки.

„Орел, Тризубець, Серп і Молот... І кожне виступає як своє”...

Символіст ані тут, ані у питаннях державности, не виступає зо споглядального стану. Просто фіксує. З рівноваги може вивести його тільки те, що зачіпить його **панівну ідеологію**: його гуманізм. Коли загрожена свобода, або життя одиниці. В тих випадках Тичина, як ми бачили, не залишається пасивним. Над державність, над інтересами цілості, вертяться в нього інтереси індивідуума, одиниці. Ще близькі йому, як старому українському культурникові, інтереси української культури.

Прімаат частинних інтересів народу над тотальними — це Тичина в **ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ**. Виходячи з цього світогляду, не поважаючи державність над усе, міг він уже в 1920 році ставити запитання:

Хіба й собі поцілувати пантофлю Папи?

Поет психологічно приготується на путь у — Каносу.

Три перші збірці Тичини¹¹⁾ творять майже одну цілість. Тут лежить Тичина завуальований як символіст, зо своїм романтичним протестом супроти буденщини революції, зо своїм колишнім пантеїзмом, культурницьким українським націоналізмом, всесвітнянським федералізмом та гуманістичним індивідуалізмом.

Цілу цю творчість пронизує легкий вплив десьто Шопенгауерівського смутку й Шопенгауерівської естетики споглядання, об'єктивізації.

Багато гострих, влучних слів, порівнянь, образів з цього Тичини вже перейшли й ще перейдуть у мову народню, та ідеологія поета цього періоду ренесансу не діждеться.

Індивідуалізм, федералізм, плаксивий гуманізм, об'єктивізований символізм — відпливатимуть со духи праведних. І сподіймось, що ці духи будуть чемні, добре виховані, і не матимуть звичок духів злих — не ходитимуть по людях, не страхатимуть нас.

¹¹⁾ Павло Тичина, Золотий годин. Поезії (Збірка збірок — Соняшні клярнети. Плуг. Замість сонетів і октав). Львів — Київ 1922. Новітня бібліотека ч. 42. Накладом „Нові Шляхи“. З віньєтою роботи П. Ковжуна. Ст. 104.

У ВІТРІ З УКРАЇНИ¹²⁾ стрічаємо нашого мандрівника в Каносу вже десь аж під Гомелем. Його поезія пролетаризується, зо світової здобувається поет на кос-федерації девіз, зо пролетаріятom вривається комунізм.

Тематика 26 поезій збірки (і з „Живем комуною”¹³⁾) надзвичайно різноманітна. Дуже багацько крутиться довкола переходу на советські позиції, довкола формування нового світогляду.

Хочеш мира і спокою

Під **чиєю** рукою ? (Живем комуною).

Поперше вилазить поет з пасивного сидіння та споглядання в об'єктивістичних окопах, активізується. Правильно ставить питання й шукає собі місця в національній та соціальній боротьбі України.

Про місце Тичини в ВІТРІ З УКРАЇНИ не може бути жадної суперечки. Він стоїть виразно на українських советських позиціях.

З цієї **нової** позиції виростають його різні потреби.

Він прийшов до советської літератури як зв'язковий поміж до- і по-революційною українською поезією. Багацько в'язало його й особисто і ідеологічно й тут і там. Багацько було до нього старих претенсій, сподіванок. Треба було бути Павлом, поетом і академіком, як пізніше характеризує його один, неопублікований реферат.

Павло цілком пориває свої приятельські стосунки з старими товаришами. Виринається з старої українофільської групи, — Ніковський, Єфремов, Старицька-Черняхівська і інші — що до неї належав за часів старої „Ради”. Не встрягне в багно СВУ.

Тичина гравітує до Вапліте. Коло Хвильового не була симетрична (до ляхоманівської СВУ) москвофільська група, що намагалась створити советський правда, але **український** советський фронт. Інша річ, що ця намага була марна, ідеологічно хибна, нам ходить про інтенції. Інтенції, що вирішують при кожному суді. А ці інтенції в Ваплітян були добрі. Є так само якісна дистанція між почуттям гідності українця типу героїв суду СВУ і типом самосуддя Хвильового ! Релятивно, з такого становища, що було в Україні, Тичина при своїм засадничім легалізмі, дістався до найбільш пристойної національно зафарбленої та заангажованої групи.

Павло мусів висвітити своїм колишнім товаришам теперішнє своє становище. Не лишився в довгу.

¹²⁾ П. Тичина. Вітер з України. „Червоний Шлях”. Харків. 1924. Ст. 86. Тираж 5150.

¹³⁾ П. Тичина. Живем комуною. Поема „Червоний Шлях”. Харків. Ст. 14. Тираж 3000.

На закид „цілування пантофлі Папи” пише „Відповідь Землякам”. Недорослі, що правили в історичні часи українською державою й довели її до катастрофи, мали найменше право **тепер** закидати поетові невірність **їм**.

Немов той Дант у пеклі,
стою серед бандитів і злочинців,
серед пузатих, ситих і продажних,
серед дрібних, помстивих, тупоумних,
на купі гною жовчного, що всмоктує, затягує на дно:
співай, поете, з нами в тон!

Для реставраційних цілей групи людей, що фактами доказала свою політичну імпотентність, не позичає себе поет.

Душі моєї не купить вам,
ані лавровими вінками,
ні золотом, ні хлібом, ні ралом.

Так, то так. Це по суті. Але, як літературний документ, слабо сказано. Куповання за старий, перестарілий мотив. Купуються та продаються тільки повії. Ніхто повією Тичину не звав. До Каноси йшла не повія. Є небезпечніший, модерний спосіб зводити й поштивих дівчат з пуття. Модерні дівчата зводяться з пуття „ідеологічно”. І дають вони потім, самозрозуміло з ідеологічних мотивів, усім.

Тій самій темі — відповіді землякам — служать ще багачко строф „Плачу Ярославни” „За всіх скажу”, „Великим брехунам” та „Фуги”.

Свої нові симпатії документує Павло присвятою „Вітру з України” Миколі Хвильовому.

Вітер є нині для Тичини новий символ загальної революції. Вона йому вже не нова коханка.

Нікого я так не люблю

Як вітра вітровіння.

Чортів вітер! Проклятий вітер!

Вітер улюблений образ Тичинової поезії¹⁴). Як символ сили революції вже був у „Плузі”.

Вітер.

Не вітер — буря!

Трощить, ламає, з землі вириває...

Тепер сам символ революція”.

Він замахнеться раз —

рев! свист! кружіння!

і вже в гаю торішній лист —

як чортове насіння...

Прекрасний, вдячний образ. Хоч не все так швидко йшло. Літали так скоро одні політичні інституції. Ідеологічне торішнє листя (напр. чортове насіння федералістичних думок „В космічному оркестрі”) ще держиться стонки.

¹⁴) І. Майдан. Зрієт і сила творчості П. Тичини. „Червоний Шлях”. ч. 7/1929.

Сидить в Бенгалії Робіндранат:
нема бунтарства в нас : людина з глини. —
Регоче вітер з України,
вітер з України !

Новий месіянстичний образ Тичини. Україна вже не Христос народів, але революційний провідник. Женеться в Азію, започатковує азійський ренесанс в угоду Хвильовому.

І кінчається цей вступний вірш, присвячений новому другові, з новим символом революції. —

Ах,
нікого так я не люблю,
як вітра вітровіння,
його шляхи, його боління,
і землю,
землю свою.

також новою вірою. Нарешті, нарешті, — **неумовна любов до свого краю**. Любов, що не потребує для свого виправдання ніякої вищої мети, що її освячула б, любов — самодовліюча.

Згадаймо знов Пуанкаре та його прагматизм у посуджуванні ідеологій. Ідеології в житті народу мають **службову** роль, не є самоцільними.

Індивідуалізм напр., зіграв уже у житті нашого народу свою роль. Він трохи виховав у нас почуття людської гідності, як анархічний первень помагав валити чужі тюрми. Та тепер, коли нам наша духовна сепарація від чужинців іде добре, є кінець добрим учинкам індивідуалізму. Нині індивідуалізм вів би, і веде фактично, до анархії, до розпорошеності вже в нас самих. Тепер ворожі чужинці використовують нашу надмірну закоханість у індивідуалізм і розщиплюють нас регіонально, конфесійно, партійно... Цілий світ іде до єдності, ми не сміємо брести врозтіч.

Вітер є й у другій поезії збірки — „Плач Ярославни“. Історичний мотив перелицьований тут на сучасну дійсність. „Ярославна — то не образ Скорбної Матері — України, яка чекає на свої Лади-Вої, Ярославна — то образ залишених контр-революцією, що емігрувала, недобитків у середині краю, недобитків, що ще й досі сподіваються повороту кривавого, пана-вкраїтана на Київ, і образ той, доречі, не ліричний а сатиричний“. (П. Колесник). Тичина виступає проти повороту еміграції, проти сподіванок її однодумців у краю.

Тут княгиня знов :
— Послужи ще ти, вітрило,
вітре чорнобров!

Десь князь одступає
з жменькою княжат, —

одвертай од його стріли,
посилай назад.

Прислухається княгиня — а вітру нема,
тільки сніг та зима,
та за полем та за лісом
чути голоса :

Ми тебе одвернем !

Ми тебе пошлем !

Будеш ти лежать як князь твій —
каменем...

Що політичні, мистецькі, наукові сили краю не хотять залежати на еміграції, це не вражає. Особливо коли та еміграція пішла під високу руку іншого ворога. Револьтували проти офіційної еміграції не тільки на східноукраїнських землях, але й у Львові. Київ револютував колись проти Драгоманова. Тільки незалежна еміграція (Ленін, Муссоліні...) мала значення для краю.

Внутрішній ситуації краю присвячений інший вірш. Це вже раз нами згадувані „Три сини”. На схематиці політичних уяв Тичини варто зупинитись.

Маленький відступ у минуле. І так у СОНЯШНИХ КЛЯРНЕТАХ поет бачив в Україні дві групи людей. Одних, яких захопило національне відродження, і тих інших, що на всі слова рідною мовою відповідають першим :

Одійди! Уб'ю!

(Золотий гомін).

Інша схема відносин у ВІТРІ.

Україна має три групи людей. Одні наставлені — клясово, інші — національно, ще інші — „просто бандіти”. Перші двоє об'єднуються і,

лежить бандит готовий.

Три групи людей персоніфіковані трьома синами одної матері. По втихомирненні повстань, інші два брати

Знов далі б'ються —

ніяк їх не рознять.

Предмет спору обох братів класового характеру. Бо один ніби то за бідних, другий за багатих. Вони звертаються до матері й один говорить „мамо”, другий „нене”.

По розправі з повстанцями редукує отже Тичина ворожі групи в Україні знов на дві. Відношення обох цих груп до рідного краю є дано тепловими коефіцієнтами інтимних „мамо” та „нене”.

„Три сини” — це вже соціальна символіка.

Виразну соціальну поезію Тичина починає допіру у ВІТРІ. Бо не кажучи вже про СОНЯШНІ КЛЯРНЕТИ, — ані в ПЛУЗІ ані в ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ ще власної соціальної поезії нема. Там були тільки соціальні мотиви в окремих поезіях. Через горло Тичині ще тяжко прохо-

дили й патентовані слова нової соціальної термінології — усі оті пролетарі, соціалізм, комунізм... Слова „буржуазія” зовсім нема. Він був у народницької мови — бідний, багатий, пан, робітник... Нову соціальну революцію бачив як приходить не з пролетарем, а з робітником —

ідуть, ідуть робітники

веселою ходою.

Над ними стрічки і квітки,

немов над молодістю.

(Псалом залізу IV).

У ВІТРІ вже

отаманять

скрізь пролетарі.

Завзятий неофіт не від того накреслити нам і ідилічну картинку нового соціального життя. Ніби схоплену з поля поетового спостереження. Його лексика придбає нове слово — комсомолец.

Виходить з хати молодая

весела мати : де мій син ?

Дитина ручками, дитина ніжками — який !

Напевно буде комсомолец — так ?

І от воно вже на руках.

Забуло діда, всіх і все,

і мружить очі й груди ссе...

(Надходить літо).

Дайте позір. З символіста викльовується новий соціалістичний реаліст. Перекиньмо дві сторінці далі:

В лахмітті, в скорбі, у болячках

зігнулась мати. В щось дитя

укутала, та все : ну спати —

навік заснуло б ти... Життя !

Прийшли сюди, а голод з нами.

Йї нема людей поміж людей.

Ти чув ?... Недавно десь тут жінка

зварила двох своїх дітей...

(Голод).

Порівняйте : діти й матері дітей горішніх десяти тисяч, і діти і матері дітей мільйонного українського народу !

„Кожум'яка” — виключно соціальна символіка. Однак — нікому не до смаку. Не за її тенденцію, але за неможливі образи, (жінок, синів без голів; людей без вух, без носів). „Кожум'яка” дуже дивний у Тичини. Бо можна йому багато дечого закинути, але не уміння по-мистецьки обробити тему. Йому завжди було присуще рідке почуття такту, міри, змислу про відповідне слово. Про деталь, що до цілості пасує. Велике значення та популярності, якої він зажив, багацько залежали саме від оцієї його майстерності.

Соціалістичного змісту знайдеться досить і в інших віршах збірки. (Харків, Повстанці, Фуга, Вулиця Кузнечна...) Та ніде, ніде не помічає автор змісту соціальних змін, що повстають у Україні. Що Україна пролетаризується. Що від українського господарства, праці, **зиск** підприємця лишається соціалістичній Москві, що **відсотки** капіталіста перебирає комуністичний Кремль... Що цілий край переходить на одну робітничу заробітну платню.

Цього новий соціальний поет не бачить. Тотального погляду на речі не показує. Волобуєв цей процес бачив.

Та може й Тичина бачить, та тільки не каже. Бо підозріло вживає двох способів показу дійсності: одного для минувшини — символізм, що генералізує, другого для сучасності — імпресіонізм, що деталізує.

Що ту трошки національну економію Тичина розуміти може, цьому запорука те, що Тичина сцієнтичний поет.

З його поезій, де їх сцієнтичний характер на перший погляд помічаємо, особливо велика „В космічному оркестрі”. Пляновість, законність, соціалізм помічає поет у космосі інфузорність люства. Шосту пісню про космічний оркестр вважає советська критика за один з найліпших віршів у цілій світовій поезії. Є це гімн молодості, бадьорості, революції!

Історичним, філософічним політичним проблемам присвячені „La bella Formarina”, „Клеон і Діодот”, „Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі” і інші.

Революції присвячені „Вулиця Кузнечна” та „Харків”. „Захід I” показує Київ вчорашній. „Захід II” — погляд із Києва до Європи. Вона йому характеризується, як Росія в ПЛУЗІ, літературними комуністувуючими величинами: Барбюсом та Роланом. Становище до міщанської Європи знаходимо в „Ходить Фауст”. Фавст — символ допитливо-людського духа і Прометей — образ вічного революціонера, інакше Європа й Україна, зустрічаються на мандрівці. Тичина, під впливом світла зо Сходу, заперечує фавстівські тенденції сучасної європейської культури. Чому?

— А того, що ти не Фауст!

каже Україна Європі.

А того, що ти панок!

Тичина Європі грозить:

Як возьму я молоток!

У „Вулиці Кузнечній” трапляються для колишнього Тичини несподівані нотки.

Хай буде рух! Душі! Знаття!

Нехай і **боротьба звіринна!**

Лиш так оновиться людина

і вся матерія життя.

Дух гнилого гуманізму ЗАМІСТЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ покинув мучити нашого сковородянця. Чи погляд до космосу так уплинув на поета, що йому перестала охота бути інфузорією, на якій інші смакують?

...вся людськість хіба не єсть інфузорії

— пожирай, пожирай себе в краплі води?

(В космічному оркестрі).

Чи це вплив хвильовістів, з яких багацько пройшли цілком доброю практичною школою революції?

Вітром — символом революції книжка починається, фугою — кінчається. Погляд назад — погляд на кладовище. Там відпочивають ті, через тіла яких проїхався вогняний кінь революції.

Хоч раз почути б твою мову,

якою вірить потойбіч!

О ні, потойбіч не всвітає.

Лиш відгук іноді... неясний... долітає

ає... ає...

Потойбіч Чупринка. Там Герої Крут, що для них пам'ятником повіки лишиться Скорбна Мати. Там покинула Мадонна,

Хоч ще недавно хтось їй клявся:

...як Петро від Христа

відректися від Тебе не можу.

Потойбіч спалені універсали, заборонені пісні...

Є ще інший потойбіч. Там колишній учитель О. Олесь. Там товариші, приятелі доби золотого гомону. Там читачі, поклонники. Там — відірвана велика частина українського народу.

А є ще інший потойбіч. В самій ССРСР. За межами УССР. До тих земляків, що потойбіч кордонів, не вільно признаватись, не вільно землю, по якій ступає кубанський козак, звати українською. Щоб не спіткала доля автора „Ордену Зеленого Світляка” (Поліщука В.).

А ще є потойбіч у самій УССР. Це вже цілий народ. Стоїть потойбіч автора, з другої сторони баріки.

Велика fuga йде!

— Неясно, а правда, неясно? —

ця кров і старого розгром...

Не можна ізолюватись ані від мертвих, ані від еміграції, ані кордонами державними чи регіональними, ані дисциплінами груповими відгороджених земляків. Політику ізоляції можуть провадити окупанти скільки хочуть, а нація відчуватиме своїх і... потойбіч!

Тичина у ВІТРІ З УКРАЇНИ піднявся був на найвищий щабель свого розвитку. Зачав позбуватись шкідливих духів минулості. Його поезія стала набирати небувалої енер-

гії, почуття цілості, поет виступив з інерції, активізувався... Все здавалося, що віщує великий здвиг.

Та нараз... зникає Тичина з Києва. Цілі роки мовчить. Мовчать і його товариші. Хвильовий мовчить від 1928 р. Те саме ми бачили в Головка. Що за причина?

Він ще не поцілував пантофлі Папи. „Ненависти моєї сило” ще анонімне. Там ще говорить єретик. По дорозі в правдиву Каносу він допіру в Чернігові.

Аж звідти, звідти озветься його музичний голос, по семи роках, тонесеньким-тонесеньким ЧЕРНІГОВИМ¹⁵⁾. У ньому він показує ніби то зміни, що стались в Україні, на провінції, за революції. Голос з ЧЕРНІГОВА згучить слабо, непереконаливо. Поема без інтерпункції і без національного хребта.

Тичина, ніби турист з великого міста, дає себе всюди водити „робітникові” й слухає, як той хвалиться.

Доганяєм їх доганяєм
як коня, що вітрами переня.

Російська революція була революцією технічно застарілої країни. Техніка наздоганялася й наздоганяється ще й досі, з упертою витривалістю. Тичина, звиклий з попередньої доби списувати всі транспаренти, не забуває й за чергове голосне гасло.

Де хилились вербички у полі
там тепер паротягове депо
Проходять рейки через по

ставляться мости. Такі зміни повстали в Україні. Технічного характеру.

На провінції купує турист газету й провадить високу заграничну політику. Як з Чернігова, здається йому німецька компартія — величезна сила. Бо в виборах зібрала кілька мільйонів голосів.

Ось вона
клясова гвардія,
непримиренна „єресня”
німецька компартія
14-го вересня.

Що не почекав трохи вигукувати. Напевно тепер червоніє, читаючи власноручний виріб.

Кожній миші здається, що „сильнее кошки зверя нет”. Сьогодні у нас різні миші тремтять перед етатизмом, як ще недавно дріботили перед комунізмом.

Колишнього Тичину віднаходимо в блискучому образі шкідника, провокатора.

¹⁵⁾ П. Тичина. Чернігів. ЛІМ. ДВОУ. 1931. Художнє оформлення Є. Мея. Ст. 32. Тираж 20.000. Присвята: Василеві Еллану.

Прехитрее **фігове**
 Ще йде на нас як вой
Яремне, рабське, ігове
 і на тобі Чернігове
 і на тобі ой ой

Воно ще скрізь негадано
 проходить як „свое”
 то проспано то вкрадено
 то ладаном проладано
 й нема його і є

Фіговий лист набрав у цих рядках нового не традиційного значення. По суті ж більш образно, більш наглядно провокатора хто подав? Скільки їх вештається поміж нами, показують процеси, трупи, тюрми.

Тичина вірить у світову революцію.

Ми славимо ми хвалимо
 ми дійдем до мети
 чи облавом чи звалами
 А Захід все ж обвалимо
 щоб далі знов іти

А поки ССРСР не була ще консервативною силою у світі, вірив і в ревізію границь.

Кордони чоботом поморщені
 коли й не зникнуть до кінця
переміняться.

Натиск на „переміняться” не мій, Тичинів.

Як багацько за п'ять років перемінилося! Тепер кордони стали священними.

Нехай Європа кумкає
 а в нас одна лиш думка є
 одна одна турбація
 традицій підрізація
 колективізація

А таких чергових ударних чисел є ще більше у цій маленькій книжечці.

А на прикінці — Каноса.

ЛЕНІН

одне тільки слово
 а ми вже як буря.
ЛЕНІН

Всього лиш п'ять літер
 а скільки енергій

Колишній, перший український советський поет, так поцілував пантофлю Папи. Пішов слідом за колишнім першим громадянином. Біда нам з — першими!

Воістину — **стара Україна змінитися мусить!**

Великий Тичина перестав існувати. Народився — Тичина аскар.

Ланкою, що зв'язує одного й другого Тичину є велика поема СКОВОРОДА¹⁶). Покищо не закінчена. Доповідач про монументальну форму в поезії на поетичній нараді в Києві в 1936 році знає про неї таке: Поема, „з початку задумана як тема Сквороди, значно вийшла тепер за ці межі, виріши в тему про початки буржуазної боротьби в умовах феодалізму XVIII ст. Скворода фігурує тут тільки як одна з, правда, важливих постатей. Поруч з ним виводяться постаті молодого Гете, Гете студента, молодого Радіщева і цілої групи молодих дворян, відряджених царицею Катериною до Німеччини на науку, як от Трубецький, Кутузов, Ушаков. Поема дуже цікава різноманітністю видів і жанрів. Так, подекуди, проза чергується з поезією. Звісно це проза Тичини, часто ритмізована й завжди лаконічна й поетична. Драматичні моменти чергуються з сатиричними, і тут треба сказати, що сатира ця, загалом блиска, подекуди стає такою гіперболічною, що втрачається реальність, що виростає натомість якийсь фантастичний гротеск. Ця риса проступає в „Діспуті“. Великої майстерності досягає поет у численних вставних піснях, в яких прекрасно поєднується народньо-фольклорний лад з кращими досягненнями сучасної поетичної техніки”.

М. Бажан на тій самій поетичній нараді ще дещо додав. „Павло Тичина, — казав він, — вивчає й перекладатиме творчість... грузинського поета XVIII ст. — Давида Гурамішвілі, якого він не тільки перекладатиме, але й вводить його, як питомий образ у свою драматичну поему СКОВОРОДА”. Гурамішвілі жив і помер в Україні.

Так ми цікаві.

З уривку, що є „поцейбіч” знаній, показаний Скворода в своєму соціальному переродженні. Як з мирного християнського філософа стає — революціонером.

По ЧЕРНІГОВІ, ближче не відомо за що, Тичину заслали до Миргородської МТС. Там мусів наш поет фізично працювати, виконуючи ударні завдання місцевої влади.

Мовчав. Відносно найліпше, що далось робити.

В 1934 році одначе, в розгар національних боїв в Україні, влітає до українського Києва ворожа бомба — нова збірка Тичини — ПАРТІЯ ВЕДЕ¹⁷). З садистичним тріумфом передрукувала „Правда” вірш Тичини, навіть в українським оригіналі. На зміст віршу, збудованого циклічно, із закликом всіх панів до „дної ями,

буржуїв за буржуями,

будем, будем бить!

будем, будем бить!

¹⁶) Павло Тичина. Скворода. Уривок з симфонії „Нова культура.” Львів, 1923. Ст. 16.

¹⁷) П. Тичина. Партія веде. ЛІМ. Харків. 1934. Ст. 16. Тираж 25.000.

входять шість розводнених комуністичних гасел. Мімікрі-гасло — за пригноблених і бідних, потім — за п'ятирічки, за Красну Армію, за комсомол та піонерів, за науку, і, на кінець, як у тій анекдоті, — запит до земляків над Віслою, чий пан більший?

Хто ж од нас у світі дужчий?
із яких країн?

Таки так:

Не той тепер Миргород,
Хсрол річка не та!

До збірки входять ще дві пісні, про трактористку.

Більшої збірки, після цього скандального „нумера“, ще поки не вийшло. Але є того досить понадруковувано по советських періодиках. Самі пісні про Кірова, про Сталіна, про советських прикажчиць...

Першого травня ц. р. опублікував Тичина новий свій виріб „Воля непереможна“¹⁸⁾. Пригадуєте „Війну“? Ворога нема, то тільки

В'їдливо цікавляться
пани за різнації:
як в нас уживаються
між собою нації?

Ну, добре.

Хай же знають нації
в нас нема різниці.

Всі — холої? Ні —

Нація в нас кожна
рівна і художна.

Маємо отже „художню“ українську націю. Розмальовану синяками, политу кров'ю, дрантям прикриту, з паразитами у струпах? Чи як це розуміти? Кілька таких художніх „націй“ мають японці, англійці, французи... а недавно доповнила ними свою колекцію — Італія.

До рими співає Тичина далі:

Великого СТАЛІНА.

Воля непереложна,

Та ми ще не забули: „Як не хвалить Христа, а все таки й він на ослах їздив і приймав Осану“. (Замість сонетів і октав).

Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух, —

Лиш Соняшні Клярнети.

Так високо зачинав колись перекидати трони одописець. А на так низькому стільці сів.

В нормальному людському житті діє соціологічний закон ерпсізму — не визнання чужого вождя.

Не будуть Тебе инии бози разве мене.

¹⁸⁾ Літгазета, Київ число за 1. травня 1936.

Нема бога окрім Алаха, а Магомет пророк його.

Разом з ностризмом — признанням тільки свого, нашо-го, або через свої суверенні органи запозиченого, творить єрпсизм — **націоналізм**.

Сьогодні у світі за винятком московських білих та німецьких червоних емігрантів, не найдете членів великих народів, що не почували би себе націоналістично. Що співали б чужого вождя. До ряду цих кастратів національного почуття належить наша внутрішня еміграція — Тичина et C-іe

Михайло Мухин

БІЛЬШЕ СВІТЛА!

VI. Одурманені й одрагоманені проти ворогів новітньої брюховеччини (1883–1917 і далші роки).

„Коли займалися ми пропагандою ідей і книжок Драгоманова й балачками з москалями“...

Др М. Галин: Спогади, ст. 64.

В кількох попередніх розділах ми постаралися вияснити становище, яке займали супроти драгоманівського „модерного москвофільства“ найвизначніші українські сучасники Драгоманова: воно було яскраво й недвозначно вороже і в Антоновича, і в Кониського, і в Михальчука, і в Житецького, у цих найвизначніших київських громадян, за якими безперечно ішла більшість тогочасних „киян“. Драгоманов серед сучасних йому киян мав адораторів лише в особах поета і драматурга Старицького та композитора Лисенка, які певно менше розбиралися в політичній ситуації й до того мабуть і характером були м'якші, а тому і йшли легко за намовами Драгоманова проти „центру“ київської Старої Громади, який займав вороже становище до голошених Драгомановом москвофільських ідей. Так стояла справа за життя Драгоманова, принаймні, у центрі України. Десь коло року 1895 обстановка безперечно змінилася на користь драгоманівських „чудацьких думок“.

Остаточний розрив між киянами та Драгомановом стався в середині 80 р.р. XIX. ст. Кияне стали на ґрунті „політичної культурної праці“, Драгоманов — на ґрунті політичної співпраці з москалями — поступовими, ліберальними, соціалістичними, конституціоналістами, демократами і т. п. Характерно, що такий визначний і компетентний сучасник і свідок цього розриву, яким без сумніву являється **Іван Франко** в оцінці цієї події цілковито стає на бік киян проти Драгоманова. У своїй праці „З останніх десятиліть XIX. віку“ (див. ЛНВ, 1901, серпень, ст. 50) Франко пише буквально слідує: „цей розрив був зовсім природний; це бу-

до банкрутство „общерусизму на українським ґрунті”, і Драгоманов, що почував себе в першій лінії росіянином, а тільки в другій українцем, перший упав його жертвою”. Так само додатно оцінює Франко й боронить „неполітичну культурну працю”, яку по перемозі реакції над революцією в середині 80 р.р. оголосила Київська Стара Громада :

„Проклямовано т. зв. „неполітичну культурну працю”, українська етнографія, історія й археологія стали пожаданим захистом для людей, що вперед сягали дуже глибоко в живу дійсність. Певна річ, з погляду загально-російського лібералізму це була велика шкода й Драгоманов мав рацію гостро критикуючи цей упадок політичного духа. Але історик судитиме про нього інакше; він буде бачити в тій добі політичної реакції пору тихого сіяння й повільного росту нового українства, пору отверезіння українців від шуму загально-російських широких фраз і повороту, так сказати, під рідну стріху... В тих роках ішла дуже жива й плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху, який мусів вирости з часом”. (Франко : З ост. десятиліть 19 в., ЛНВ, 1901, VIII, 49).

На превеликий жаль, треба констатувати, що „новий український рух”, про який пише Франко, що він мав вирости внаслідок „повороту під рідну стріху”, в дійсності тоді, цебто на переломі XIX і XX століть не виріс, а вирости покручі і потвори драгоманівщини — всі ці ігноранти і обскуранти з ґрунтовно спантеличених „єдиним революційно-демократичним фронтом” з москалями псевдо-українських ес-деків (соціал-демократів), ер-деків (радикал-демократів) і нарешті в 1917 році під гаслом „краще пізно аніж ніколи” — ес-ерів (соціалістів-революціонерів), — духових прихвоснів та імітаторів відповідних політичних фракцій Московщини. „Новий український рух”, про який так давно писав Франко, народжується з великими труднощами щойно аж тепер, коли нарешті починають зникати драгоманівські „чари в Україні”, коли дійсно починає нарешті відбуватися поворот під рідну стріху і відворот від інтернаціональних ідей.

Цікаво простежити два відмінні типи українців; тих, які підлягли драгоманівському дурманові, і тих, які не вгнулися перед махінаціями „москаля-чарівника” з Гадючого чи пак з Женеви. В трьохтомових „Спогадах” Євгена Чикаленка є кілька цікавих зауважень про двох видатних одеських українців, ровесників Драгоманова, з яких знаний український бібліограф і автор російсько-українського словника („Уманця і Спілки”) **Комар** (1844—1913) був націоналістом, прихильником Кониського й ворогом Драгоманова, а другий, **Смоленський** (1844—1905) був аж до карикатури типовим драгома-

нівцем, з проповіддю „обломовщини”, цебто нічого нероблення, що виникала внаслідок того містичного фаталізму, який повставав від студій драгоманівських писань, які неминуче мусіли викликати переконання в „автоматичності” вивчення. Порівняйте з цим хоч би й скарги Антоновича в листі до Познанського на обмосковлення української молоді на початках ХХ століття, неозброєної знанням західніх літератур, яка погрузла в московське болото з його випарами — насильництвом з одного боку, буддійською нірваною неробства й непротивлення перед злом — з другого, див. відповідні сторінки про лист Антоновича до Познанського, уміщений нами раніш у розділлі „Стара Громада супроти Москви і Драгоманова”.

Отже Євген Чикаленко у своїх спогадах про одеських українців пише: „Смоленський підо впливом т-ва В. Антоновича і М. Драгоманова став свідомим українцем, але розумовим, бо живла українського в нього не було й він майже не говорив по-українському. Він завжди, сміючись, казав, що він не українець родом, а „одеський міщанин”, але вважає своїм обов'язком, як це писав у своїй знаменитій „Сповіді” В. Антонович, працювати для українського народу, на території якого він живе, хлібом якого він годується і т. п.”. (Є. Чикаленко: Спогади, I, 61).

„Смоленський — доводив, що треба йти за Драгомановим, бо тільки показана ним дорога виведе Україну до бажаної нам мети. **Комар** не відважувався отверто нападати на Драгоманова, але зате з усією своєю пристрасстю ганьбив Франка і Павлика, та інших учнів Драгоманова за те, що вони розбивають народовецький фронт, вносять своєю радикальною партією розбрат і тим ослаблюють боротьбу українського народу з поляками. Він отверто вороже виступав і проти заходів небіжчиків Миколи Ковалевського. Володимира Мальованого та Євгена Борисова організувати і в Україні радикальну партію яка, мовляв, як і в Галичині, внесе безладдя й ослаблення в українські ряди”. (Є. Чикаленко, Спогади, II, ст. 11).

„Комар, надзвичайно працююча людина досадував на Смоленського, кажучи: — Ви й самі нічого не робите на літературному полі, та й інших не приганяєте до роботи, а ще й помагаєте їм виправдувати їхні лінощі, їхню неохоту до праці. На це Смоленський усе було відповідає: — Не дивлячись ні на що Україна воскресне... Смоленський, правда невиразно висловлювався іноді, що, чи будемо ми працювати над відродженням української нації, чи ні, а вона таки воскресне, бо коли настане в Росії якась конституція, чи взагалі свобода, то народ скористується цією свободою для свого відродження. — Так було, казав він, — з чехами, з хорватами, словаками, словинцями і взагалі зо всіма пригніченими націями,

так буде і з українською". (Спогади Чикаленка, II, ст. 10—11).

Комар і Смоленський належали до покоління Драгоманова, на їх прикладі вже можемо спостерігати роздвоєння українського інтелігентського типу на 1) вірних українським національним завданням і українській тактиці противників Драгоманова, за якими в тім поколінні ще зберіглася більшість і 2) на людей, що вибрали той спосіб утечі від України, спосіб хитрий і неначе вельми невинний (за старовинним московським гаслом „і невинність сахраніть і капітал приабресті", цебто й українцями ніби то залишитися й разом вселюдське чи пак всеросійське серце одночасно з тим посідати), який запропонував в ім'я „общаво для парядочних людей в Расіі ліберально направлення" Драгоманов. (Дивись його лист до лідера петербурзьких лібералів проф. Стасюлевича (1825—1911).*)

До покоління „синів" натомість належить драгоманівець **Євген Чикаленко (1861—1929)** і його опонент, про якого він сам розповідає в своїх спогадах, український самостійник **Др. Іван Липа (1865—1923)**, фундатор самостійницького „Братства Тарасівців", заложеного на самім початку 90-тих років минулого століття.

„Спогади" Чикаленка мають також трохи матеріялу для порівняння й цих двох постатей, представників двох протилежних напрямів і тактик.

Євген Чикаленко (1861—1929), передвоєнний український пресовий лорд, наш український Ротермер чи Бівербрук, ретельно підтримував видання автономістично-федералістичні, цебто драгоманівські. Проте на початках свого життя він не був ще драгоманівцем: драгоманівцем став він підо впливом оточення пізніше. У своїх спогадах про середньошкільні роки він пише, як то в році 1878 директор ялисаветської реальної школи М. Завадський, очевидно драгоманівець „після вбивства жандармського генерала Мезенцева, поставив питання про моральність терору і його цілездатність. Більшість (учнів) висловились, як і хотілось директорові, проти терору, а меншість, у тім числі я, доводили, що його треба визнавати як спосіб оборони проти дужчого; ми казали, що коли дужчий повалить слабшого й душить його за горло рукою, то цілком оправдано, коли слабший вкусить за ту руку. Ди-

*) „Асобенна палезна било прівести в гармонію галицькое українофільство с нашим общім „парядочним людям в Расіі ліберальним направлением". Мне на временах кажется, что провидение предназначило мне палажить адін із камней для такой связи" — пише Драгоманов Стасюлевичеві в жовтні року 1872. Див. виданий професором Лемке архів Стасюлевича п. н. „Стасюлевич и его современники", СПб 1913, т. V, стор. 203. Нам здається, що Драгоманов не лише мав покласти камінь для зв'язку Москви з „галицьким українофільством", як він пише у цім листі, але також цілу купу камінців для зв'язку Москви з „українофільством" також і всюди поза Галичиною.

ректор доводив, що це не приведе ні до чого, бо тоді дужчий ще більше озлоститься й зможе зовсім замордувати слабшого й послався навіть на тоді ще невідомого мені Драгоманова, ученого професора й політичного емігранта, який рішуче висловлюється проти терору, кажучи, що „чисте діло вимагає чистих рук” (Чикаленко: Спогади, ч. I, ст. 71). Бажаючи все ж переконати молодого Чикаленка та його однодумців, драгоманівський директор школи „обережно все вертався до теми, щоб відвернути нас від терору, який тоді інтензивно вживався політичними партіями в боротьбі з (московським) урядом” (там же).

Кількома роками по цім Чикаленко, вже навернений на драгоманівську віру, проявляє вже цілком інші риси вдачі. В одній непевній для гуртка його товаришів ситуації він казав, що „коли й нас арештують, то значить жандармам відомий склад нашого гуртка, а тому нема рації відпиратися й відкрити того, що він у нас дійсно був, а треба йому (гурткові) надати характер нешкідливого гуртка самоосвіти й розказати, що ми гуртом збиралися й читали цензуровані книжки по економічно-політичним питанням, нарешті читали писання Драгоманова, як відомо жандармам, великого противника політичного терору, що тоді найбільше турбував (московський) уряд”. (Чикаленко, Спогади, ч. I, ст. 118).

Про доктора Липу Чикаленко пише, що вже під час перших зустрічей з ним у першій половині 90 років в Одесі **Липа цілком негативно дивився на всякі залицяння до москалів і проповідував ідею самостійності України**. Чикаленкові ставало дуже лячно від цього, бо більш усього він боявся „перелякати російське громадянство”. Але при цьому Чикаленко має рідку отвертість і сміливість, як на драгоманівця, — він признається в своїх спогадах, писаних незадовго перед смертю на еміграції в Відні в роках 1920—22, що помилявся він, Чикаленко й його однодумці, що покладали надії на „російське громадянство”. В цих кількох рядках з спогадів Чикаленка просвічує ціла трагедія закукуріченого українського драгоманівства.

„Др. Липа й тоді вже (рр. 1890—1894) був самостійником і проповідував між свідомими українцями ідею самостійності України. Я ж доводив йому, що оця пропаганда не тільки не наблизить здійснення ідеї самостійності України, а ще віддалить її. Пропагандою самостійності тепер ми перелякаємо російське громадянство, бо воно боїться за цілість Росії... Не треба нам пропагандою самостійництва лякати (російські) поступові кола, бо й вони з'єднаються з урядом і задушать нас, а тепер вони готові допомогти нам добитися української школи, яка приведе до відродження української нації і т. д. Тепер я бачу, що я й мої однодумці помилялися: поступове московське громадянство не допомогло нам до-

бути школи" ... (Є. Чикаленко, Спогади, I, ст. 170—171).*)

Незвичайно цікаво, що для типового драгоманівця=постепеновця Чикаленка ціла альфа й омега українських національних вимог обмежувалася на здобутті української школи, ясна річ, що школи початкової лише, елементарної. І навіть пишучи свої спогади по руїні Української Держави та збройній ліквідації українських визвольних змагань, Чикаленко майже до сліз зворушується при згадці про заведені „російським громадянством“ українські наївненькі драгоманівські надії на здобуття української школи при допомозі „російського громадянства“. В цьому пункті він навіть здобувається на визнання помилки своєї й своїх однодумців, які даремно уявляли собі, що „російське громадянство“ „допоможе“. На визнання рації за противним табором — табором українських самостійників, що його репрезентував у ті далекі вже роки Іван Липа, Чикаленко не спромігся. Це було неможливе, бо звихнена ще в ранній молодості драгоманівщиною свідомість була тяжко затуманена націле його довге життя: влітку 1928 р. він тяжко був уражений моїм виразом в одній статті „Студ. Вісника“, де я назвав Драгоманова „злим духом українського визвольного руху“. Він спеціально перепитував мене, чи не помилився він, вичитавши в „Студ. Вісникові“ таку тяжку образу на адресу Драгоманова. І плакав, відвернувшись від мене. І, витираючи хусткою сльози, запевняв мене, що українцем він став лише завдяки тому, що свого часу натрапив на драгоманівську літературу й драгоманівських агітаторів... Мені довелося стримати себе, щоб не сказати, що краще б він не зустрічався з драгоманівськими брошурками й проповідниками, бо з того дива все одно міг вийти лише погній для майбутніх московських перемог. Бо тяжкі московські чоботи дуже легко дадуть собі раду з м'ягенькими й жалібненькими українцями драгоманівської фабрикації. Бо драгоманівські фабрикати ні до чого, згідно з задумом свого творця, здібні не були, — крім двох речей, задля виконання яких вони були створені; віч-

*) Зприводу д-ра Івана Липи, Тарасівців і взагалі всіх самостійників українських старої дати цікаве завваження знаходимо в статті автора, що на жаль скритий під літерами В.В. „45-ліття Тарасівців. До джерел самостійництва в 1917 році у війську“: „Може здатися, що світогляд Тарасівців не має вже значення, коли по 1918 році всі українські групи прийняли гасло самостійности, а навіть соборности під натиском обставин. На це не потреба великих зусиль і це не дає тривалішої традиції. Ця ж група українців (дебто Тарасівців, прим. наша) у найглухіших 90 роках Великої України постановила сама підпорядкувати собі обставини. Мусіла мати в собі запас надзвичайної енергії, оголошуючи тоді більше як коли важку боротьбу за самостійність. Тому може в цих органічних, а не припадкових самостійниках криється вартість традиції на будуче“. Див. Літопис Червоної Калити, 1936, Травень. Варто пригадати на цьому місці, що до Тарасівців м. і. належав знаний письменник наш Михайло Коцюбинський.

них, хронічних сповідань „щедрих та багатих милостей” від вельмишановного „російського громадянства” — поперше; поборювання найменших проявів українського націоналізму, української супроти Москви (чи пак супроти „російського громадянства”) незалежності, гордості й гідності — по-друге.

Ціле своє життя Євген Чикаленко був ісповідником або проповідником драгоманівщини, яку особливо через свої щоденники „Громадська Думка” (1906 рік) та „Рада” (1906—1914) він ширив в українським суспільстві. Але поза засимільованими московським духом українськими інтелігентами та півінтелігентами ідеї автономістично-федералістичні нікого не захоплювали. Ці ідеї могли бути до вподоби українофільствующим професорам, які були не від того, щоб викладати московські ідеї учням у школі „матірною мовою”; ці ідеї могли причарувати не одного „бухгалтера”, бо всі вони були збудовані на клясичній подвійній та потрійній „бухгалтерії”. Ці ідеї могли знайти приступ до й без того усілякими марксизмами духово дезорганізованих студентів високих шкіл. Але ці ідеї не затроювали молодших кадрів молоді, ще не просякнених отруйними доктринами нащадка кельнських рабів. Ці ідеї не встані були захопити основи українського народу, українського селянства, яке свою духовну міць виявило в могутній постаті Великого Кобзаря України, Тараса Шевченка, який своїм палаючим словом проповідував не покору перед Москвою і сподівання від неї драгоманівської манны небесної, а погорду й ненависть супроти Москви й москалів і всіх посіпак московських.

Надзвичайно красномовно свідчить про це останнє сам п. Чикаленко, який під час революції 1905 року познайомив селян своєї Кононівки з усіма українськими тогочасними партійними програмами. На превелике, на незмірне здивування цього клясичного автономіста-федераліста селянам зовсім не сподобалися програми автономістично-федералістичних партій — радикал-демократів та соціал-демократів, які уперто трималися за широку спідницю „Матушкі да Маскви белокаменнай”, за російських поступовців-лібералів, за російський „революційний пролетаріят”. Цілком неймовірним для Чикаленка було те, що його кононівчане найбільше сподобали собі цілком виразну, навіть яскраво-самостійницьку „Самостійну Україну” Міхновського, ту саму, яку так ретельно всілякі українські закукурічені й здрагоманізовані інтелігенти, як Стешенко й інші ганьбили й цькували на сторінках російської а згодом і української преси українського пресового лорда Чикаленка. Про це неймовірне в сечах Чикаленка співчуття українського селянства ідеї українського самостійництва розповідає в кількох рядках своїх спогадів Чикаленко, але одразу ж силкується вияснити це

тим, що геть усі довколишні пани були ненависні українським селянам кацапи. Це в його очах було одиноко можливим поясненням такого несподіваного для нього явища. Отже Чикаленко, цілковито розчарований, розповідає, як по прочитанні всіх українських партійних тогочасних програм сталося зовсім не те, що могло б відповідати драгоманівським думам та драгоманівським мріям, а щось цілком протилежне :

„Тим часом... всім кононівчанам найбільше припала до душі самостійницька програма й число „Самостійної України“, що тоді вийшла в Галичині, подобалася кононівчанам більш за всі численні тоді брошури, може через те, що суміжні поміщики були всі ненависні їм кацапи — Абросімови, Баннікови, Благосмислови, які до наших селян ставилися з призирством”. (Чикаленко : Спогади, II, стор. 83—84).

* * *

Карл Маркс мав свого прибічника Енгельса, який ширив його ідеї, а по його смерті — видавав листування й писав коментарі до його творів. Драгоманов за свого життя мав аж двох Енгельсів (по смерті число драгоманівських Енгельсів незвичайно зросло). Цими прижиттєвими Енгельсами Драгоманова були : **Михайло Павлик** (1856—1916) в Галичині і **Микола Василевич Ковалевський** на Придніпрянщині (1841—1897). Про характер діяльності придніпрянського Енгельса й методи пропаганди драгоманівських модерномосквофільських ідей серед тогочасної української молоді розповідається на сторінках довоєнного „Літературно-Наукового Вістника“ таке :

Що ж до праці його в гуртках молоді, то вештаючись завжди поміж громадянством та молоддю особливо, він був задля останньої тим політичним оскардом, що нагартував і усталяв молоді, дужі жорна. Треба завважити, що українська молодь, силкуючись знайти для себе певну путь, зверталась завжди на перших кроках свого самовизначення до старших громадян і підпадала під їх впливи. Переважно починала вона купчитися коло покійних Антоновича або Кониського. Під впливом цих видатних діячів починається спільна й іноді працювата метушня по молодих гуртках. Таке гуртування й національне самовизначення було великої громадської ваги й заслуговує пошани. Але, згодом, молодь починала почувати, що чогось їй бракує, що сучасне громадське життя вимагає якихсь нових питань, що крім науково-національних змагань існують ще якісь соціально-економічні, якісь питання про класову боротьбу, про охорону праці від капіталу, та ін. Усе це примушувало її шукати відповідей й вона йшла до Ковалевського. Частенько й покійний Кониський сприяв, непомітно, цьому тим, що

пильнуючи за молоддю, щоб вона часом не підпала впливу Драгоманова та Ковалевського й нагострюючи проти них, тим самим зацікавлював молодь і показував стежку, на яку молодь і ступала незабаром, уже не вертаючись більше назад... Пропагатор драгоманівських поглядів і проводир їх по Україні, Ковалевський був тим корективом серед сучасного українського суспільства, що сприяв якнайрозумніше ретельному напрямові тієї молоді. Де власною особою та надхненням переконанням, а де — однією тільки книжкою з видань Драгоманова, або часописом як галицький „Народ”. Ковалевський давав дотепні та вичерпуючі відповіді на змагання молоді й таким чином виводив її з стислих націоналістичних, а часом то й шовіністичних закутків на широкий шлях всесвітнього соціалістичного розвою”. (ЛНВ, 1909, III, ст. 540—541). Отак то воно було: З початку молодь ще трималася в рямцях національної дисципліни й тактики, а потім драгоманівська агентура охорони української молоді від націоналізму, користуючись модними в той час питаннями „охорони праці від капіталу” і підсовуючи в руки молоді драгоманівську макулатуру, „виводила молодь із стислих націоналістичних, а часом то й шовіністичних закутків на широкий шлях всесвітнього соціалістичного розвою”.

Той самий автор статті в ЛНВ (схований тоді під криптонімом Маг—ін, цей криптонім через чверть століття розкрив сам автор — Др. Галин, див. Спогади Василевського, Галина й ін., Варшава, 1932, стор. 109) розповідає про драгоманівську агітацію Ковалевського в Україні далі так:

„Щоб не дати громадянству приспатися, Ковалевський раз-по-раз об'їздить усю Україну й будить її недбалих та ледачих синів, прицікавлюючи до імені Драгоманова й українського руху. Щоб сприяти розповсюдженню поглядів Драгоманова, Ковалевський збирає кошти на особне видання його праць („Чудацькі думки”, напр. і т. і.) задля народу; щоб дістати ці видання та розвіяти їх по Україні, він улаштовує перевозку через кордон і склади тих видань по містах. Щоб звернути увагу усієї свідомої України на Драгоманова та його значення в загальному русі, Ковалевський ворушить майже цілу Україну і справляє бучний ювілей його. Щоб зберегти це святе для України ім'я та закріпити його нащадкам до віку Ковалевський збирає по усіх-усюдах кошти задля засновання стипендії, чи якої іншої установи — і в цей саме момент смерть зриває його життя” (ЛНВ, 1909, III, 541)

Без таких Енгельсів, як Ковалевський, Драгоманову здалекої Женеви, а потім Софії було б досить тяжко загнати в свою мухолопку українську молодь. Енергія і рухливість Ковалевського впарі з загальним від кінця 80 років асиміляційним ухилом українського інтелігентського життя

та все зростаючими впливами російської школи, літератури, суспільних поступово-революційних течій, які всмоктували в себе українські молоді кадри, були тими причинами, які пояснюють перемогу драгоманівства в поколінні 90 років.

* * *

Зусилля Миколи Ковалевського увінчалися повним успіхом: в середині 90 років впливи драгоманівщини стали дуже значними серед українського студентства, того самого студентства, з якого потім під час революції 1905—07 та 1917—20 років стали ведучі українські політики й міністри. Від того часу (1895—1896 років) впливи драгоманівщини чим далі все більше зростали й подвоювалися марксизмом.

Один з свідків того перелому в українських студентських настроях, проф. Дмитро Антонович розповідає, що в 1895—96 роках у Києві було дві, навіть три студентські воєрожі між собою українські громади й дві ворогували проти радикальної громади Стешенка, не за радикалізм її, але, підозріваючи її в москвофільстві. Як причину такого воєрожного відношення українського студентства до керованої Стешенком радикальної громади проф. Антонович подає відому прихильність Драгоманова до московської культури й особливо до московської літератури й вихвалювання її в Галичині. Вражаюче на українську молодь впливало те, що й радикальна партія в Галичині саме тоді ввійшла в союз з партією москвофільською й усе це разом, а до того ще „вельми терпиме й культурне відношення Стешенка” до московських революційних кол в Україні й навіть „близькі його до них відносини зробили те, що радикальна громада Стешенка в очах націоналістично настроєної молоді видавалася чуть не московською інтригою й чим енергійніше, чим завзятіше Стешенко боровся проти націоналістичного упередження, тим гостріше насторожувалися супротивні течії. Примирення стало неможливим, гурток Стешенка махнув рукою на шовінізм інших українських гуртків і віддався процесові власної еволюції. А еволюція йшла досить жвавим кроком і небагато часу минуло, як Стешенко, а разом з ним майже весь гурток, що стояв під його кермою, зробили крок від Драгоманова до Маркса. Правда, вони, роблячи цей крок, розгубили декого з свого осередка, правда, що вони мусіли протягнути руку російській марксіській молоді й дехто (Кавун, Крохмаль, Тучапський, прим. наша) справді перейшов назавжди в російські кола й серед тих кол і зараз є найлютішим ворогом української самостійної революційної боротьби. Для них є святим гаслом єдиний фронт і єдина неділима культура і держава” (Робітнича газета, Київ, 4 березня 1918).

Отже з вияснень проф. Дмитра Антоновича стає ясним не тільки те, як драгоманівщина закублилась у київських українських студентських осередках, але й те, як ця сама драгоманівщина цілком логічно доводила значну частину своїх визнавців до стовідсоткового переходу в московські ряди. Слід додати, що й від тих драгоманівців, що не прилучилися отверто до москалів, а залишилися ніби то в українськім таборі, користь для української справи від їхнього „українства” була мінімальна, якщо вони й приносили користь, то хіба московській справі в Україні, що найкраще видно з прикладу хоч би й того самого Стешенка (1873—1918).

В тому самому 1896, до якого стосуються завваження Дм. Антоновича про успіхи драгоманівства в Києві в лондонськім органі польської партії соціалістичної писав **Леон Васілевскі (Плохоцкі):** „Національна свідомість українська зростає надзвичайно повільно наслідком того, що загальні політичні умови в Росії стримують найменший розвиток у цім напрямі. Політична свідомість української інтелігенції не кажучи вже про нарід, розвивається ще повільніше, а до того її ще постійно спрощують на бездоріжжя то російські централісти, то занадто оптимістичні федералісти як Драгоманов”. (Леон Васілевскі: Українофільство, справа русінська та польські соціалісти, стаття вміщена в жовтневім зошиті „Пшедсвіту” за 1896 рік (наводимо за спогадами Васілевського, уміщеними в збірникові спогадів, видання варшавського українського наукового інституту)*). До цих зауважень Васілевського треба додати, що головним полем його спостережень, над українським рухом був Петербург, де драгоманівські впливи серед української високошкільної молоді не зустрічали такого міцного опору, як це ще мало місце в Києві у 80 аж до середини 90 рр. У Петербурзі драгоманівські впливи були надзвичайно міцні вже в середині 80-тих років, отже там тріумф драгоманівщини наступив приблизно на 10 років раніше як у Києві**).

*) Див. Спогади Васілевського, Галина й ін. стор. 30.

**) Про ці міцні впливи драгоманівства на петербурзьку студіюючу молодь уже в роках 1883—85 докладно розповідає в своїх спогадах доктор М. Галин, див. Спогад Васілевського, Галина, Станіслава Стемповського, ст. 61—64. Доречі, Галин до своїх спогадів додає таке завваження: „Нам варто було поставити на порядок денний питання про те, що українська революційна молодь, маючи свої національні завдання, піде далі самостійно, а не на мотузці в великоросів”. Але це було неможливо, додамо, бо цю саме міцну московську мотузку накинув на українську шию Драгоманов, а йому молодь уже починала цілком вірити: Той самий Галин в дорученні свого гуртка вирушає влітку р. 1885 до Женеви — по інструкції до женевського Мефіста — Драгоманова. Взагалі доктор Галин у своїх спогадах (стор. 64 незвичайно влучно висловлюється про свої петербурзькі студентські літа „коли займалися ми пропагандою ідей і книжок Драгоманова й балачками з москалями”...

В році 1934, майже сорок років по своїй лондонській статті 1896 року Васілевскі, якому тяжко відмовити в докладній знайомості з українським рухом останнього півстоліття, відомого йому здебільшого яко близькому наочному свідкові, писав не менше рішуче на адресу Драгоманова :

„Драгоманов утопив справу українську в програмі перебудови Росії, яко держави, і таким способом загамував на деякий час своїм могутнім впливом еволюцію української політичної думки. Його пропаганда представляла відступ не лише від полум'яних незалежницьких закликів Шевченка але й від утопії Кирилометодіївського братства. Це останнє хоч мріяло про щось значно ширше, аніж внутрішнє перетворення російської держави — про демократичну федерацію Всеслов'янську” — пише знову через сорок років по своїм виступі в лондонськiм „Пшeдсвіт”i цей самий Леон Васілевскі в дещо конспективнiм, але в поодиноких уступах влучно-синтетичнiм огляді „Квестія українська яко загадне не мендзинародове” (Варшава, 1934, ст. 78). Оцінка, цілком справедлива, лише вираз „за деякий час” варто було б заступити іншим : „на довгий час”, бо справді драгоманівський вплив затримав розвиток української політичної думки принаймні на півстоліття.

* * *

На початку ХХ століття розпочинає на ширшу скалю свою самостійницьку й антидрагоманівську діяльність, Микола Міхновський (1873—1924). Він у році 1900 закладає Революційну Українську Партію, пише знану програмову брошуру „Самостійна Україна”, а згодом, коли РУП-ом опанували противники його ідей, здрагоманізовані і змарксовані недотепи, він засновує Українську Народню Партію. Роки були бурхливі й кожен приносив з собою багато нового й несподіваного : війна з початку з Китаєм, потім з Японією, яка без великих труднощів розгромила московського велитня на глиняних ногах. Сонні, нудні й повні тяжкого пригноблення роки кінця ХІХ століття минулися без повороту. Але на українофільськiм замріянім драгоманівськiм Олімпі нашої степової Еллади все залишається без змін : Зевесом — верховним законодавцем, як уже від 1895 року, залишається на ряд нових каденцій усе той же Драгоманов. „Компактна більшість”, як у довоєнні роки висловлювався Донцов, що оголосив нещадну війну глупоті й тупості більшості т. зв. „офіційних українців”, уперто трималася драгоманівських чудацьких думок. Лише інколи відбувалися події, які свідчили про бажання енергійної меншості тодішніх українців зірвати з проклятованим Драгомановом модерним москвофільством.

Так, наприклад у листопаді року 1905 на бурхливих зборах українців в Петербурзі, при чинній участі тоді ще зовсім молодого Дмитра Донцова, відбувається явно протимосковська демонстрація: лунають самостійницькі й протиросійські промови, які реферує в лубенському „Хліборобі” Міхновський. З приводу цього віча й особливо з приводу звіту з цього віча, уміщеного в „Хліборобі” тодішні „офіційні українці” зчинили величезну пресову бучу; офіційні українці, з яких першим тоді приголосився саме Стешенко, аж з шкури вилазили, щоб зганьбити мужній протимосковський виступ зібраних на петербурзькій вічу українців і щоб боронити від українських зневажань найбільші драгоманівські святощі — престиж „поступової Росії”. На петербурзькій вічу були виступи не лише проти московського уряду, але й проти російського суспільства й навіть московської соціал-демократії, бо всі вони — і уряд, і суспільство, і соціал-демократія — однаково ганьбили й гнітили український народ.

Уміщуючи справоздання про петербурзьке українське віче, редакція „Хлібороба” дала таке завваження до того: „незабаром наш приспаний народ прокинеться від вікового сну, зрозуміє ганебні відносини усіх станів російського народу, від урядовців до соціал-демократів, до своєї долі”.

За свого життя Драгоманов не пропускав ані одного українського виступу проти москалів („поступових”), проти їх літератури зокрема. По його смерті завдання боротися з українськими протимосковськими виступами прийняв на себе вже нам знайомий Іван Стешенко, відомий тоді український соціал-демократ, пізніше, в році 1917 генеральний секретар народньої освіти. З нагоди появи протимосковського звіту про петербурзьке віче у „Хліборобі” Стешенко вірнопідданчо писав на сторінках російської газетки „Кієвські Отклики” з дня 4 грудня 1905 року: „І що ж практично сказати про таку поведінку „Хлібороба”? Порадити бути поміркованіше, берегтися шовіністичних переборщувань. Звичайно так: звичайно ми б це порадили, коли б наша порада мала для редакції „Хлібороба” бодай яке значення. Але ми тим часом цілковито безсилі; ми є свідками виступу на відкриту політичну арену українського шовінізму, який належить до того самого типу, який вже закінчений і яскраво виявлений у брехливій газетці „Самостійна Україна”, що виходить у Галичині. „Хлібороб” лише перша ластівка цього шовінізму”.

„Брехливою газеткою”, як з драгоманівською елеганцією*) висловився Стешенко, отже була самостійницька пу-

*) На оригіналі одного листа до нього від Бучинського, де Бучинський пише про збірник поезій Кониського, Драгоманов стилем Д-ра Міхала Рудніцького з лемберзьких Сигналів та Діла дописує: „який він поет”, проти прізвища Милорадовички в листі Бучинського Драгоманов ставить незрівнянно елегантну атестацію: „брехуха”, а проти імені свого духовного раба

блікація Міхновського, яка в формі першого (і на жаль останнього) числа журналу „Самостійна Україна” вийшла восени 1905 року у Львові. Оголосивши гасло самостійності, редакція „Самостійної України”, яку видавала Народна Українська Партія, заявляла: „ми виходимо на боротьбу не за інтереси якоїсь класи чи верстви суспільства, бо не віримо, щоб та чи інша частина суспільства мала більші права, ніж друга. Ми виходимо на боротьбу за інтереси всього народу українського, цебто за інтереси робочих мас українських... Ми йдемо — годі з цим ховатись — до збройного повстання за визволення українського народу з-під економічного та національного рабства... Москалі, поляки, жиди, німці, мадяри сидять на нашому народові, як паразити, їдять хліб, зароблений кривавим його потом. Нехай сила розв'яже там, де даремні всі поклики й благання правди та справедливості” (Маніфест „До українського народу”, Самостійна Україна, 1905, № 1).

Ясна річ, що з свого драгоманівського обов'язку Стешенко мусів усіма засобами, не зупиняючись перед найбільш елегантними виразами, поборювати такі небезпечні вияви українського шовінізму, який загрожував щиро улюбленим „братом” москалям. На завважання „Хлібороба” про ганебне відношення до українського народу всіх москалів від уряду починаючи і соціал-демократами кінчаючи, Стешенко в своїй статті у „Киевских Откликах” запитує: „Чи цей висновок є марінням чи злобним наклепом проти цілого російського народу?” Автор ювілейної статті про 25-ліття виходу „Хлібороба”, Дроздовський, від якого ми довідуємося про „протишовіністичні” виступи Стешенка в російській пресі, на цім місці, на жаль, перериває наведення з статті Стешенка й далі ніби лише переповідає своїми словами за Стешенком: „Ото ж Стешенко доводить, що не можна ототожнювати російського уряду з всенькою російською інтелігенцією й ще більше з російським народом, що сам стільки потерпів від „свого” уряду... Зле робить „Хлібороб”, удаючись зо своїми інсинуаціями (проти московської інтелігенції та народу, прим. наша) до українського селянства” (Дроздовський: „Хлібороб”, 1905—1930. Труды Инст. Славяноведения Акад. Наук СССР т. 2, стор. 47—48).

До всієї цієї оборони любих москаликів від „українських шовіністичних наклепів”, до всіх цих „самоотвержених” виступів Стешенка*) слід додати, що **москалі своїм мо-**

Рудченка ставити ще кращий вираз: „д у р е н ь”. Див. Переписку Др. з Бучинським, XIII том Філологічного Збірника Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, Л. 1910.

*) Крім Стешенка й інші українські соціал-демократи в порядку їх знаної „партійної дисципліни” знайшли потрібним вирушити в похід проти „першого” на їх погляд виступу українського націоналізму на суспільну аре-

сковським звичаєм не забули на цю „самоотверженну” й вірну службу: в році 1918 вони вбивають Стешенка, який так щиро боронив улюблений ним „руський народ”, від якого дістав належну традиційну євразійську „подяку”.

*

Не знаємо, коли саме п. Іван Стешенко написав похвалу червоному стягові, чи в революцію 1905 року, чи в революцію 1917 року. Зрештою ця дата не грає поважної ролі. В кожному випадкові „Дрогобицький Листок” з 1-го травня 1919, отже з доби Великого Зриву, уміщує цей підписаний іменем Івана Стешенка чарівно-мелодійний вірш:

Червоний стяг клейнотом нашим.

Скрізь має нині по землі,

До нього ж всі! І всі розкажем

Про наші мрії і жалі.

І без різниці націй, віку,

У спілці дружній і міцній,

В дорогу підемо велику,

З тяжкою долею на бій!

Доречі, саме місто Дрогобич у 1919 році, в один з найтяжчих моментів боротьби на польським фронті, стало осередком т. зв. дрогобицького бунту, в улаштуванні якого на спілку брали участь наддніпрянські й галицькі драгоманівці вкупі з галицькими напів-марксистами, напів-драгоманівцями. Зваживши це, мусимо визнати, що чимало рації має нижче наведене твердження перемиського „Українського Голосу” з 3-го липня 1932 року:

„Шкідливі наслідки драгоманівського світогляду, зокрема його анархічного соціалізму, показалося вже за час боротьби за українську державність 1917—20 років, коли то майже кожне село, кожний повіт хотів і частинно творив свою „самостійну республіку”, нікого не слухаючи й не пускаючи через свою територію українських військ. Духовим батьком усіх тих гуляйпільських, пашківських республік і різних махнівських і дрогобицьких бунтів і є саме Драгоманов”.

* * *

В незмірно критичнім і рішальнім 1917 році перед українськими вояками розводив драгоманівську агітацію міністр-поет Іван Стешенко. На другім Всеукраїнським Військовім З'їзді в Києві наприкінці червня місяця об'єднаний фронт ну; Іван Лячко в петербурькім місячнику українських соц. демократів „Вільна Україна” (р. 1906, ч. 1—2) писав: „Боронь Боже, нести в народні маси „націоналізм”, „Хлібороба”. Він поведе до братовбивства, до татарсько-вірменської різни, він стане на перешкоді культурного розвитку української нації, він і це найголовніше, затримає поступ класової свідомості українського пролетаріату”... Говорила небіжка до самої смерті й усе дурні речі, можна коротко завважити зириводу всіх цих писанячок Стешенок та Лячків!

українських соціал-демократів вкупі з соціялістами-революціонерами цілковито переважив українських самостійників, що на першій з'їзді по промовах Міхновського були здобули значні успіхи. Представникові самостійників президія з'їзду (тов. Борис Мартос, майбутній міністр-президент в році 1919) взагалі не уділила слова. З промов автономістично-федералістів, які безкарно лунали на тім з'їзді може найхарактернішою для світогляду тогочасної здрагоманізованої інтелігентської псевдо-еліти була поза всяким сумнівом промова-казання, виголошена від імени Т-ва Шкільної Освіти, паном Іваном Стешенком. Стешенко проповідував перед вибраними представниками українських вояків такі речі: „Цілі віки наш народ був у неволі. Цілі віки кайдани шматували наше тіло. Але ніякі катування не згасили в нас іскри божої — дух не вмер. Як один, піднявся наш нарід і впали кайдани й відкрився перед нами великий і широкий шлях, по якому ми підемо до свого щастя. Але довга до того щастя дорога. На цій дорозі багато ям, рівків, каміння та інших перепон. Де взяти крила, щоб перелетіти через усі ці перепони. Де джерело, яке дасть потрібні нам крила. Джерело це — всесвітня наука, Ви, лицарі, стоїте на сторожі політичних інтересів нашого народу. Але мало бути військовою силою, мало мати штик і гармати. Єсть вища сила — дух. **Буде час, коли люди будуть мирно й любовно розв'язувати всі суперечності, коли виставлятимуть не штик і гармату, а чисте серце й вільний світлий розум.** Ми, Українці, разом з усіма повинні стати в оборону всесвітньої культури. Ми повинні йти під прапором науки. Разом з тим ми будемо творити власну культуру й забезпечимо її вільний розвиток. **Україна йде певним шляхом, бо ті засади, які виробила й дала нам наука, засади автономії, федерації всіх народів, соціалізму — є засадами нашого руху**”. (Див. Вістник Союзу Визволення України, 1917 р., з 22 липня, ч. 160, в свою чергу Вістник взяв звіт про військовий з'їзд правдоподібно з київської Робітничої Газети*).

*) Для відповідного акомпаніяменту до цих солодкоголосних співів міністра-поета Івана Стешенка цілком надається крім інших численних текстів його духовного вождя, Драгоманова, хоч би й такий солоденький уривок з листа Драгоманова Мелітонові Бучинському з дня 4-го березня 1872: „Чи не благословляти нам судбу, що вона не дала нам створити „національного государства“ (цебто держави, прим. наша), — а дала задержати порив к волі, правді, сім'ї (?!) і красоті, бо здається мені государство далеко не посліднє слово історії, а скоріш посліднім словом її вольний союз людей і громад для освіти й щастя! Будемо ждати не українського Людовіка XIV, Бісмарка, а „апостола правди й науки“. (Див. Переписка Др. з Бучинським, Л., 1910, стор. 101). Треба визнати, що ці безчисленні „апостоли правди й науки“, як хоч би й цей Іван Стешенко, посівши в році 1917 усе керівництво розбурханням українським морем, доклали всіх зусиль для того, щоб, боронь Боже, не створити національну державу, до якої вони за прикладом свого учителя Драгоманова ставилися з ненавистю та призирством.

Один з вельми численних сучасних представників невмирущого драгоманослав'я, Володимир Дорошенко, писав під час світової війни для українських вояків у „Вістникові Союзу Визволення України (ч. 21—22, червень—липень 1915), що „ціле своє життя віддав Драгоманов Україні... Для української справи Драгоманов положив безсмертні заслуги"... Не можна більше насміятися над історичною правдою, більш перекрутити історичні факти ніж це зробив пан В. Дорошенко, бо дійсність є діаметрально протилежна його твердженням: ціле своє життя віддав Драгоманов, щоб прикути Україну міцними ідейними ланцюгами до Росії, отже тим самим він віддав своє життя службі інтересам Росій-імперії... для російської справи в Україні Драгоманов дійсно віддав безсмертні заслуги, отже тим самим він віддав безсмертні заслуги для дальшого поневолення України Москвою.

Кожна нація, кожен рух може мати своїх зрадників, своїх Азефів, але українською національною трагедією є те, що від півстоліття у нас діється та нечувана в цілому світі річ, що з такого апостола підпорядкування чужонаціональним московським політичним ідеалам, як Драгоманов, цілі хмари отаких Дорошенків витворюють національного пророка, національну святош, народнього вождя. Серед московських революціонерів Азеф до певного моменту також користувався величезним авторитетом, оточений героїчною авреолею вождя бойової організації однієї революційної партії. Але все це зникло без сліду, як тільки була вияснена й доведена його справжня роля агента російського уряду в рядах революціонерів. У нас діється те несамолюбне, що ще в році 1878 Володимир Барвінський називав на сторінках львівської „Правди“ Драгоманова агентом-провокатором російського уряду, але стільки років минуло від 1878 року, а за ці роки Драгоманов цілком послідовно все більш і більш ривившувався несовісною й демагогічною рекламою цілої купи одурманених та одрагоманених недотеп на степені національного героя, пророка й святого. Коли нарешті настане кінець цьому вельми ганебному й безмірно шкідливому, руйнуючому наше національне життя явищу?

Порівнюючи інженера Йойну Азефа з професором Михайлом Драгомановим ми робимо найбільшу честь першому з них. Бо в дійсності **інженер Йойна Азеф**, що від 1900 р. до 1908 р. стояв на чолі бойової організації однієї революційної російської партії, а разом з тим, і до того ще від першого високошкільного семестру, перебував на таємній службі російського департаменту поліції, **був немовлятком і щенятком в порівнянні з професором Михайлом Драгомановим**. Що значить роля Конрада Валленрода в якійсь там

паршивенькій московсько-жидівській дрібно-буржуазній партії" в порівнянні з тим, що доконав професор Михайло Драгоманов, своїми „Чудацькими думками" затроївши цілих два чи навіть три покоління української інтелігенції, розклавши ідейне й організаційне життя української нації, привівши велику націю в полон російської ідеї, хитресенько сховану в ніби українські завивала, довівши нашу батьківщину до сучасної неслави й руїни... Коли б існувала вища справедливість, ідеальна справедливість на нашій вельми недосконалій планеті, то напевно всі такі підприємства, як Соловки, Балтійсько-Біломорські канали й тому подібні табори смерті й каналські праці, де гинуть сотками тисяч наші брати, мусіли б бути рясно оздоблені пам'ятниками професора Драгоманова, з написами золотими літерами на постаментах: Гаспадіну Драгоманову ат благодарнай Рассеї!*) (Кінець буде).

Огляди

Літературний блокнот

В середині серпня ц. р. цілком непомітно минуло сто років з дня народження великого українського патріота й письменника **Олександра Кониського (1836—1900)**, якому було посвячено кількадесят сторінок в останніх числах нашого журналу. В українській пресі ці визначні роковини минулися майже непомітно: одна стаття, тепло й змістовно написана, у львівському „Новім Часі" (18. серпня) та ще сумлінна спроба переоцінки ролі й значення цього недооціненого в свій час діяча й письменника, яку спробував зробити на сторінках нью-джерсейської „Свободи" Остап Грицай, — ось і все, бо до цього ніяк не можна зарахувати тих кількох рядків, які цілком урядово умістило львівське драгоманівське „Життя і Знання", щоб відкараскатися від цього для панів Володимира Дорошенка й Василя Верниволенка немилого спомину. При цій нагоді варто згадати, як то було цілком інакше влітку торік, коли всі ундівські, радикал-соціалістичні, соціал-демократичні, соціал-революційні й соціалістично-федералістичні та радикально-демократичні літаври й тулумбаси заводили, репетували, ляментували й надривалися, святкуючи роковини сорокріччя смерті великого апостола модерного москвофільства й обскурантизму — Михайла Драгоманова. Та ж навіть спеціальні ілю-

*) Хто хоче рівнобіжно познайомитися з обома цими „діячами" — Азефом і Драгомановом одночасно, — може дати собі труд перечитати вельми цікаві спогади Бурцева „В барьбе за свободу Россію", т. I-ий. Бо Бурцев найбільше у своїх спогадах розповідає про цих двох людей, хоч Драгоманов у нього порівнюючи з Азефом вийшов досить блідо, представлений виключно яко шляхетний російський ліберал.

стровані виданнячка з цього приводу були випущені, хоч нібито ми є, як то кажуть „нарід ноторично бідний”: „Громадський Голос” випустив спеціальний „каменярський” журнал — „Жар”, де поруч із старими радикальними дубами й словами в гурті Карла Пушкаря-Кобйерського виступили й не менш старовинні й старозаконні жирафи й гіпопотами українського марксизму, як Опанас Феденко, Ісаак Мазепа, Альгїрдїс Гоздава-Бочковський і ряд інших визнаних „вождів народу”... Дуже, дуже цікаво порівняти весь цей торічний широко ізраелітський гук ерихонських труб несмертельної драгоманівщини з цьогорічною мертвою тишею в дні століття роковин народження Олександра Кониського... Доведеться зайвий раз підкреслити, що в нас іще досі всі орди туманів навипередки пхаються славити ювілеї й річницї москвофілів, а про дійсних українських патріотів дуже мало хто спроможеться згадати.

Львівський католицький тижневик „Мета” з дня 11. Х. містить огляд останніх літературних новин п. н. „З літературного життя”. В кінці цього огляду читаємо слідує: „Злі язики кажуть, що четверта з тих книжок, про які маємо намір нині дещо сказати, хоче бути історією новішої української літератури та виявом наукових кваліфікацій її автора. Якщо воно так, то з нашою наукою таки дуже зле, — бо річ іде про грубу книжку Д-ра М. Рудницького п. з. „Від Мирного до Хвильового”. Годі собі уявити щось менше наукове, як ця книжка. Збір фейлетоністичної водички декуди скаламученої каламбуром сумнівної вартости й приперченої безпардонною самопевністю „ученого” фейлетоніста — це й усе, що знайдемо в цій збірці випадково підібраних і ще більше випадково опрацьованих фейлетончиків про різних письменників — дійсно „від Мирного до Хвильового”. Роль „наукового апарату” мають грати короткі життєписи письменників і дещо бібліографії, — речі, які можна змонтувати з невеликим трудом, і які роблять комічне враження в сполучі з газетно-фейлетоністичним тоном і змістом цілої тієї „наукової праці”. Найвеселіший з цілої книжки є обсяглий теоретичний вступ, у якому можна знайти, крім відомих релятивістичних міркувань автора як „літературного критика”, усе, чого хто тільки забагне — навіть передрук фейлетончика про вино, літаки і літературу, якого відчитанням автор свого часу осмішився на вечорі поезії в Національнм Музею; це все разом називається „західноєвропейська ерудиція” Михайла Рудницького.

„Хто хоче пізнати, якою половою годує нашу публіку наш „одинокий літературознавець” М. Рудницький, і кому не жаль дати 5 золотих за полову — хай прочитає собі грубу книжку п. з. „Від Мирного до Хвильового”, — так кінчає свої завваження „Мета”.

На превеликий жаль „Мета” до цих своїх слів забула додати ще те, що ті самі злі язики кажуть також і те, що цю книжку з найбільшим поспіхом зладив Др. Михайло Рудницький власне для того, щоб не спізнитися на конкурс на обсадження катедри української літератури, недавно розписаний у львівському університеті Яна Казімежа. Про це конче мусіли б бодай „з дивника” обов’язку” згадати кількома рядками в львівській „Назустрічі” під званою рубрикою „Летіло сорок сорок”. Але сорок сорок про це вперто мовчать і мовчатимуть, хоч це не перешкоджатиме цим сорокам з нагоди цих наших слів у черговій „Назустрічі” верещати до нестями за цю образу маєстату „одинокого в Галиції і Лодомерії літературознавця”, при цій нагоді зазнаними літературознавчими методами Кирила Студинського, нишпорячи в чужих редакційних архівах з метою розкрити чужих літературних псевдонімів.

У справі навіть для Львова епохального скандалу з черговим макулатурним виробом **Міхала Рудницького „Від Мирного до Хвильового”** зайняв різко вороже становище **„Новий Час”**, який давніше інколи уміщував прихильні до поглядів М. Р. статті Євгена Юрія Пеленського. Цим разом **Л. Нигрицький** суворо осуджує в „Н. Часі” книжку головного літературного рецензента „Діла” і „ведучого” критика „Назустрічі”. З початку Нигрицький наводить таку цитату з книжки М. Р.: „Коли літературний матеріал ллється з неба дощем, тоді не треба бути письменником, щоб його збирати, а досить бути цебриком. І цебриків маємо досить”. — По цій цитаті завважає Нигрицький: „Це так „український” критик про українських письменників. Знає, як тут дивуватися, коли автор цього „Огляду” українського письменства, що його зве він „Від Мирного до Хвильового” від ряду літ успішно сягає до цих цебриків та на сторінках жидівської „Хвілі” чи інших „Сигналів” зве наших письменників „плодними круліками”. Ще перед появою книжки М. Рудницького „Від Мирного до Хвильового” в літературних колах кружляла вістка, що, мовляв, Рудницький пише „Історію сучасної української літератури”. — Поява книжки викликала розчарування. „Від Мирного до Хвильового” не є ні історією, ні літературою — це механічна збірка фейлетонів, друкованих по часописах і календарях. (!!) Читати можна цю книжку з кінця, з початку, з середини без шкоди для себе. Враження спливає, як вода по плиті. Довідатися з неї шонебудь — важко, навчитись — годі, а про пізнання духа української сучасної літератури нема мови”. („Новий Час”, 7. XII. 1936).

Львівська католицька **„Нова Зоря”** з 3. XII. про нову книжку М. Р. пише, що М. Р. старається прищепити нашій нації „ідеї” масонсько-большевицьких вимітнів, чи як

він сам тих вимітнів називає — „представників культурної Європи"! На послуги тому представникові розкладового дефетизму стоять наші ліберальні часописи („Діло" й інші), а спомагають його діяльність ще й жидівські газети: большевізуючі „Сигнали" та вільнодумна „Хвіля". — Як прихильник розкладових ідей Др. М. Р. найясніше виловив їх свого часу в „Хвилі", виступаючи там у ролі викладача історії української літератури. В тій своїй статті, яка викликала обурення нашого громадянства, Др. М. Р. обезвартнив майже зовсім наше нове письменство, пишучи, що нема в нім ніяких більших літературних талантів ані творів. Подібні погляди М. Р. висловив і в большевізуючих жидівських „Сигналах". Якимсь саме тепер „запахло" надіями на університетську катедру. І ось Др. М. Р., як кажуть: унівський кандидат на неї... „Твердий" у переконаннях співробітник „Нових Шляхів" (большевицький журнал під ред. Крушельницького в рр. 1928—31 виходив у Львові, прим. наша) і „Діла" (рівночасно!...) пішов по розум до... „Хвилі" і „Сигналів", видобув з них свої старі ідеї про безвартність українського письменства, розпустив їх водою до 440 сторінок і Видавнича Спілка „Діло" видала книжку „Від Мирного до Хвильового"

Червоні сторінки

(З літературного „життя" на СУЗ 1935 р.)

Окрім української радянської літератури¹⁾ значне місце займає в „загальному літературному процесі" в Україні й

¹⁾ Наступні сторінки присвячуємо закінченню переказу промови А. Сенченка про „завдання Спілки Радянських Письменників України". (Промова була виголошена в квітні 1935 р. на II пленумі СРПУ в Києві). Робимо так у чисто інформативних цілях поперше, щоб ознайомити читача бодай іменами (і навою головніших творів) тих жвавих малоросів і тих любезних їх серцю співгромадян: „євреїв" і „руських", що дійшли, завдяки спритності свого духа, високої чести бути, на доброю кров'ю политих благородними кістками засіяних землях, т. зв. УССР офіційними носіями Слова в німі роки другого десятиріччя Червоного каганату советського; подруге, — щоб читач безпосередньо, з уст добірної крові вістуну „непреложної волі" кремльовської ознайомився з її ставленням і вимогами до української літератури і взагалі цілої української духовости. Отже, читаючи наступні рядки, треба пам'ятати, що вони не є об'єктивним відображенням стану т. зв. советської літератури на СУЗ, лише відображенням цієї літератури в сприйнятті советському ж на офіційних зборах офіційним „гласатаєм" за всевидячого догляду любимого й геніального Сталіна і його вірних євнухів, „вождів українського народу" (!) Станіслава Вікентевича Косіора (лях!) й Павла Петровича Постипшева (москаль!). В який спосіб заговорили за „обставин" дещо змінених та в благословенства тієї ж Москви на СУЗ про це саме „мистецтво" (декілька малесеньких вразків з цього „мистецтва" ми подали вже в минулих „Червоних стор."!) перекажемо в одному з наступних оглядів. Переказ першої частини промови А. Сенченка про найновішу „українську" советську літературу знайде читач в 3—5 кн. „С. Д."/36.

література „єврейська”²⁾. Серед „єврейських” письменників в Україні є й такі, що відомі далеко поза межами СРСР — „єврейським” трудящим багатьох країн Європи й Америки. Особливою популярністю користуються, на думку Сенченка: **Фефер, Квітко, Гільдін, Гофштейн і Даніель.**

Поет **Фефер** багато працює над „актуальною проблематикою соціалістичної дійсності” та розробленням різноманітних літературних жанрів поезії”. В своїй останній великій поемі: „Пласти” Фефер присвячує особливу увагу „зміцненню інтернаціональної єдності трудящих народів СРСР”. Яскравим зразком його „оптимістичної”, „більшовицької” лірики можуть бути за Сенченком такі рядки з віршу, присвяченого Ленінові:

І звелася людина над світом старим
І рванула серця за собою.

**Не провадять путі в заporошений (! ОЛЕ) Рим,
А сплітаються перед Москвою.**

Останніми часами працює Фефер „над великим полотном про нові (! ОЛЕ) форми класової боротьби і про перевиховання містечкового хлопця в соціалістичну (! ОЛЕ) людину”.

Не менш є відомий у межах СРСР і закордоном **Л. Квітко** — видатний поет і прозаїк, найкращий ув „єврейській” літературі письменник для дітей. Його перу належить „один з кращих творів єврейської радянської прози, пройнятих пролетарським інтернаціоналізмом”, „про життя дітей бідноти”: „Лям і Петрик”. Щонедавно закінчив Квітко віршований роман „про боротьбу за перемогу Жовтня”: „Йона”.

Один із старших жидівських письменників, **Х. Гільдін**, виправляючи політичні хиби минулого, гостро вступає супроти „єврейської націоналістичної (!? ОЛЕ) літератури”! З його поетичних творів важливіші поеми: „Ленін” (!), „Сталін” (!) і „Дніпрельстан”, із прозових — твори про „героїку громадянської війни”, про „соціалістичне будівництво”, Біломорський канал (!!) тощо.

Один із видатніших представників філософічної лірики (поема про „соціалістичне будівництво” в СРСР: „Світла подорож” і вірші про Біробіджан), **Гофштейн**, використовує „в інтересах лірики радянського будівництва” спадщину „старої єврейської культури”.

Творчість „видатного прозаїка і драматурга”, **Даніеля**, „присвячена головним чином романтиці громадянської війни, глибокому розкриттю психології революціонерів” (головні твори — роман: „Юліс”, повість: „На порозі”, п’єса: „Зямка=Копач”).

²⁾ Всі підкреслення зроблені нами.

Загалом творчість жидівських письменників в Україні має великий вплив на жидівську літературу в „капіталістичних країнах“, зокрема в Злучених Державах, Аргентині й Польщі.

З інших жидівських письменників України цікавіші: **Ністер**, що за останні часи наблизився від символізму до реалізму, **Орлянд**, автор великого роману про керчинський завод (у романі показані молоді робітники, які „в умовах заводу“ проходять „пролетарську школу інтернаціонального виховання“), молодий прозаїк **Ноте Лур'є**, якому „вдалось створити інтересний образ селянина-середняка“, і новеліст **Ноях Лур'є**. Під впливом Шолом Алейхема пише **Альбертон** (книги: „Біробіджан“, „Шахти“). Загалом „єврейська“ проза тематично й жанрово поширюється: **Шехтман**, працює над тематикою колгоспного села, **Аврам Каган** — „в галузі історичного роману“, **Еля Каган** — як сатирик і, на решті, **Аронський** — „в галузі тематики громадянської війни“.

За останні часи значно заактивізували свою діяльність і поети. З них згадує Сенченко **Резніка** (розроблює „тематику соціалістичного будівництва“), **Хашеватського** (написав велику поему про Леніна й декілька збірок політичної лірики), поетку **Хану Левіну**, **Блоштейна**, **Пінчевського**, **Абарбанеля**. З наймолодших поетів помітно ростуть: **Діамант**, **Гарцман**, **Котляр** і **Талалаєвський**.

Зате жидівська драматургія ще „не переборола відставання й залишилася найбільш слабкою ділянкою єврейської літератури“ в Україні. За найвизначніших „єврейських“ драматургів уважає Сенченко: **Вевюрка**, автора п'єси „Мій ворог“ „на тему про боротьбу партії, радянської влади з контрреволюційним націоналізмом“, **Сіто** й **Пінчевського**.

Помітних успіхів досягла зате жидівська дитяча література головню завдяки творам уже згаданого **Квітка**. В ділянці дитячої літератури працюють ще **Хутяньський**, **Котляр**, **Хашеватський**.

Загалом же „розвиток єврейської радянської літератури в Україні за останнє триріччя дає підстави думати, що єврейська література до двадцятиріччя Жовтня дасть нові прекрасні, художні твори“!³⁾

³⁾ Для ілюстрації підстав, з яких вроджувалась Сенченкова віра на соняшного завтра жидівської літератури на СУЗ наведемо такий маленький і випадковий, а проте барвистий „образок“, з української дійсності під Советами: На 120 письменників, принятих при формуванні СРПУ (з 400 прохань, решта — якихось 100 — не була ще розглянута) серед р. 1934 до Спільки, припало на письменників українських — 73 (прибл. 61%) місця, на жидівських аж 23 — цебто майже 20%! Склад же населення „УСРСР“ виглядає за советською статистикою („Малая сов. энцикл.“ т. IX) так: українців — 30,1%, жидів — 5,4%! Ця диспропорція ще значно збільшиться, коли пригадаємо, що до складу українських письменників зараховуються й жиди, що пишуть по-українськи: Л. Цервомайський, С. Голованівський й інші!). Небезцікаве й те, що перший голова Спільки Радянських Письменників України був жид, його наступник, другий голова — також жид... Повторюємо, це лише „деталі“, що навернулись нам випадково під руку...

Поруч з українською й жидівською літературами зробила за Сенченком за останні три роки в Україні „помітні успіхи” й література „російська”!

„В своїй тематиці російські письменники беруть проблеми соціалістичного будівництва України”. Помітнішою постаттю серед них є „високкокваліфікований” поет **Н. Ушаков** (останні книжки: „Календарь”, „Горячий цех”). Та ж на його творчість зверталось „неприпустимо мало уваги”, хоч „з самого початку свого творчого шляху” він виступав, як советський революційний поет. Як доказ ліричної теплоти й разом із тим актуальності віршів Ушакова цитує Сенченко м. інш. таку строфу поета про соціалістичну „батьківщину”:

Значить можно жить на свете.
Если знаешь государство,
Где и взрослые й дети
Говорят наркому : здравствуй.

Складний шлях від символізму до пролетарської лірики проробив **Я. Городської**. Окрім поезій (збірки: „Лагерь”, „Отступление смерти”, „Кавказская записка”) його перу належать за останні роки й дві п’єси: „Район” і „Последний раунд”. П’єси ці виставляють „у театрах України”.

Поет **Г. Петніков**, що почав був свою творчу путь аж від футуризму, подає надію останніми своїми творами (книжка: „Молодость мира”) остаточно поєднати свою „значну культуру вірша” з соціалістичною тематикою й „стати обома ногами на ґрунт радянської реалістичної поезії”.

Десятиріччя літературної праці довершив був недавно **П. Беспощадний**. Його твори, улюблені на Донбасі (вірші Беспощадного „близькі до народньої пісенности”!), друкують і у московській „Правді”!

З „російської” драматургії в Україні чи не найвідоміші є твори **С. Левітіної**. Її п’єса „Наступление”, в якій письменниця „розроблює тему розгрому націоналістів і націонал-опортуністів в Україні” заслуговує, на думку Сенченка, особливої уваги советських театрів.

Зате значно відстає „російська” проза. За найцінніші прозові твори „російської” літератури в Україні вважає Сенченко роман **М. Тардова**: „Фронт”, роман **Торіна**: „Утверждение”, книжку новель **Охременка** (!): „Три встречи” та „Родина” (!), книжку новель **Скоморовського**: „Человек растет”, роман **Кальницького**: „Остров голубых песцов” і „Письма в Америку” тощо. „Заслуговує на увагу” й молодий прозаїк з Донбасу, **П. Северов** (його перша книжка: „Воспитание воли”!).

З молодих „російських” поетів (уважаймо на прізвища цих „російських” поетів!) помітно зростають: **Ю. Чер-**

каський, Казін, Кац, Шехтер, Фарбер, Павліченко, Кондратенко й Стрельченко !

„Російські радянські письменники в Україні” об’єднуються навколо журналу „Советская литература”, що останніми часами працював незадовольняюче. Через це, каже Сенченко, „треба допомогти редакції перетворити журнал у солідний літературно-художній орган. Треба в дальшій роботі допомогти російським письменникам у виданні їх творів, як в Україні (! ОЛЕ), так і в Москві та Ленінграді. Треба також, щоб наша українська преса (! ОЛЕ) і насамперед „Літературна Газета” систематично висвітлювали творчість російських письменників”. Зрештою, кінчає Сенченко, „є всі дані, що російська радянська література в Україні буде далі успішно розвиватися” ! 4).

За останні три роки значно зросла й молдавська советська література. „Набагато покращала якість творів, розширився світогляд молдавського радянського письменника, почали з’являтися книги на актуальні теми, що відображають соціалістичне будівництво в молодій республіці, досягнення промисловості й колективізації АМСРР, а також боротьбу й перемогу на фронті національно-культурного будівництва”.

Навіть найбільш відстала ділянка молдавської літератури, драматургія може пишатись новими творами: вийшли аж чотири (що за досягнення !) друковані п’єси : **Мілев-а, Василенка (!) й Лехтцера**. П’єса цього останнього „Перемога”, про „ентузіязм робітників і боротьбу за виконання промфінплану, хоч „мала ряд помилок”, але „за допомогою молдавського обкому партії (! ОЛЕ), автор їх виправив і п’єса ставилась у молдавському державному театрі”.

Є „досягнення” й у галузі молдавської поезії (поети : **Кабак, Нестор, Л. Коренфельд, Лехтцер, Дойбань**) і прози. „Про колгоспне будівництво Молдавії” пише **Канна Іван**, про „класову боротьбу в **Basarabia**, участь жінки в соціалістичному будівництві АМСРР” — **Циган**. З інших молдавських прозаїків називає Сенченко **Маркова** (роман „Партія кличе”!) й **Соловійову**. Зате дуже мало зроблено за Сенченком у молдавській художній дитячій літературі: видруковано всього... три оповідання й книжку **Лехтцера** для дошкільнят: „Перше травня”.

Загалом „розвиток радянської, української, єврейської, російської та молдавської літератури в Україні відбувається в умовах зміцнення пролетарської інтернаціональної єдності”.

4) Навряд чи треба стверджувати слушність передбачення світлого майбутнього московської літератури на окупованих більшовиками українських землях. Воістину мусять бути той сліпонароджений, якого вже не освітять ніякі свідчення та докази, хто до сьогодні не побачив кривавих знамен Життя !).

та їх спільної боротьби проти націоналізму різного ґатунку!"⁵⁾

Дуже виросла за останні три роки в Україні дитяча література. Реалізуючи вказівки КП(б)У, що приділює справі виховання дітей „велику увагу”⁶⁾ советські українські письменники дали за цей час для дітей „ряд хороших творів”. З „дитячих письменників” заслуговують особливої уваги: Комсомолець **М. Трублаїні** („майстерні оповідання... про нашу (!ОЛЕ) далеку північ”), **Н. Забіла** (авторка „двох десятків книжок, які користуються заслуженою увагою й любов’ю дітей і батьків”: „Олівець-малівець”, „Ясочка-книжка тощо”), **О. Донченко**, **В. Владко**, **Оксана Іваненкова**, **В. Сказбуш**. Для дітей пишуть і такі видатні письменники, як **Тичина**, **Квітко**, **Панч**, **Копиленко**, **Смолич**, **Головко**, **Арк. Любченко**. З „піонерії” та комсомолу прийшли до дитячої літератури: **В. Бичко**, **Я. Гримайло**, **І. Нехода**.

Хоч у зростанні советської літератури в Україні значну роль відіграє советська літературна критика (в цій галузі сьогодні в Україні працюють: **Шупак**, **Коваленко**, **Колесник**, **Шабліовський**, **Адельгейм**, **Кирилюк**, **Пронь**, **Я. Савченко**, **Підгайний**, **Йосипчук**, **Юрченко** тощо), однак Сенченко зазначає, що якраз критика „особливо помітно відстає” в своєму розвитку!⁷⁾ Останніми часами траплялись навіть випадки „підміни товариської критики шельмуванням” і „помічався дівацький підхід в оцінці письменників”. Ці факти звернули на себе увагу самого ЦК КП(б)У й заставили його ухвалити важливе рішення, що „безперечно, допоможе” всій советській літературі в Україні „прискореними темпами перебороти негативні риси в роботі нашої критики”. Для цього треба ще, „щоб критика в своїй дальшій роботі взяла до неухильного керівництва настанову Т. Сталіна вирощувати кадри так, як садівник вирощує плодове дерево”. А в советській дійсності виходило навпаки: критики „часто затуляли від плодового дерева сонце, не давали доступу повітрю й воді, а ввесь час дуже старанно поливали його мідним купоросом (!ОЛЕ), і це дерево ледве-ледве росло й не квітло!” І лише виходячи з

⁵⁾ Щодня по всій українській землі під Советами голоситься „зміцнення пролетарської інтернаціональної єдності” й щодня по всій українській землі під Советами викриваються все нові й нові „націоналісти — дворушники” — „адивачілі агенти овірілого фашизму”... Немає понад братню дружбу вільних народів советських...

⁶⁾ Вихованню дітей присвячується зокрема останніми часами во зриву мілких причин справді немало уваги. Та чи дає ця „увага” бажані для вихователів наслідки можемо більш ніж сумніватися...

⁷⁾ До чого докотилася „українська советська критика” (цебто та мажоратура, що її більшовики критикою називають) покажемо по змові в одному з ближчих оглядів. Сама советська преса („Літ. Г.” N 24/36 р. мусіла, зрештою визнати, що укр. сов. критиці, часто властиві ті ж хибі, що й літературі!), а саме: „формалізм, спрощенство, жонґлювання термінами, схематизм, розпливчастість, незрозумілість, вітєватість стилю й т. д.”!

настанови Сталіна про потребу створити такі умови, „щоб кожен письменник в Україні був як прекрасне квітуче дерево“. советська критика „зможе виконати відповідальні завдання покладені на неї партією“!

Накресливши таку невідрадну картину стану советської критики в Україні, приступає Сенченко до характеристики „шкідницької діяльності націоналістів і троцькістів у літературі України“. 8) За останні три роки, роки „розгорненого наступу соціалізму“ й „загостреної класової боротьби“ „було викрито“ в Україні серед письменників „агентуру“ решток контрреволюційного блоку націоналістів і троцькістів. **Головним завданням українських націоналістів та їх спільників було відірвати Україну від СРСР, повалити диктатуру пролетаріату й реставрувати буржуазно-поміщицький лад в Україні.** Контрреволюційні організації діяли й серед письменників „за принципом „тихої сати“, прихованого шкідництва, а згодом, після викриття основних кадрів контрреволюційних організацій: розгрому куркульської бази, вони головну ставку роблять на індивідуальний терор“. „... цілий ряд шкідників, що не були ніколи письменниками (Досвітний, Яловий, Панів) використовували літературу для приховування своєї „контрреволюційної роботи“. **Націоналісти намагалися в більш чи менш прихованій формі протягувати й пропагувати контрреволюційну тезу про те, що диктатура пролетаріату в Україні не має ні історичних, ні соціальних передумов, і тому радянська влада в Україні є продукт „російської окупації“ (!ОЛЕ).** Це протягували в своїх творах викриті контрреволюціонери Івченко, Косинка, Антоненко-Давидович, Мисик та ін. **Українські націоналісти намагалися й у художній літературі сіяти ворожнечу, недовіря до російських робітників.** Це протягували в своїх писаннях, виступах контрреволюціонери Хвильовий, Епик, Яловий, Остап Вишня. **Українські націоналісти... виступали проти ленінської національної політики в Україні, пропагуючи український шовінізм.** Українські націоналісти... намагалися внести розбрат між робітничим класом і трудящим селянством, малюючи пролетаріат, місто як експлуататорів селянства. Особливо яскраво ці контрреволюційні погляди вивів Підмогильний у своїй книжці „Місто“. **Націоналісти виступали проти колективізації, за куркульський розвиток села.** Українські націоналісти в художній літературі протягували контрреволюційну тезу про безбуржуазність української нації й ідеалізували стародавню минувшину. Вони виступали й пропагували збанкрутований (!!ОЛЕ)

8) Читач знайде в наступних рядках, де говорить Сенченко про націоналістів, чимало аналогічних місць з промовою П. Постишева, що ми її були навели в „Черв. стор.“ в 1—2. ч. „Сам. Думки“. Проте, вважаючи на надзвичайно гостроту зачепленої теми, не вагаємось повторити словами Сенченка й дещо з того, над чим уже застановлювався Постишев.

лозунг „соборної України”... Ці настанови протягували в своїх творах Полішук, Козоріс та інші... Українські націоналісти позитивними героями в своїх творах робили націоналістів, куркулей (?ОЛЕ) або людей, що перебувають під їх впливом. Це притягували в своїх книжках майже всі націоналісти і націонал-опортуністи. Українські націоналісти в своїх книжках виводили робітників, партію большевиків у негативних рисах або такими, що викликають до себе сумнів, недовір'я. Українські націоналісти засмічували українську мову незрозумілими старовинними термінами й зворотами, а також незрозумілими масам німецькими, польськими, чеськими словами (!?ОЛЕ). У всій цій шкідницькій роботі націоналістам активно допомагали націонал-ухильники, очолювані Скрипником. На млин націоналістичної контрреволюції ллють воду й ті, хто протягує націонал-опортуністичні „теорійки” про те, що основоположником української пролетарської літератури був Блакитний...⁹⁾ Органи диктатури пролетаріату викрили, що цілий ряд письменників входили до складу контрреволюційних організацій, які намагалися організувати ряд терористичних актів (!ОЛЕ). ... Зрозуміло, що вся контрреволюційна діяльність була скерована проти диктатури пролетаріату, проти радянської влади, проти більшовицької партії, за відрив України від СРСР...” Свою характеристику „шкідницької діяльності” „контрреволюційних” закінчив Сенченко „думкою”, що „пленум ще раз із цілковитою однотайністю підкреслить нашу любов до вождів нашої більшовицької партії”. Відповідно цього заклик — „бурхливі оплески” гордих „Прометеїв”, незламного й невідомого форпосту найсвобіднішої і найщасливішої країни світу” „квітучої Радянської України”!¹⁰⁾

⁹⁾ В. Блакитний (нар. 1892 р. на Чернігівщині в с. Козли, помер р. 1925) — за іншими прибр. іменами: Василь Еллан, Валер Проноза тощо — поза твердженням Сенченка, спричинився чимало до створення т. зв. пролетарської літератури на СУЗ. Його революційна кар'єра розпочалась ще за шкільних років; ставши студентом, вступив до партії українських есерів; у р.р. 1911—17. був під доглядом поліції; за Центр. Ради працював проти неї в залпні на користь большевиків(!), за Денікіна керував повстанчим рухом на Правобережжі й, нарешті, побувши коротко в есерах — боротьбістах, попов у члени ЦК КП(б)У! Друкуватися почав 1918 р., був редактором „Вістей”, приймав участь у заснуванні „Гарту”. Лишив декілька збірок оповідань і віршів, в яких оспівує велич пролетарської революції. Та попри ці „безперечні” свої вислуги, не дійшов признання більшовицької „історії”... через „низку помилок”... „націоналістичного і троцькістського (! ред.) характеру”. Як зазначив 1934 р. на І. з'їзді Радянських Письм. України М. М. Попов, „вважати Блакитного... за фундатора української пролетарської літератури — це значить ідеалізувати його націоналістичні помилки, значить скочуватися на націонал-ухильницький шлях. А куди цей шлях веде, ми дуже добре знаємо з прикладу Скрипника”... Мурин зробив своє діло, мурин може відійти.

¹⁰⁾ Такий вияв відданості може нині — рік і кілька місяців після згаданих подій, — видатися вже контрреволюцією, або в найкращому випадкові анахронізмом (життя на СУЗ не стоїть на місці!). Нині, як сталося

„Тов.” Сенченко міжтим продовжував. Під час розгрому „контрреволюційних організацій” „класовий ворог” розгорнув працю, щоб перетягти на свій бік людей чужих „контрреволюції”. Головним засобом націоналістів „було посіяти недовір’я до заходів партії та влади, створити враження, що партія й влада ставляться з недовір’ям до великої маси письменників, особливо до тих, що були в тих чи інших стосунках із виявленими контрреволюціонерами”. Цю шкідливу діяльність, що її „класовий ворог” провадив з особливою активністю серед безпартійних письменників, прогледіли комуністи. Наслідком цього був розрив між комуністами і безпартійними. Одночасно намагався „класовий ворог” „внести розбрат і в керівництво спілки”. І лише завдяки ЦК КП(б)У, зокрема Косіорові й Постишеву, вдалось викрити ці хоробливі явища. Спираючись на такі авторитети, Сенченко вірить, що „під керівництвом ЦК КП(б)У правління СРПУ „разом з усім колективом письменників” „до кінця ліквідує помилки й недоліки в своїй роботі”. Він вірить і в те, що пленум „відограє величезну ролю в галузі дальшого розгортання творчої роботи письменників”, спричиниться „до реалізації настанов партії про створення магнітобудів (!ОЛЕ), дніпрельстанів (!ОЛЕ) літератури”. Цю „творчу активність” треба лише „скерувати правильними шляхами”. Ходить передовсім про **тематику**.

Література советська „за надзвичайно влучним” „лозунгом” Горького має відобразити три дійсності: **минулу, сучасну й майбутню**.

Одним із важливіших завдань советських письменників в Україні щодо „минулої дійсності”, уважає Сенченко, потребу „**викрити всю фальсифікацію українських націоналістів-письменників**”, які „висовували і пропагували антинаукові (!ОЛЕ) контрреволюційні погляди про безкласовий, безбуржуазний розвиток української нації”. У зв’язку з цим советські письменники мають „найактуальніше завдання — взяти активну участь в опрацюванні: а) історії української літератури, б) історії України, в) історії громадянської війни, г) історії фабрик і заводів, д) історії села”. Зокрема питанням „з історії громадянської війни” мусить бути присвячена виняткова увага — створені „великі фундаментальні твори” про „розгром денікенщини, німецьких окупантів, білополяків і т. д.”.

це для прикладу на „Олімпіаді народнього мистецтва України” в київському Театрі Опери і Балету, „кожного разу“(!!), коли промовець згадає, „ім’я нахненника й організатора большевицьких перемог”, „ім’я кращого друга українського народу, ім’я великого Сталіна, — зал підводиться” й, плескаючи виголошує:

„На вершини всі ми линею,

Сонце — променем в очах.

Льотом сонячним, орлиним

Вождь показує нам шлях”. (Літ. Газ. ч. 52.)

В галузі історії фабрик і заводів повинно „надалі так спрямувати роботу”, щоб до 20-річчя октябрської революції дати історію „найбільших велитнів соціалістичного будівництва в Україні”. Не менш важливе є й опрацювання в художніх творах історії села. Тут з особливою увагою повинні письменники „показати всю фальсифікацію українських націоналістичних істориків і літераторів”. Основною ідеєю всіх цих праць „повинно бути зміцнення єдності, зв'язків із нашими братніми республіками цілого Радянського Союзу й насамперед (!ОЛЕ) із російським пролетаріатом, що відіграв і відіграє ведучу роль (!ОЛЕ) у соціалістичному будівництві цілого СРСР”. Велике значення має створення історичного роману, повісти, історичної п'єси, поеми, тощо, бо ж „минула дійсність розвитку України дає величезні джерела для розвитку всіх жанрів художньої літератури”. „Заслуговує на особливу увагу” й „використання народньої творчості в Україні”, фольклору, „чудової української пісні”! Та ж „треба відзначити” — признається Сенченко — що советські письменники „не рішуче беруться до роботи над історичним матеріалом, побоюючись помилок” (!) Активізувати їх треба „товариською допомогою” — допомогою істориків-марксистів, „наукових співробітників Української асоціації марксо-ленінських інститутів”. Сам Павло Петрович Постишев „неоднократно” звертав увагу советських письменників в Україні „на потребу показати в яскравих правдивих образах, у майстерних художніх творах минуле, рабське існування робітника й трудящого селянина в умовах „експлуаторського суспільства”, те — чого „не бачила” (!) советська молодь.

„Розгорнутий наступ соціалізму й побудови безкласового соціалістичного суспільства” дали „багатющій матеріял для художньої творчості”. Отже советські письменники в Україні повинні за Сенченком насамперед „розробляти такі питання” „сучасної дійсності”: а) — „нове в свідомості людини, у ставленні її до соціалістичної власності”; б) — „показ розв'язання партією та владою проблеми заможного культурного життя (!ОЛЕ) робітників і колгоспного селянства”; в) — „нове” в советському побуті, в родині” (на це питання особливу вагу покладе сам Постишев!); г) — нове становище жінки в советському суспільстві й соціалістичному виробництві; д) — нове в советських дітях; е) — „могутній, масовий рух, поєднання науки з практикою, рух широких колгоспних мас за створення маслябораторій”; є) — нові відкриття в галузі науки й техніки” (!). (Ці слова ілюструє Сенченко оповіданням про експерименти проф. Брюханенка, що винайшов апарат, який може замінити діяльність серця й легенів!). ж) — „сучасний фольклор, народня творчість широких мас”.

Завдяки „великій науці Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна” щасливі горожани соціалістичної батьківщини можуть науково передбачувати майбутнє”. Та ж „питанням наукового передбачення” досі віділювали мало уваги в советській літературі й, щоб запобігти надалі цьому, п'ятий том „великого художнього літературного пам'ятника” „жовтневої революції”, буде присвячений творам про „проблем майбутнього”. Відповідальний секретар „Правды”, Мехліс, сказав, що в цьому томі советська література мусить „заглянути вперед”, „науково — реально ... пофантазувати, помріяти”. В книжці мають бути порушені такі теми:

- а) завойована Арктика;
- б) „фантастичний роман про Європу під час соціалістичної революції” (!!);
- в) „завойована стратосфера і проблема стратопланів”;
- г) наукова гіпотеза: „Реалізація творів Мінуріна в масштабі СРСР”;
- д) „наукова гіпотеза — електрифікована Україна” (!).

Сенченко вважає за необхідне, щоб усі кращі советські письменники України включилися до цієї праці! Загалом у підготовці до 20-річчя Октябрю „українська” література має взяти найширшу й найактивнішу участь. З ініціативи Ашрафяна буде навіть створено двотомник, „присвячений перемогам пролетарської революції, ленінсько-сталінської національної політики в Україні”.

Живучи „в велику епоху”, за процесів, яких „ніколи не бачило людство” (так!) советські українські письменники повинні показати з одного боку позитивного героя соціалістичного будівництва, з другого — класового ворога, не „беззубим”, яким він у дійсності не є, а таким, „яким він у дійсності виступав і **виступає**”, бо „лише таким способом можна правильно розв'язати питання про створення великих образів нашої епохи”. Свою промову закінчує Сенченко заклик до письменників, щоб вони „не заспокоювалися, не спочивали на лаврах, щоб „дбайливо вирощували кадри молодих літераторів”, щоб „змагалися за такий сюжет і за таку композицію творів, якими б „зачитувалися” робітники, колгоспники та інтелігенція, щоб писали мовою „близькою, зрозумілою, рідною трудящим масам” і щоб давали „більше прекрасних, світлих, бадьорих фарб, більше радості, сміху, гумору” у своїй художній творчості”.

Яких засобів вжила для реалізації цих завдань „українська влада” й як зареагувала на цю реалізацію українська літературна громадськість на СУЗ, покажемо в наступних оглядах.

(Далі буде).

ОЛЕ.

ХРОНІКА

Література.

6. XII помер у Русові (Галичина) на 65 році життя найбільший з сучасних українських письменників, Василь Стефаник, безсмертний автор „Синьої Книжечки“, „Дороги“, „Камінного Хреста“ й ін. збірок новель.

У Парижі помер 24 IX письменник Б. Лазаревський. Переважно більшість своїх творів написав по-московськи. Останніми роками навернувся проте до українства (друкував свої спогади в „Тризубі“). Залишив цікавий щоденник, що охоплює майже ціле його життя.

Помер знаний дослідник старої й середньовічної української літератури й народної української творчості, член кол. ВУАН, Н. Т. Ш. тощо, професор В. Перець.

Вийшли нові збірки поезій: І. Антонича — „Знак Лева“ („Обрії“, Львів), Ю. Косача: „Мить із майстром“ (Париж), М. Дяченка: „Іскри“ („Просвіта“, Станіславів).

Як популярне видання випустила „Рідна Школа“ (Львів) у переспіві М. Матвійва-Мельника: „Слово про Ігорів похід“.

Український Науковий Інститут у Варшаві випустив за редакції П. Зайцева три наступні книжки свого „Повного видання творів Т. Шевченка“ — дві книжки повістей й оповідань та „Журнал“. До кожної книжки долучені поясняльні статті й текстуальні примітки.

Вийшов („Народний Стяг“, Львів) другий том новель Ю. Липи з часів української революції: „Нотатник“.

Вийшла (Львів) збірка оповідань В. Ткачука з життя покутського села: „Золоті дзвінки“.

„Українська Бібліотека“ (Львів) видала з передмовою Б. Лепкого повість про життя й знання за землею лемківського села: „За землею“ Ф. Коковського.

У Кременці вийшла історична повість з княжих часів С. Даушкова: „Було колись“. „Діточа Бібліотека“ видала історичне оповідання про основника Запорізької Січі А. Лотоцького: „Козак Байда“.

У в-ві „Прозопоєзія“ (!?) (Львів) вийшло протикомуністичне оповідання Ю. Зорак: „Смерть за смерть“.

Руске Народне Просвітне Дружтво у Р. Керестуре (Оспек) видало „Руско-українски алманах бачванско-сримских писателъох“. При кожному оповіданні подано його переклад на українську літературну мову.

В Севлюші вийшов під редакцією А. Ворона і М. Храпка, за участі 7 поетів і 15 прозаїків „Альманах Підкарпатських Українських Письменників“.

В Харбіні вийшла збірка присвячена справам Українського Далекого Сходу. У збірці, окрім історії Українського Далекого Сходу й хроніки життя далекосхідної української колонії, уміщені статті про Ніппон й переклади з ніппонської, китайської та манджурської літератур.

За редакції І. Крип'якевича почала у Львові (в-во Тиктора) виходити місячними зшитками „Історія української культури“. Поодинокі розділи опрацьовують: І. Крип'якевич („Побут“), М. Голубець („Мистецтво“) і В. Радзкевич („Література“).

Вийшла відбитка з „Дзвонів“ (Львів): „Постать Мойсея в творчості І. Франка“ др. К. Чеховича.

Як 15—16 ч. „Дешевої Книжки“ (Львів) вийшла брошура Оксани Компанієць про життя і творчість Лесі Українки: „Леся Українка“.

Урочище відсвятковано 20-річчя з дня смерті І. Франка на Дрогобищині. По застараннями поліції й погрозами комуністів вулицями Дрогобича пройшов у вірцевім порядку похід 10.000 учасників свята, в якому заступлені були (переважно молоддю) чи не всі села повіту й деякі з повітів сумежних. Після дефільади відбулася на площі перед українського гімназією, де прибито пропам'ятну таблицю, святочна академія. (Трибуну оздоблював великий Тризуб, національні прапори й портрет поета).

Як 3. й 4. книжки Квартальника „Вістника“ за 1936 р. вийшли „Дурман соціалізму“ Дм. Донцова й „Маршав вперед“ (Блюхер) М. Антоновича.

Вийшла (Львів) брошура А. Лісовського: „Сучасна доба“ про ідеологію Д. Донцова з приводу брошури Ю. Липи: „Українська Доба“.

У в-ві „Обрії“ (Львів) вийшла в перекладі Островерхи „Доктрина фашизму“ Б. Муссоліні.

В-во „Проміні“ (Львів) випустило книжку про ідеологію фашизму й виховання молоді в сучасній Італії: „Молода Італія“ М. Палія.

„Дешева книжка“ (Львів) видала короткий огляд історії й сучасних подій в Іспанії II Воїна: „Іспанія“.

Про комунізм, його шляхи й засоби большевицької пропаганди, випустило в-во „Проміні“ (Львів) брошуру В. Стецишина: „Комунізм і Народний Фронт“.

Як 2. і 3. ч. „Всесвіту“ (Львів) вийшли брошури Р. Рій-Рійченка: „Під обухом червоного кота. Фелікс і Дзержинський — кат України“ і „Трохи правди про жидів. Хто вони, чого хочуть і що роблять“.

Вийшла („Дешева Книжка“, Львів) брошура П. Ковали про ідеологію і політику галицьких соціал-радикалів: „Радикали в Людовому Фронті“.

Бібл. „Нашої Культури“ (Варшава) видала книжку А. Животка: „Українське питання в поглядах російської суспільної думки“.

Вийшла третя частина популярної історії України (від 1782 р. до 1917 р.) О. Терлецького („Просвіта“, Львів).

В перекладі Т. Коструби вийшов в „Українській бібліотеці“ у Львові „Галицько-Волинський Літопис“ (з вступом про українські літописи з уривками з інших літописів про ЗУЗ та їх історію, поясненнями тощо).

Вийшли („Українська Бібл.“, Львів) спогади стрільця-підстаршини з часів визвольних змагань (1919—20 рр.): „За стрілецьку славу“ М. Михайлика.

У в-ві „Батьківщина“ (Львів) вийшла коротка розвідка Ю. Крохмалюка про московський похід Сагайдачного: „Воєнний шлях Сагайдачного на Москову 1618 р.“

З яким патосом увімкнулись „українські“ советські письменники до політичної і культурної „розбудови“ СРСР, можуть красномовно свідчити свідчі заяв, резолюцій тощо з приводу „героїчної боротьби еспанського пролетаріату“, з приводу „розкриття оскверненої зграї троцькістських виродків“,

і, нарешті, з приводу цояви „великої хартії золотой при людства — Сталінської конституції“, заяв, що цозаповнювали цілковито фахові літературні советські видання, що обговорюються щодня на літературних зборах у Советах, заяв, що своїм змістом дійшли воистину висот метафізичних з одного боку як вияв „обожествлення“ „любимого вождя“ (фактично! Сталін у советській літературі — і не лише в літературі — починає останніми часами ослівуватися, яко сотворитель землі і неба — той, хто запалив велике Сонце і дав щасливе життя людині!), з другого — як усвідомлення письменниками власного призначення бути сліпим знаряддям „непреложної волі“ „геніального і наймудрішого“ „Свій ентузіазм і свою карність „українські“ советські письменники (і не лише самі письменники й їхні жінки й навіть діти!) мусять зрештою виявляти не тільки у словесних присягах, але й учинками — отже у зв'язку з згаданими подіями, мусіли носити „українського“ Слова під Советами складати добровільні пожертви „еспанським братам, що боронять людськість і мир“, мусіли викорінювати зо свого складу „гадів“ (!) троцькістів (Харламова, Шаєвича, Ковальчука й ін.) тощо. „Українська“ культура, як бачимо, у братній спілці советській „творчо бує“, бо ж „думи й серце“ кожного „українського письменника“ — „в знакомом Кремле, где самий радной человек на земле!“ ...

Смерть т. зв. „першого інженера людських душ“ т. зв. „пролетарської літератури“ М. Горького, мусіла само собою знайти глибокий відгомін у „квітучій“ (не в останній мірі заслугами цього самого Горького!) т. зв. „УССР“. У Києві запроєктовано (мабуть за великі заслуги Горького перед українським народом!) збудувати йому пам'ятника і назвати його іменем Педагогічний Інститут, Державний діточий театр, „Завод верстатів-автоматів“ (!) тощо. Пам'ятник Горькому має бути споруджений і в Харкові. У Харкові ж іменем цього „мудрішого з художників слова“ названо „кращу середню школу“, один із центральних майданів міста, Будинок письменників тощо. На українській мові має вийти академічне видання творів Горького (кожне його слово — як читаємо в Літ. Гав. ч. 29 — „невмірущий пам'ятник культу-

ри"!), мають бути нарешті в „будинках міст України“, з якими зв'язане життя письменника, повивішувані меморіальні дошки, створені його імені для молодих „українських“ письменників стипендії, виголошені в його ж імені конкурси на найкращі прозові та драматичні твори літератури „УСРСР“ тощо...

П. Панч закінчив повість „Мир“. Іван Ле — повість „Історія радості“. Л. Первомайський пише книжку поезій „Нова лірика“ і віршований роман „Молодість мого брата“. І. Кириленко розпочав працю над романом „Ровесники“. Нарешті Павло Тичина, мабуть, щоб доказати, що його геній досі не втратив ані своєї свіжості, ані потужності, ані чистоти, що йому і нині належить героїчне завдання вести українську літературу до нових творчих висот, і що йому цілковито чужі гнилі пережитки капіталістичного світогляду — почуття національної виключності кінчає „велику поему“ про Іріорія Івановича Котовського, командира Красної Армії, що за часів Українських Визвольних Змагань вогнем і мечем катував Україну...

В. Сосюра, що був недавно „покався“, готує до „величної дати“ 20-річчя Октябрю поему з часів „громадської війни“ на Донбасі: „Червоногвардієць“. Ця тема поета „хвилює“, нею він зараз „живе“, „проймаючись разом великою майстерністю Пушкіна й Лермонтова (не Шевченка! — ред.). Сосюра готує до друку переклади з цих поетів: „Кавказького бранця“, „Циган“ та „Демона“. „Демон“ незабаром має вийти окремою книжкою.

Донецьке обласне правління СРПУ готує до видання альманах українських поетів Донбасу.

За редакції М. Бажана, за вступною статтею А. Сенченка вийде 1937 р. в українських перекладах антологія грузинської „радянської“ поезії.

П. Тичина впорядковує антологію вірменської поезії, що має вийти на українській мові.

У Києві вийшла перша антологія українських поетів жидівською мовою. В антології є переклади з П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, П. Усенка, Л. Первомайського, В. Сосюри, І. Кулика, М. Терещенка, С. Голованівського та М. Семенка.

До „знаменних роковин“ 20-річчя Октябрю має вийти на московській мові в 30—35 тисяч рядків антологія української поезії. Антологія складатиметься з трьох томів: у перший — увійде українська народна творчість, — у другий — українська поезія від Гр. Сковороди до 1917 р. й нарешті у третій — твори українських советських поетів.

В перекладі на московську мову вийшли в Москві „Вірші і поеми“ М. Рильського й „Ніч перед боєм“ М. Бажана; здані до друку — „Вибрані вірші“ Усенка та Первомайського.

У Дитвидаві України вийшла на московській мові „Горе от ума“ Грібедова, жидівською мовою „Чарівне кільце“ Менделєєва, Мойхер Сфоріма, „Історія десяти засуджених“ Ф. Сіто й „Казка про бджілку“ Орлянда й мовою українською — „Три ведмеді“ Л. Толстого, „Казка про півника“... Н. Забіли й „Колобок“ — нар. казка.

Держлітвидав України випустив по московськи декілька збірок поезій: П. Безпощадного: „Стіхи“, Е. Фоміна: „Книга поезій“, Гордєєва: „Чувство родіни“. Незабаром має вийти з друку в цьому ж в-ві збірка віршів М. Рильського „Літо“, „Новели і балади“ В. Собка, „Поеми і стіхи“ Я. Городського й збірка вибраних поезій (зокрема поема про Кірова!) М. Бажана.

До 20-річчя Октябської революції готує „видатний європейський поет і прозаїк“, Л. Квітко, окрім збірки поем і віршів для малих читачів і закінчення поеми „Іона“, повість про С. В. Косіора! Письменник хоче, щоб повість про цього „видатнішого борця й визначнішу людину“ „була прикладом для наших („єврейських“?! — ред.) дітей“.

Як видання „Держлітвид“ України книжку: ... „В. І. Ленін про Толстого“.

А. Макаренко закінчив „Книгу для батьків“, яка має „допомогти батькам розбиратися в складних питаннях советського виховання“!

У „Держлітвидаві“ почав виходити за редакції І. Копиленко, І. Кулика, Ю. Смолича та Ю. Яновського новий „літературно-художній, критичний і громадсько-політичний“ „Літературний Журнал“.

„Дитвидав“ ЦК ЛКСМУ з нагоди 100 річчя з дня смерті А. Пушкіна видає для дітей молодшого віку українською мовою (в перекладі М. Терещенка): „Руслана і Людмилу“ та московською й українською мовами (в перекладах М. Рильського та Петрушевського): „Казки“ Пушкіна.

Для дітей середнього і старшого віку вийдуть у тому ж в-ві вибрані твори Пушкіна в 5 книжках мовою „російською“. Про Пушкіна вийде в перерібі і перекладі на українську мову перша частина роману Я. Тиянова: „Пушкін“, повість проф. Білецького (московською і українською мовами) про життя й творчість Пушкіна й, нарешті, українською мовою збірник: „Пушкін у спогадах і листуваннях сучасників“. Книжки матимуть ілюстрації репродукцій праць кращих малярів. Загалом ціла „УСРСР“ гарячково готується — як не готувалася ще до ніякого іншого ювілею! — достойно ославити 100 річчя з дня смерті московського національного поета; влаштовується спеціальні пушкінські семінарі, лекції, виставки, масовим тиражом видаються по-московськи й у перекладах (виразно змосковлених!) на українську мову його твори, ухвалюється проекти пам'ятників тощо.

Для „докладного“ ознайомлення з працею письменників „після повернення з творчих відряджень та з готуванням до 20-річчя жовтневої революції“ відіхали за ухвалою президії СРПУ до областей України „бригади правління“: до Харкова — А. Сенченко (жид) та І. Кириленко, до Сталіно, А. Патак (жид) та Б. Коваленко й до Одеси — І. Фефер (жид).

„Бюро єврейської секції СРПУ“ післало знову до міст і містечок України низку жидівських „бригад“ перевозити літературні вечори...

Звільнено з „посади“ (!) голови СРПУ дотеперішнього голову А. Сенченка; натомість „обрано“ секретаріат правління в такому складі: С. Червоний, І. Микитенко, О. Корнійчук, П. Панч та І. Кириленко.

„Рада Народних Комісарів“ УСРС „зняла з роботи“ половину „Українського радіокомітету“ М. І Книжного й на його місце призначила жидів І. Ю. Кулика (колишнього голову СРПУ).

Відомий польський публіцист Ксавєр Прущиньскі згадує на сторінках „Wiadom. Liter.“ ч. 43/36 р. в своєму небезікавому репортажі „Право на Волинь“ нині вже широко знаного рожденця цієї землі, Уласа Самчука: „... Його (Самчука. ред.) „Волинь“, велика селянська хроніка в стилі Гамсуна чи Марії Домбровської, перше відслонення того, що за часів війни рухалось під черепами Родіонів і Хвидотів (волинських селян, ред.)... в Польщі є зовсім неввана. Кого може обходити такий Улас Самчук з-під Кременця поза місцевою адміністрацією й місцевим відділом поліції? Однак є це велика, сувора книжка... Є це дуже гарна й виняткова книжка. Перший раз промовляє в ній народ на 99% селянський, говорять автентичний син селянський... Не є це книжка як література Росії советської, зігнута під наказами й програмами генеральної лінії партії, не є ані трохи хлопоманська. Судить селян за суворістю... Збіг випадків привів до того, що Улас Самчук є емігрантом політичним. Інший збіг випадків привів до того, що його книжка селянська, писана мовою на 70% советського пограниччя, є книжка так переконливо й глибоко анти-советська, як ніодна інша книжка в цій державі Польській“.

Московська „Лит. Газ.“ подає в 41 ч. декілька широкому заголові цілком невідомих варіантів до поеми Пушкіна: „Полтава“. В одному з цих варіантів, що попри свою викіченість, не увійшов до останньої редакції поеми, читаємо такі рядки, стосовані до одного з співмисленників Мазепи (мабуть Орлика): „Средь Енеральной Старшины Ясней он Москаля (! ред.) поносил (ганить, ред.) И, жалуюсь (скаржучися, ред.) у неба просит Возврата вольной старины“. В первісній редакції третій рядок звучав так: „... Ясней поносит он тиранов...“ Рядки ці, писані перед більше ніж 100 роками московським національним поетом в абсолютистичній миколайській імперії навряд чи зважився б написати сучасний український поет у „незалежній українській республіці“!

На московській мові має вийти збірка вибраних творів кращих советських поетів — поетів-орденоносців (до цієї нагороди не встиг ще дослужити-

ся ані один з „українських“ мистців, ані сам Павло Григорович Тичина!): „Поети-орденоносці“. Як читасмо в московській „Лит. Газ.“ N 55 „більша частина віршів і поем поетів-орденоносців, що зступлені в збірці, присвячена Леніну та його геніальному співробітнику т. Сталіну“. До кращих рядків збірки належать такі: „Сталін — в кожній мислі у нас, Сталін — в кожному делі у нас Сталін — в кожній песне у нас“ (Акин Джамбул).

Знаний чеський письменник Іван Ольбрахт, автор одної з найпопулярніших книжок нового чеського письменства: „Нікола Шугай — розбійник“ (роман про знаного закарпатського опришка, на Закарпатті демократичною чехословацькою цензурою заборонений!) і книжки нарисів про Закарпаття „Гори й століття“ хоче написати новий роман знову таки з життя закарпатського й знову таки про опришка — Ілька Лепея, сина зможного гавди, що більш заслугами місцевої адміністрації, ніж власних побуджень мусів нещодавно закінчити своє життя під кулями чехословацької жандармерії...

Знаний еспанський філософ, М. де Унамун, що за диктатури Прімо де Рівери емігрував був з Еспанії, несподівано для цілого „інтелектуального“ світу вголосив на початку еспанської горожанської війни відозву, в якій цілою своєю особою стає на позиції генерала Фрака — ратівника від розбещеності інтернаціонального варварства еспанської культури. Еспанські події дали, зрештою, привід декільком спантелеченим (запроданим?) західним „ідеалістам“ на рівні з дуже „звучними“ іменами (Р. Ролан, Т. Драйвер тощо) на такого змісту прокламації: „Соціалістична Еспанія буде гаслом для повстання народів. Не сумнівайтесь у цьому ані хвилини, огидні панове в Берліні й Римі, — та й у Лондоні й у Вашингтоні! Еспанія веде добродійну війну за два нає усіх. В її кінцевім вислідку не може бути сумнівів (так! ред). Звільнені народи дійдуть до соціалізму та, здійснивши — до комунізму, до народження нового людства“ (І. Френк).

Вийшла сензаційна книжка неба-
відомого Андре Жіда: „Поворот з СС-
СР“, в якій письменник, ще недавно
безкритичний адміратор усього совет-

ського, розвінчує, після своєї останньої подорожі по ССРСР, цю „найсвобіднішу й найщасливішу країну світу“, хоч тут же зазначає, що тим самим пітрішечки не зрікається своєї віри в... комунізм. (Книжка викликала не абиякий відгомін. За три тижні після її першого випуску вийшло лише на французькій мові аж! 160 видань!). Большевики на таку „зраду“ зареагували в питомий собі спосіб: поперше з „технічних причин“ припинили видання на московській мові творів Жіда, подруге проголосили, що „плачлива, двозначна книжка Жіда виявила в ньому людину слабу, обмежену й вікчему“. („Лит. Гаг.“ N 68).

Знання італійський історик G. Ferrero видав на французькій мові книжку: „Aventure : Bonaparte en Italie (1796—1797)“, в якій старається довести, що своїм перемогом в Італії завдячує Наполеон не стільки своєму військовому генієві, скільки моральному занепадові тодішнього італійського суспільства. В організаційній основі Цісарльїнської Республіки вбачає Ferrero первовмі державного ладу фашистського й гітлерівського.

Театр

Вийшла (у Празі) брошура: „Свято державности“ („Свято Самостійности й Соборности 22. січня“) — історично-літературний матеріал із вступним словом Н. Геркен-Русової про героїчний театр і з технічними вказівками та ілюстраціями для сценічного оформлення програми. Видавець заповів випуск ще таких брошур: „Свято Духа“ (День Пророка Т. Шевченка 9. III.), „Свято Імперії“ (За Українське Море 29. IV.), „Свято Перемоги“ (Здобуття Києва 31. VIII), „Свято Зриву“ (Державний переворот 1. XI.) тощо.

У Львові вийшла (на тлі повісті „У споконвічному вирі“), драма з часів боротьби на СУЗ 1920 р.: „Встоятись не було сили“ В Лопушанського.

Вийшла (Львів) п'еса (на 6 від-
сян з епілогом) Ю. Горліс-Горського:
„Клянемося могилами героїв!“ (пере-
рїбка повісти „Отаман Хмара“).

26, 27. й 28. ХІ. відбулися у Вінніпегу в Литл Тейтер (театрі, що тішиться популярністю в цілій Канаді)

заслугою українського музиканта Т. Губицького за співпраці „Просвіти“ вистави „Невольника“ Т. Шевченка (в переробці І. Тобілевича). Виставу надзвичайно прихильно оцінила англійська критика.

О. Корнійчук закінчив нову п'єсу (на 4 дії з 12 дієвими особами) про людей „сталінської епохи“, „що працюють на різних ділянках соціалістичної дійсності“ СССР: „Банкір“. Про якості п'єси свідчить чи не найкраще те, що її вже переклав якийсь І. Круті на московську мову й що вона незабаром піде на сцені московського Художнього Театру...

Жид С. Голованівський закінчив нову трагедію (!) на 4 дії: „Краса“. І ця п'єса вже перекладена з української на московську мову й піде на московській сцені! „Українське“ мистецтво здобуває світ...

Вийшла з друку нова п'єса Микитенка: „Дві юності“. Вже відбулися її вистави в Києві й Харкові.

Помер оди́н із вайбільших сучасних італійських письменників, лавреат Нобелівської нагороди, Л. Піранделльо (нар. 1867 р.). Хоч його мистецтво (переважно драматичні твори), переняте песимістичною філософією релятивізму, зводило людське життя до безперервної трагічної гри між голою дійсністю і фантастикою, без будьких моральних підвалин (апотеозувало суб'єктивну фантазію, для якої виміряна „дійсність“ була реальніша за життя), (завершуючи таким чином, один із роадів мистецтва сучасного лібералістично-демократичного Заходу), проте в своєму політичному кредо письменник декільки разів всупереч сподівань „цивілізованої“ Європи й всупереч власним мистецьким теоріям, йдучи за беспосереднім голосом власного серця й нової дійсності, підкреслював свою відданість... фашистській Італії!

Нобелівську літературну нагороду за 1936 рік отримав американський драматург, О' Нейль.

Савченко переклав „Дон Карлоса“ Шіллера на українську мову. Перша вистава (на сцені київського театру ім. Франка) мала великий успіх, бо ж „Дон Карлос“ звучить за советською

критикою, як протест проти... фашизму! Слава товаришеві Шіллерові!

У „Держлітвидав“-і відома до друку книжка нарисів С. Щупака з історії західно-європейської, московської й української драматургії кінця XIX. ст.: „Драматургія і епоха“. Збірку ілюструють світлини з вистав театрів СССР.

1. IX. відкрився в театрі Народної творчості в Москві четвертий театральний фестиваль. На відкритті, крім советської аристократії, було біля 500 „іноземних гостей“. В першій виставі „робітники, колгоспники і мистецькі колективи республік СРСР“ „продемонстрували“ (!) „зразки художньої самодіяльності“. Загалом мало бути показано 14 п'єс — 10 сучасних і 4 класичних. Серед них, „українським“ театром ім. Шевченка з Харкова — один із шедеврів сучасної „української драматургії“ — плитка народія на українські вивольні зматання, „Загубль ескадри“ сумної слави О. Корнійчука. Театр ім. Шевченка мав виступати аж у другій половині фестивалю, що відбувалася в Ленінграді. До фестивальної вистави він бавив „трудящого ленінградського глядача“ ще „Платоном Кречетом“ того самого Корнійчука й „Дай серцю волю — заведе в неволю“ Кропивницького („з дуже незначними змінами соціального змісту“).

30. VIII. закінчив дніпропетровський театр ім. Шевченка гастролі в Ленінграді. Гастролю мали „величезний успіх“ і тривали замість одного місяця — два! Особливо сподобались ленінградському глядачеві п'єси, в яких... „широко використано український фольклор і народню пісню, зокрема „Наталка Полтавка“ й „Маруся Шурай“. 31. VIII. відбулася „прощальна зустріч“ працівників театру з... балтійськими краснофлотцями!

В політиці національної асиміляції досягли на полі сценічного мистецтва й музики хитромудрі вожді з Москви ще одного „здобутку“: ЦІК СССР ухвалив „установити для найвидатніших діячів мистецтва народів Союзу РСР, які особливо відзначилися в справі розвитку радянського театру, музики й кіно, звання „Народний артист РСР“. Звання „Народний артист Союзу РСР“ надається постановою Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР на подан-

ня Всесоюзного Комітету в справах мистецтв при РНК Союзу РСР". Досі звання „народного артиста“ надавалося лише „національними республіками“ для своїх найвизначніших мистців. Нового звання, поруч 8 „російських“, 2 грузинських і 1 казахстанського мистця, удостоїлись — київська оперова співачка Литвиненко-Вольгемут й.. П. Саксаганський!

Посередництвом Jean-a Zay-a, міністра освіти й мистецтв у кабінеті А. Блюма, підписав французький президент декрет, яким від 15. X. директором славного театру Comédie-Française назначено знаного „авангартного“ автора сенсаційних, викривлених абнормальною сексуальністю, комедій, Eduard-a Bourdet-a, а за його співробітників — духом йому близьких, театральних „пробовиків“ Gaston-a Bату-a, Jacques-a Corean-a й інш. А. Блюм і сопр. вже приступили, як бачимо, у своїм реформаторським запалі й до розбудови французької культури... Продовжити „до побідного кінця“ їхню працю міг би в різні потреби тов. Хвиля...

Jean Schlumberger видав книжку про Корнеля: „Plaisir à Corneille“, у передмові до якої твердить, що в французькій літературі скінчилася доба тонкого й проникливого, але ровслаблюючого аналізу Пруста, що знову поважає потреба літератури динамічної й що тим самим знову стає актуальним Корнель.

Кіно

Фільмова кооперація В. Авраменка виготовала за участі першорядних режисерських й артистичних сил перший український звуковий фільм в Америці: „Наталка Полтавка“. Кінцем грудня мав уже фільм ти на екранах Зєднаних Штатів і Канади. Фільм показуватимуть і в інших країнах.

Ю. Яковський пише для фільму сценарій за своїм романом „Вершники“. Л. Первомайський працює над сценарієм „з часів німецької окупації“. „Єврейський поет Перец Маркіш разом із сценаристом Рискідом готують сценарій про... „єврейський колгосп“. „Сценарний портфель“ київської кіностудії збагатився декількома сценаріями, „що надійшли непосредно з ГУК“... „Пуш-

кін на півдні“, „Золотий запас“, „Музикантська команда“ тощо. „Українфільм“ має zorganizувати нову студію „Укртехфільм“. Для її остаточного оформлення при київській кіностудії організовано „Тимчасове управління учбових та технічних фільмів“. Це управління має виробити такі фільми: „Новели про героїв“, „Боротьба в аварійності“, „Стружка“, „Тема 27“, „Весілля“, „Двадцятники“, „Майська ніч“ і „Київ“.

Музика

6. XII. відбулося в Варшаві заходами Укр. Студ. Громади свято Стрілецької пісні. Вступну промову виголосив Б. Кравців.

„Вечір Стрілецької Пісні“ відбувся ще перед тим (12. XI.) у Львові. Зрештою, як зазначила українська преса („Голос Нації“) вечір цей „не сповнив свого завдання“, бо „Стрілецька Пісня це не тільки така“, як її інтерпретували 12. листопада. В ній куди більше бойового, куди менше сентиментально-тужливового“.

Бельза написав музику до віршу Пушкіна „Анчар“, Нахабін мав закінчити балет „Марійку“, Козицький та Івановський написали декілька маршів.

У в-ві „Мистецтво“ має незабаром вийти „Збірник українських поживтєвих пісень“. У першу книжку збірника, що є впорядкований кабінетом музичної етнології науково дослідної катедри Київської державної консерваторії, входить 6 пісень „про громадянську війну в Україні“, у другу — 10 пісень „про рух п'ятисотенниць та заможне культурне колгоспне життя“. В-во „Мистецтво“ готує ще „Збірку українських народніх пісень для хору. „Збірник пісень“ для народніх інструментів“ (інструментація Лутаєнка) — як окремі видання, 40 назов українських народніх пісень в опрацьованні советських композиторів.

Держлітвидав випустив збірку красноармійських пісень: „Пісні перемоги“. Що уявляють із себе ці „пісні перемоги“ можуть свідчити хоч би такі рядки одної з них: „Ще коню з мотором жити, як із братом брат, з капіталом жарко (! ред) битись за країну Рад“...

Для „ознайомлення“ з мистецьким життям України заїздив до Києва голова Всесоюзного комітету в справах мистецтв, П. Керженцев. Перед поворотом до Москви він повідомив співробітника „Комуніста“, що початком наступного року поїде... киявська опера на гастролі до Ленінграду. Наказ є наказ!

В Києві з гучним успіхом відбулися виступи чеського робітничого хору „Турографіє“. Хор був обдарований срібною чашкою, кількома томами українських пісень, квітами тощо. Після концерту влаштовано чеським співакам-робітникам бенкет — повернувшись до Праги, вони ледве чи не одностайно твердили, що в СССР життя є дійсно сите, щасливе й веселе... З Києва заїздив хор до Одеси.

Розписано конкурси на італійський цісарський гимн, бо обидва теперішні італійські гимни — королівський („Mancia reale“) й фашистівський („Giovinezza“) — не задовольняють, після анексії Абіссинії, італійських державницьких амбіцій. У склад журі увійшли найвизначніші італійські музики на чолі з Р. Mascagni.

Ельзасько-Лотаринський інститут у Франкфурті розписав конкурс на працю про німецьку народню пісню в... Лотарингії! Східню Лотарингію, як відомо, після світової війни відлучено від Німеччини й прилучено до Франції.

Р. Штраве працює над новою композицією, що є інспірована пам'ятником забитим у Танненбергу й мавзолеєм Гінденбурга.

Шведський музиколог Олаф Андерсен, мав видати збірку народніх шведських пісень, що їх він, його співробітники зібрали вже в кількості 18.000!

З нагоди 125-річчя з дня народження й 50-річчя з дня смерті геніального мадярського музика Фр. Ліста видале мадярське міністерство фінансів монету, на якій з одного боку уміщено портрет мистця з написом: „На пам'ять великого поета тонів Фр. Ліста 1811—1886“, з другого боку — мадярський герб з короною св. Стефана,

написом: „Magyar Kiralysag“ й роком видання 1936.

З цієї ж нагоди мали відбутися між 19. й 24. X. в байрейтській опері засвячений Р. Вагнером, що був близьким приятелем Ліста, гастролі будапештської державної опери.

Образотворче мистецтво

В листопаді відкрилась у Львові виставка Асоціації Незалежних Українських Мистців з відділами малярства, графіки, різбарства й мистецької книги. Виставка, присвячена митр. Шептицькому (!), була гостро, за свій інтернаціональний дух скритикована др. В. Залозецьким.

В днях 20.—25. IX. влаштували в Долині (Галичина) місцеві „Р. Школа“, „Просвіта“ й „Союз Українок“ свято українських обрядів та виставку народніх вишивок та давньої ноші. „Вечір народньої ноші“ відбувся 4. XII. в переповнених саях „Театру Різнородностей“ у Львові.

Накладом „Української Культури“ (Львів) вийшла у репродукції картини А. Павлося: „Вій під Крутами“.

У грудні мала відбутися в Берліні виставка різьби, графіки та гравюри знаного українського мистця В. Масютіна.

На 58. Канадійській Національній виставці в Торонто брали участь й українці виставляючи в окремому павільоні вишивки, килими тощо.

Під час переінвентаризації фондів музею російського мистецтва в Києві знайдено невідому досі картину (розміром 0,544—0,419 м.) Т. Шевченка. На полотні зображено олійними барвами куток пасіки: під повіткою сидить селянин, його працю над виготовленням вулика перервав прихід дітей, що принесли обід. Картина знайдена дуже пошкоджена, а проте в належності її Шевченкові — як зазначила советська преса — не можна мати ніяких сумнівів.

У старовинному Кирилівському соборі в Києві (собор збудовано 1140. р.) знайдено при розчистці стін дуже цінні фрески з XII ст., належать праці місцевих українських малярів.

Під час розчистки північної башти Софіївського собору в Києві відкрито фрески, що мають світську тематику. Зокрема цікава, як прекрасний зразок монументального малюнку, фреска, на якій зображено двобій вершника з ведмедем.

19. VII. у „Центральнім парку культури й відпочинку ім. Горького“ в Москві відчинено виставку українського народного мистецтва — показано понад 5.000 „рокішних зразків мистецтва народніх майстрів квітучої України“. Відчиняючи „урочисте засідання, присвячене виставці, голова комітету по справах мистецтв при СНК СССР, Керженцев, сказав, що „в советській країні український народ не лише відродив свої знамениті мистецькі ремесла, але зумів знайти нові, ще вищі їх форми“. Голова Правління по справах мистецтв УССР, Хвиля, говорив про „величезні культурні здобутки, що їх за останні роки досягнули трудящі України“. Збори закінчилися виступом „зразкової капели бандуристів“, яка виконала на українській мові „Інтернаціонал“, „Пісню про Сталіна“ й низку українських народніх пісень. Перед тим читали свої вірші поети Бажан і Рильський. На виставці показано м. інш. 16 „перших українських гобеленів“, які зображують „Леніна, Сталіна, Ворошилова, вождів українського народу (цебто Косіора й Постишева! ред.), картини щасливого колгоспного життя“...

Незабаром має вийти у в-ві „Мистецтво“ за вступною статтю А. Хвилі „художній альбом“: „Виставка українського народного мистецтва“. В альбомі вміщено біля 200 репродукцій з кращих експонатів виставки: килими, вишивки, гончарські вироби тощо. Репродукції „найкращих гобеленів“: „Ленін“ (!), „Сталін“ (!) і „Ворошилов“ (!) подані в багатьох барвах! — Тексти писані московською, французькою і... українською мовами...

В-во „Мистецтво“ випустило зшиток „Українська народня вишивка“ — 20 кольорових репродукцій вишивок з

Київщини, Поділля й Волині, відібраних в матеріялів виставки українського народного мистецтва в Києві.

В-во „Мистецтво“ (Київ) почало видавати за редакцією А. Хвилі новий журнал: „Український фольклор“.

Після докладного ремонту відкрито в Києві музей... московського малярства. Щойно нині як зазначила советська преса зможе ознайомитися відвідувач музею з багатьма картинами московських класиків, бо за керування музеєм „націоналістичного недобитка“ Кравченка ці картини приховувались у музейних фондах!

Московський „Ізогіс“ випустив альбом малюнків якогось Б. Єфімова: „Фашизм — ворог народів“. Альбом складається з шести відділів: „Фашизм — знаряддя фінансового капіталу“, „Фашизм — це самоволя“, „Фашизм — це варварство“, „Фашизм — це загарбницька війна“, „Фашизм — це голод“, „Фашизм — люта, але не міцна (! ред.) влада“. Нікому не було так зручно зілюструвати ці розділи, як советському мистцеві...

Архітектура

Окремою книжкою вийшла праця Вол. Січинського, що вже друкувалась на сторінках „Нової Хати“: „Українське деревляне будівництво“.

До 20-річчя Октябрьської революції готує всесоюзна Академія архітектури (розміром у 800 сторінок, з 500 ілюстраціями!) 3-томову збірку: „Архітектура СССР за 20 років“. Перший том має бути присвячений загальним проблемам архітектури, другий — типовим проектам різних будов, третій — поодиноким містам й найвизначнішим будовам СССР.

В жовтні відбувся у Фльоренції перший конгрес італійських знавців архітектури. На конгресі велику увагу було присвячено дослідям конструкції церков Італії.

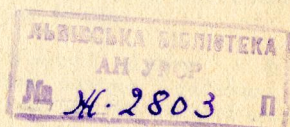
1

САМОСТІЙНА ДУМКА

літературно-мистецький і філософічно-суспільний місячник.

Річник 6-ий

1936

Видавець: ДЕНИС КВЯТКОВСЬКИЙ. — Редагує: КОЛЕГІЯ.
Відповідальний редактор: СИЛЬВЕСТЕР І. НИКОРОВИЧ.
Друкарня: кооператива німецьких газет, Сербіцї, І. Flondor 47.

Зміст шостого річника

(числа вказують сторінки)

I. ПОЕЗІЇ.

- М. Асканич:** * * * 1.
Христо Батев: Хаджи Димітер 130.
Боевір: Помста 1, Чуй, вітре чуй 129.
Анти Дукіч: Обітниця 134.
Тетяна Княгиницька: * * * 398.
Донат Криворучко: Присвята 397.
Петро Криштофович: Вечір 399.
Ліда Мак: Присвята 2, * * * 129, 257, 399.
Орест Масікевич: * * * 399.
Василь Мисик (†): Трави 46, Мати 47.
М. Новоселецький: * * * 398.
М. Рішко: Настане день! 2.
Олекса Стефанович: Шевченко 257.
М. Чирський: О. П. 258.

II. БЕЛЕТРИСТИКА.

- Улас Самчук:** Кулак 22, 152, 270, 400.
Микола Чирський: Отаман Пісня 3, 135, 259.
Дімітр Талев: Крилатий отаман 131.

III. ПУБЛІЦИСТИКА.

- Марина Антонович:** Закарпатські вишивки 79.
А. Б.: Духова дезерція 98.
А. Білокопитов: Перебороти формалізм і трюкацтво 381.
Й. Ганс: Проти формалізму і трюкацтва в архітектурі 383.
Н. Г.: Советські літературні аскари — II Юрій Яновський 54;
 III Андрій Головка 173; IV Павло Тичина 313, 512.
О. К. Василь Мисик 48; **Дмитро Фальківський** 166.
Ст. К.: Дійсність боротьби й угода тіней 370.
Комсомолец: „Советська” молодь 356.
Др. Павло Маценко: Микола Леонтович 72; Музична пропаганда 190; Тарас Микиша 326.
Леонід Мосендз: Народження Дон-Кіхота 337.
Михайло Мухин: Більше світла! 88, 114, 198, 343, 527.
О. Л.: Іван Франко 293.
ОЛЕ: Червоні сторінки 104, 226, 547; Архітектура й музика на СУЗ 380.
Р-т.: Літературний блокнот 100, 224, 386, 544.
Н. Сам: Наш заповіт 82.
О. Стефанович: Олекса Влизько 304.
Т.: Українська опера на СУЗ 111; Левко Ревуцький 186.
Рецензії: 119, 237.
Хроніка: 125, 246, 389, 558.

UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE

OFFICE OF THE SECRETARY
WASHINGTON, D. C.

TO THE SECRETARY OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D. C.

SIR:

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 10th inst. in relation to the matter of the proposed amendment to the act of March 3, 1879, relating to the sale of land in the public domain.

I am sorry to hear that you are unable to attend to the matter at the present time, but I am sure that you will be able to do so at a later date.

I am, Sir, very respectfully,
Your obedient servant,
J. H. HARRIS,
Secretary of Agriculture.

ДО ВИДАВНИЦТВ І АВТОРІВ :

Книжки на рецензію : З огляду на замкненість для друку в українській мові кордонів Румунії (România) просимо слати на адресу : *Ukrajinský Studentský Spolek, Praha II, Václavská ul. 18, Č. S. R.* — (На ввіз книжок треба спеціального дозволу міністерства закордонних справ — Дирекція преси та інформацій).

Тільки так просимо пересилати передплату :

I у краю : пересилати поштовим переказом, або зложувати просто в адміністрації, яка урядує щодня від 9—13 і 15—18 год.

II з-за кордону : 1.) пересилати грошовим листом, чи банківним чеком в оригінальній валюті, адресуючи на ім'я редактора Сильвестра **НИКОРОВИЧА**.

2.) Найліпше зложувати в наших представників (гл. оголошення) і про це повідомити Адмін.

3.) (в крайнім випадку !) вислати — коли інакше неможливо — міжнароднім грошовим переказом, але так, щоб передплата в румунській валюті вийшла 275 леїв річно для Європи, а 300 леїв для Америки й інших країв.

Хто не повідомить **ПИСЕМНО**, що перестає бути нашим передплатником, — вважаємо його й надалі пренумерантом. Зворот книжки поштою — не є виповідженням пренумерати!

Про зміну місця побуту треба завчасу повідомити Адміністрацію, подаючи давню й нову адресу.

Рекламувати неотриману книжку зараз, коли дістанете чергову !

Можна купити в Адміністрації такі книжки :

Продаємо (тільки за готівку !) комплекти річників (III, IV, V) „Самостійної Думки“ (за 1933, 1934, 1935 р.р.) по 200 л., (1.50 ам. дол., 40 Кч., 25 фр. фр., 8 зл.п.) за кожний річник з пересилкою.

О. Мицюк : „Українські Хлопомани, ціна 15 л.

Б. Гомзин : Кров кличе, драма на 5 дій, ціна 10 л.

С. Черкасенко : Северин Наливайко, історична драма на 5 дій, ціна 20 л.

Сот. Г. Rogozний : „Базар“, спомини, ціна 15 л.

Сот. Г. Rogozний : До тайни вбивства полк. Ю. В. Отмарштайна, ціна 15 л.

У. Самчук : Гори говорять, роман у 2-ох частинах, ціна 50 л.

Полк. Р. Сушко : Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна ? ціна 10 л.

Л. Мосендз : Засів, повість, ціна 25 л.

Читач : Сучасні українські поети, ціна 30 л.

М. Чирський : „Отаман Пісня“, п'єса в трьох діях. Ціна 30 л.

У. Самчук : „Кулак“, роман у двох частих. Ціна 100 левів.

ВИДАВНИЦТВО „САМОСТІЙНА ДУМКА“

0,50к

ПРОВЕРЕНО
СФ. 1987

2803

За українську культуру!

Націоналісти!

Розбудуйте

Ширіть

літературно-мистецький і філософічно-суспільний
місячник

Самостійна Думка

Будує.

Провадить.

Виховує.

Містить першорядний матеріал з обсягу :

ЛІТЕРАТУРИ, оригінальної і перекладної (поезія, оповідання, роман, драма), ТЕАТРУ, ФІЛЬМУ, МУЗИКИ, ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА, АРХІТЕКТУРИ, ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЦИСТИКИ, МЕМУАРИСТИКИ, КРИТИКИ, БІБЛІОГРАФІЇ та ХРОНІКИ культурного життя Нації на всіх українських землях.

В ЖУРНАЛІ

працюють : Д. Андрієвський, М. Антонович, Боевір, К. Гридень, Др. О. Грицай, Р. Лісовський, В. Мартинець, Др. П. Маценко, Л. Мосендз, Є. Онацький, Н. Русова, У. Самчук, О. Стефанович, М. Сціборський, М. Чирський та ін.

Адреса редакції й адміністрації:

Samostijna Dumka

Cernăuți, str. Petrovici 2, România

ПЕРЕДПЛАТА: річно у краю 240 левів, за кордоном у Європі 275 л., а в усіх інших краях 300 л., або їх рівновартість у іншій валюті: 10 ш. п., 40 фр. фр., 50 кч., 2 ам. дол. Просимо закордонних передплатників зложувати передплату й належності за окремі книжки в: 1) Спол. Держ. Півн. Америки: „O.D.W.U.“, P. O. Box 13 Sta. D., NEW YORK, N. Y. — 2 ам. дол. 2) Канада: „KALYNA“, 872 Main str., WINNIPEG, Man. — 2 ам. дол. 3) Аргентина: „NASH KLYCH“, Calle Misiones 242, BUENOS AIRES — 2 ам. дол. 4) Бразилія: „O LAVRADOR UKRAINO“, caixa postal 666, CURITIBA, Paraná — 2 ам. дол. 5) Далекий Схід: „Союз Української Молоді“, Укр. Нац. Дім, ХАРБІН, Новоторгова 9, Manchou-Ti - Кюан — 2 ам. дол. 6) ЗУЗ: Центр. Кооп. Банк, ЛЬВІВ, ул. 3 Мая 15 — 10 ш. 7) ЧСР: п. Іван Роман, урядник, Підкарпатський Банк, УЖЕГОРОД — 50 кч. 8) Бельгія і Франція: La Parole Ukrainienne, 27 Bld La Tour-Maubourg, PARIS 7-e, chèque postale No. 160.356 — 40 фр. фр.

Cooperativa de ziare germane, Cernăuți, strada Iancu Flondor No. 47.

Літературно-науковий і суспільно-політичний місячник

IV
Ж 17 110
1936-9/12

САМОСТІЙНА ДУМКА

ЗМІСТ

Донат Криворучко: Присвята	—	—	—	—	397
Н. Новоселецький: * * *	—	—	—	—	398
Тетяна Княгиницька: * * *	—	—	—	—	398
Ліда Мак: * * *	—	—	—	—	399
Орест Масікевич: * * *	—	—	—	—	399
Петро Криштофович: Вечір	—	—	—	—	399
Улас Самчук: Кулак	—	—	—	—	400
Н. Г.: Советські літературні аскари	—	—	—	—	512
Михайло Мухин: Більше світла!	—	—	—	—	527
Р-т: Літературний блокнот	—	—	—	—	544
ОЛЕ: Червоні сторінки	—	—	—	—	547
Хроніка	—	—	—	—	558

Річник VI. Вересень - Грудень, 1936. Книжка 9-12.